

iktisat

dergisi

AYLIK DERGİ

Mayıs 1987 • Sayı: 270 • 500 TL (KDV Dahil)

Çevre ve Doğal Kaynaklar Kuzey - Güney Sorunu

Yücel Çağlar
Paul Davidson
Diane Elson
İbrahim Eren
Muzaffer Evirgen
Hasan Kirmanoğlu
İshak Reyna

İşte Türkiye'nin yeni kredi kartı:

PRESTIGE CARD

Pamukbank, itibarlı bir ödeme biçimi arayanlara, Türkiye'nin yeni, itibarlı kredi kartını sunuyor...

Prestige Card!

Türkiye'nin en seçkin 3000 kuruluşunda* Pamukbank itibarı ve güvencesiyle, "özel" avantajları, "özel" kolaylıklarıyla sunulan yeni kredi kartınız...

Prestige Card'a sahip olmak, Prestige Card itibarından yararlanmak için size en yakın Pamukbank şubesine başvurun. "Prestijinizi" artırın.

PAMUKBANK
iyi bankadır.

şarjörler, lokantalar, gece kulüpleri,
oteller, büyük mağazalar, kuyumcular,
rayonları, demiryolları, denizyolları,
değerli eşya satıcıları, galeriler...

iktisat

dergisi

AYLIK DERGI

Sahibi:

İ. Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti Yönetim Kurulu Başkanı
AHMET C. ÖZKAN

Sorumlu Yayın Yönetmeni:

NAİL SATLIGAN

Yazı Kurulu:

TANER BERKSOY, İSHAK REYNA,
NAİL SATLIGAN, HAKAN TÜRKKUŞU

Danışma Kurulu:

ASAF S. AKAT, ERDOĞAN ALKİN,
TOKTAMIŞ ATEŞ, NİHAT BATUR,
AYHAN BİRMEK, NATİK BUDA,
KEMAL CİVELEK, NUSRET EKİN,
MEHMET EMANET, SEYFETTİN GÜRSEL,
AKIN İLKİN, GÜLTEN KAZGAN, SAİM KURUL,
ESİN KUYLULU, EROL OKUYAN, ALP ORÇUN,
TALAT ORHON, İZZETTİN ÖNDER,
ŞEREF ÖZGENCİL, SELÇUK SANCAR,
ORHAN SOFUOĞLU, RAMAZAN SÖNMEZ,
ZAFER TUNCA, OSMAN ULAGAY,
REŞAD UMUR, YÜKSEL ÜLKEN

Kapak:

ÖMER ÜLKENCİLER

Yönetim Yeri:

Cumhuriyet Cad. No: 27/6
Taksim - İSTANBUL
Tel.: 150 50 34 - 150 16 42

Abone Koşulları:

Yıllık 6.000.- TL. (Öğrenci 5.000.- TL.)
6 aylık 3.000.- TL. (Öğrenci 2.500.- TL.)

Yurt Dışı: Yıllık 7.000 TL. — 6 aylık 3.500 TL.

Banka Hesap No.

AKBANK Taksim Şb. (4700)
T. İŞ BANKASI Beyoğlu Şb. (4678)

Basıldığı yer:

YENİLİK BASIMEVİ
Tel.: 143 55 72 - 145 32 48

Dergideki yazılar Cemiyet'i bağlamaz;
görüşler yazarlarına aittir.

Eksik sayılarınızı 500 TL.'lik posta pulu karşılığı
adresimizden sağlayabilirsiniz.

İÜ İKTİSAT FAKÜLTESİ
MEZUNLARI CEMİYETİ
YAYIN ORGANIDIR.

İçindekiler

Muzaffer Evirgen ile GÖRÜŞME	3
İbrahim Eren ile GÖRÜŞME	6
«İS-LM : BİR AÇIKLAMA» : YARIM YÜZYIL SONRA (Hasan Kirmanoğlu)	10
KÖY VE KÖYLÜ SORUNLARINA İLİŞKİN BİR YÖNTEM ÖNERİSİ ÜZERİNE (Yücel Çağlar)	16
BRANDT RAPORU : BİR VAR KALMA PROGRAMI (Diane Elson)	24
GELENEKSEL İKTİSAT ELEŞTİRİLERİ (V) : DOĞAL KAYNAKLAR (Paul Davidson)	40
İKTİSAT YAZINIMIZ PANORAMİK BİR YAPIT KAZANIYOR (İshak Reyna)	48
KAPİTAL	53

*güven dolu çağdaş
hizmet*

**T.C. ZİRAAT
BANKASI**
"Gücüne erişilmez,"

Dr. Evirgen: «Çevre konusundaki yasal düzenlemelerde eksikler var...»

1985 Şubatından bu yana Başbakanlık Çevre Genel Müdürlüğü görevini yürüten Dr. Muzaffer Evirgen, Hacettepe Üniversitesi Mühendislik Fakültesi'nde ders verdi, Genel Müdür Dr. Evirgen ile dergimiz adına Hakan Türkkuşu konuştu.

İKTİSAT DERGİSİ: Türkiye'de çevre ve çevre kanunlarındaki örgütlenme konusunda bugüne kadar alınan ya da alınamayan yol ne kadardır?

MUZAFFER EVİRGEN: Bu konudaki çalışmalar 1978 yılında Çevre Müsteşarlığı'nın kurulmasıyla başladı. Yani kronolojik olarak olaya baktığımızda, Batı ile aramızda çok fazla bir geride kalma olmadığını görmekteyiz. Amerika'da da 1970 yılı sonlarında kurumlaşmaya gidildi. Ancak bizde bir parça keşfedilen dağların yeniden keşfedilmesi durumu var. Amerika'da aynı bizdeki gibi çeşitli bakanlıkların ya da kuruluşların çevre ile ilgili birimleri ve bölümlerini bir araya getirmişler; görmüşler ki 15 ayrı kuruluşun bu konularda çalışan birimi var. Kendilerine ait konularda çevrenin korunmasına yönelik çalışmalar yapıyorlar. Bakanlıkların 5 tanesinde de benzer bir durum ortaya çıkmış. Sonuç, yaklaşık 5 bin kişilik bir kadro. Denilmiş ki, 'çevre konusundaki disiplini sizler yaratacaksınız'. Doğrudan doğruya da Başkan'a bağlamışlar.

İKTİSAT DERGİSİ: Türkiye'deki yapılaşmanın ABD'dekine benzediğinden söz edebilir miyiz?

EVİRGEN: Tam olarak bunu söyleyemeyiz. Bizdeki daha çok ABD'nin 1970 öncesindeki duruma benziyor. Konuya ilişkin ilk kanun 1983 yılında çıkarılmış, ancak kanundaki maddelerin çalıştırılabilmesini sağlayacak bir merci tam olarak tarif edilmemiş. Bunun da ötesinde, kurulan teşkilata çok fazla bir yetki de verilmemiş. Türkiye'de bilindiği gibi herkes yetkili olmak istiyor, ama iş sorumluluğa gelince topu birbirlerine atıyorlar. Biz şu anda enformasyon bile yapamıyoruz. Göreve geldiğimden beri de bunun sıkıntısı içinde çalışıyoruz. Netice olarak, sıkıntımızı bertaraf edecek bir önerimiz oldu. Dedik ki, 'genel hükümler çerçevesinde ve Bakanlar Kurulu'nun tespit edeceği yerlerde, şekilde ve kapsamda bölge teşkilatlarının kurulması için yetki verin'. Meclis'ten bu konuda yetki istedik.

İKTİSAT DERGİSİ: Konu, bir süredir zaten Meclis'te görüşülüyordu. Şimdi hangi aşamaya gelindi?

EVİRGEN: Sağlık ve Sosyal İşler Komisyonu'ndan geçti. Ama bu işin daha başlangıcı. Sırada Bütçe ve Plan Komisyonu var ki, şu aralarda konu bu komisyonda ele alınıyor. Oradan da geçtiği takdirde Genel Kurul'a gidecek. Orada da ele alınırsa, görüşülürse kanunlaşacak. Yok eğer Genel Kurul'un çalışma temposu ve iş takvimi gereği ele alınamaz ise, buraya kadar katedilen yolun yeniden alınması gerekecek.

İKTİSAT DERGİSİ: Bölge müdürlükleri ya da temsilcilikler olmaksızın sadece merkezde çalışan bir kurum görünümü çizen Çevre Genel Müdürlüğü'nün elindeki mali kaynakların düzeyi ne kadardır?

EVİRGEN: Genel Müdürlüğümüz Türkiye'de anlamı pek iyi bilinmemekle beraber 'koordinasyon' yapıyor. Bunun yapılabilmesi için de oluşturulan bir fon var, ama bunun kaynakları da çok sınırlı. Olan parayı da bir takım toplantıların organizasyonu, personelin eğitim çalışmaları ve çeşitli yayınlar için kullanıyoruz.

İKTİSAT DERGİSİ: Bu fonda bu güne kadar biriken para ne kadardır?

EVİRGEN: 1985 yılının 17 Mayıs'ında fon yönetmeliğinin yayınlanarak yürürlüğe girmesinden itibaren, harcananları düşersek elimizde 40-50 milyon lira arasında para olduğunu söyleyebiliriz.

İKTİSAT DERGİSİ: Bu fon dışında, çevre sorunlarının çözülmesi için kullanılacak başka bir fon ya da mali kaynak var mı?

EVİRGEN: Hayır yok...

İKTİSAT DERGİSİ: Mevcut mali durum karşısında, Türkiye'nin çevre konusuna verdiği önemin mali portesi bu, denilebilir mi?

EVİRGEN: Ama biz, bunu o şekilde görmüyoruz. Çevre Genel Müdürlüğü olarak bu fonda para topladığı takdirde kredi verebileceğiz. Fonda toplanan paranın yüzde 45'i nispetinde ticari kredilerdeki faiz oranıyla çeşitli sanayi işletmelerini krediden yararlanıracaktır. Ama mali boyut lafının daha büyük olduğunu söyleyeyim. Belediyelerin çevre konusundaki yatırımlarını da hesabın içine katmak lazım. Bu kış Ankara'da satılan kömürdeki devlet sübvansiyonunu da bu hesabın içine alabilirsiniz.

İKTİSAT DERGİSİ: Çevre kirliliğini yaratan nedenler itibariyle yapılan yatırımların durumu nedir? «Tatmin edici düzeye geldi ya da yaklaştı» denilebilir mi?

EVİRGEN: Mesela İzmir'deki kanalizasyon alt yapısı. Kolektörler, Avrupa kentlerindeki kadar olmayacak düzeyde. Ayrıca, İzmir Belediyesi'ni ve Başkan'ını tebrik etmek lazım ki, Körfez'deki sanayi tesislerinin yüzde 72'si son arıtma aşamasına bağlanmış durum-

dadır. Yani, buradaki sanayi tesisleri dışarı attıkları toksik maddeleri, zararlı ya da zehirli maddeleri de nize bırakamayacaklar. Bunlar dikkate alındığında, bu konudaki yatırımların tutarının çok çok yukarılarda olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

İKTİSAT DERGİSİ: Hangi tür işletme ne türden ve ne kadar miktarlarda toksik madde atıyor? İşkollarına göre ya da başkaca parametrelere göre hazırlanan tablolar bugüne kadar oluşturuldu mu?

EVİRGEN: Sektörler bazında bunlar aşağı yukarı belli. Yani bu türden çalışmalar yaptık. Ancak bunların kanuni çerçeveye oturtulması Meclis'in gündemi itibariyle çok zor. Belediyesi olan ve olmayan bölgelerle, belediye sınırları içinde kanalizasyonun olup olmamasına göre belli geçiş süreleri tanındı. Ancak buna altı aylık bir iş gözüyle bakılmamalı, bakılırsa yanlış yapılır.

İKTİSAT DERGİSİ: Oluşturulan parametrelerin ışığı altında, Türkiye'nin kaçta kaçının çevre kirlenmesi açısından 'tehlike sınırını' aştığı saptandı mı?

EVİRGEN: Çok fazla detaya girmek kaydıyla, Türkiye'nin 20-25 kadar vilayetinin bu sınırların üzerinde durum arz ettiği ortada. Bunun detayını görebilmek için de bölge teşkilatlarına ihtiyaç var. «Falanca kentin şu bölgesinde şu kirlilik şu düzeydedir» diyebilmek için takdir edersiniz ki geniş bir kadroya da ihtiyaç var.

İKTİSAT DERGİSİ: Yasaların ve yönetmeliklerin eksikliği ya da yetersizliğini ortaya koydunuz. Bunlar sizin de yakındığınız konular. Ancak gereken yasal düzenlemeler yapılabilse, mevcut kadroların bu işin üstesinden gelebilmesi söz konusu olur mu?

EVİRGEN: Şu andaki teknik eleman gücümüz itibariyle bu da mümkün değil. Zaten biz düzenlemeleri isterken ve bunların yapılmasını beklerken, 690 civarında kadro da istedik. İstediklerimiz istisas yapmış teknik elemanlardır. Ancak bizim istememiz, bunların gümbür gümbür geleceği anlamına gelmiyor...

İKTİSAT DERGİSİ: Batılı ülkelerde görüyoruz ve yakın geçmiş içinde Türkiye'de de ortaya çıkan çevre korumacı gruplar var. Ancak Batıda siyasal yaptırımlara sahip olabilen bu grupların, yaptıklarını Türkiye'dekilerin de yapabileceğine inanıyor musunuz?

AFEKS

ORGANİZASYON PAZARLAMA ve
TİCARET LTD.ŞTİ.

4-10 Mayıs 1987

ANKOMAK'86

27-31 MAY 1986 ANKARA - TURKEY

ANKOMAK

25-29 Mart 1987

OPTİKA

7-12 Nisan 1987

SERPOCAM

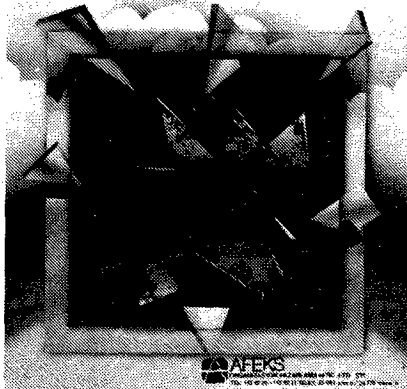
çok
önemli
fuurlar

SERPOCAM'86

TÜRKİYE İHL SERAMİK PORSELEN VE CAM FUARI
TURKISH CERAMIC PORCELAIN GLASS FAIR

MARCH 3-9 MART 1986

ODAKULE SERGİ MERKEZİ-ODAKULE EXHIBITION CENTER - İSTANBUL

2nci ULUSLARARASI
TÜM OPTİK
ÜRÜNLER
FUARI

2nd INTERNATIONAL
ENTIRE
OPTICS FAIR

2-6 Nisan 1986
April
Odakule - İSTANBUL

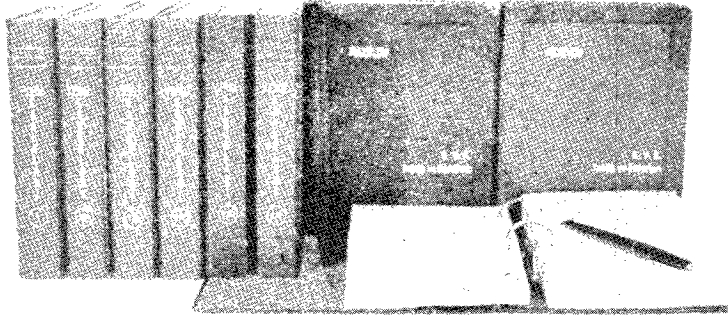
ORGANİZASYON-PAZARLAMA ve TİC. LTD. ŞTİ.
Tel: 143 42 20 - 143 42 21
Telex: 25 063 afex tr 24 779 mtrk tr

86
FİNİKLİ
İSTANBUL

Tel: 90 (1) 149 70 44-143 42 20-143 42 21
Tlx: 25063 afex tr
Posta/Postal P.O.B. 1175
Karaköy/İstanbul/TURKEY
Selime Hatun Camii Sok. 11/10 Fındıklı/İstanbul

**LEBİB YALKIN YAYIMLARI
VE BASIM İŞLERİ A.Ş.**

MEVZUAT YAYIMCILIĞINDA

• YAYIMLARIMIZ KANUN, KARARNAME, TÜZÜK, YÖNETMELİK VE TEBLİĞLER İLE BUNLARA İLİŞKİN SAİR MEVZUAT METİNLERİNİ İÇERMEKTE OLUP, CİLTLER DEĞİŞEN YAPRAKLAR (FÖYVOLANT) ŞEKLİNDE HAZIRLANMIŞTIR.

CİLTLERİMİZİN TESLİMİNDEN SONRA MEVZUATTAKİ DEĞİŞİKLİKLER VE İLAVELER METNE İŞLENMEK VE ESKİ ŞEKİLLERİ DE AYRICA VERİLMEK SURETİYLE EN SERİ ŞEKİLDE ABONELERİMİZE GÖNDERİLMEKTE VE BÖYLECE METİNLER YÜRÜRLÜKTEKİ ŞEKLİNİ MUHAFAZA ETMEKTEDİR.

**32.
YIL**

• **TÜRK PARASI KIYMETİNİ KORUMA (KAMBIYO) MEVZUATI**

• **TÜRK PARASI KANUNLARI**

(Banka ve Sermaye Piyasası Mevzuatı)

• **İTHALÂT MEVZUATI**

• **İHRACAT MEVZUATI**

• **AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU (A.E.T.) MEVZUATI**

• **TURİZM MEVZUATI**

• **İMALÂT SANAYİİ MEVZUATI**

• **GÜMRÜK MEVZUATI**

G1- Gümrük Kanunu ve Yönetmeliği ile Muafiyetler ve Uygulama

G2- Gümrük Giriş Tarife Cetveli ile Diğer Vergi ve Resimler

G3- Gümrük Anlaşmaları, GATT, TIR, Karayolları Nakliyat Anl. vb.

• **DEVLET İHALE KANUNU**

• **İŞ HUKUKU, SOSYAL SİGORTA VE BAĞ-KUR MEVZUATI**

A- Yüksek Mahkemeler Kuruluş Kanunları ve Kararları

B- İş Hukuku Mevzuatı

C- Sendikalar, Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Mevzuatı

D- Sosyal Sigorta Mevzuatı

E- Bağ-Kur Mevzuatı

• **VERGİ KANUNLARI**

- Gelir Vergisi Mevzuatı

- Kurumlar Vergisi Mevzuatı

- Veraset ve İntikal Vergisi Mevzuatı

- Vergi Usul Kanunu ve Mevzuatı

- Amme Alacaklarının T.U. Hakkında Kanun ve Mevzuatı

- Damga Vergisi, Değerli Kağıtlar Kanunu ve İthalde Alınacak Damga Resmi Mevzuatı

- Yatırım Teşvik Mevzuatı

- Emlak Vergisi Mevzuatı

- Harçlar Kanunu ve Mevzuatı

- Motorlu Taşıtlar ve Taşıt Alım Vergileri Mevzuatı

- Belediye Gelirleri Kanunu ve Mevzuatı

- Katma Değer Vergisi Mevzuatı

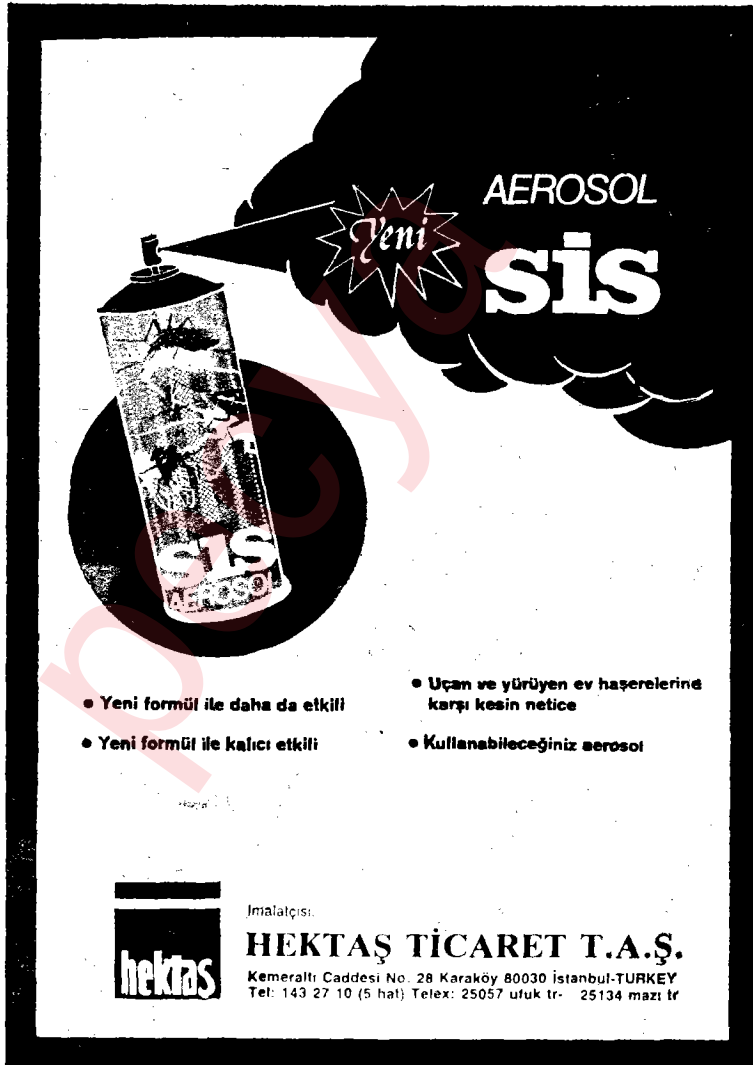
• Yayınlarımızdan ilgilendiğiniz Seriler Bulunduğu Taktirde
Yaynevimize Müracaat Ediniz veya Broşür İsteyiniz.

LEBİB YALKIN YAYIMLARI VE BASIM İŞLERİ A.Ş.

Meclisi Mebusan Cad. No.327 Dursun Han Kat.3 (80040) Salıpazarı-İstanbul Tel: 143 15 75 (5 Hat)

EVİRGEN: Non-governmental organizasyonlar (hükümetlerin kurmadığı ya da kurmadığı örgütler) Batıda var. Çevre koruma, gönüllü hareketleri de gerektiren bir konudur. Türkiye'de de böyle birtakım dernekler, kuruluşlar var. Kamuoyunda bilincin gelişmesi açısından da olumludur. Böyle bir hareketi ya da grubu, gönüllüler topluluğunu Türkiye'nin çıkarlarına uy-

gun davranışlar içinde görürsek, neden elimizi uzatmayalım? Sonra kamuoyu geçmişte çevre korumacılığı konusunda bugünkü kadar hassas değildi. Son birkaç senedir enteresan hadiseler yaşadık, bunlardan birtakım dersler aldık. Bu olaylar sırasında vatandaş da bir takım tepkilerini koydu. Bu bizler açısından da sevindirici tecrübeleri teşkil etti,

AEROSOL

Yeni

sis

- Yeni formül ile daha da etkili
- Yeni formül ile kalıcı etkili
- Uçan ve yürüyen ev haşerelerine karşı kesin netice
- Kullanabileceğiniz aerosol

hektas

İmalatçısı:
HEKTAŞ TİCARET T.A.Ş.
Kemeraltı Caddesi No: 28 Karaköy 80030 İstanbul-TURKEY
Tel: 143 27 10 (5 hat) Telex: 25057 ufuk tr- 25134 mazı tr

Eren:«Baskı koşulları insanları birlikte hareket etmeye itiyor...»

Kuruluş çalışmalarını sürdüren Radikal Parti'nin ve Yeşil Barış Çevre Derneği'nin sözcüsü İbrahim Eren ile arkadaşımız Hakan Türkkuşu görüştü.

İKTİSAT DERGİSİ : Ege Çevre Sağlığı Merkezi'nin kuruluşundan sonra çevre duyarlılığının yaygınlaştırılması konusunda sürdürdüğünüz çalışmalara dönüp baktıktan sonra, bugünkü oluşumlar ve kamuoyundaki duyarlılığın gelişiminin karşılaştırdığınız mısınız?

EREN : Hemen şunu söylemeliyim ki, 1970'li yıllar ile 1980'li yıllar arasında dağlar kadar fark var. Bu fark, çok büyüktür. O yıllarda çarpık kentleşmenin ve sanayileşmenin yarattığı sorunlar bugünküne oranla çok azdı. Az olması da son derece doğal bir hadisedir. Çünkü tahribat azdı. Sanayileşmede bugünkü noktaya varılmamıştı. Çevre kirliliği yaratan unsurlar, bugünkü kadar büyük boyutlarda değildi. Bugün çevre kirliliğine neden olan etkenler daha çoğalmıştır. Hızla da artmaktadır. Yoğunlaşma hiç kimsenin itiraz seslerine kulak vermeden sürmektedir. Hal böyle olunca da, kamuoyunda çevrenin korunması ve çevre kirlenmesine karşı olan duyarlılık daha geniş bir kitle tarafından kabul görmektedir. Alın işte, bir Gökova olayını. Kıyametler koptu. Basınından köylüsüne kadar herkes tepkisini ortaya koydu. Sakıncaları söylendi, anlatıldı, uzun uzun yazıldı. Bundan 10 yıl önce böyle bir tepki düşünülemezdi. Düşünülmesi şöyle dursun, kalkışılmazdı da.

İKTİSAT DERGİSİ : O dönemlerdeki bakış açısından biraz söz eder misiniz?

EREN : O yıllarda kapitalistler benzer bütün girişimlere 'ilerleme' diye bakıyorlardı. Sadece kapitalistlerin mi bakış açısıydı bu? Komünistler de böyle ya da buna benzer bir açıdan meseleyi ele alıyorlardı. Kapitalistlerin savı 'ne kadar fabrika, o kadar kazanç' diyordu. Komünistler ise 'ne kadar fabrika, o kadar proletarya' tavrı içindeydiler. Dolayısıyla sisteme her anlamda egemen olan bu düşünce nedeniyle hiç kimse zararı görmüyordu. Tam tersine, herkesin kafasında olan, ilerleme sağlanacağı doğrultusunda idi. Hem de bir tane yapılacağına, on tane olsa ne güzel olur tavrı vardı.

İKTİSAT DERGİSİ : Çevre korumacı görüşün bugünkü boyutlara varmasının gerekçeleri konusunda çeşitli görüşler ileri sürülüyor. Türkiye özelinde bunun gerekçesi size göre nedir?

EREN : Batı Avrupa'da son yıllarda ortaya çıkan çevreci eleştiri, giderek sol katmanları da sardı. Bu sarıp sarmalama sırasında başka başka kesimlerden ilgi ve destek geldi. Ortaya konulan genel çevre eleştirisi böylelikle bezendi, geliştirildi. Türkiye özelinde ise durum daha farklı. 1980 öncesinde ülkede

sahte de olsa bir yasa hâkimiyetinden söz etme imkânı vardı. Hükümetler, yasalara uymak ve uygulamak durumundaydılar. Bugün ise Türkiye'de bir meclis diktatörlüğü vardır. Yasaların uygulanması diye bir şey ortadan kalkmıştır. Her anlamda yıkım olmakta ve bu yıkım vahşice sürdürülmektedir. Bakın Dalan'ın bir lafı var. Dalan da sıradan biri değil, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı. Bu yıkımlar konusunda Dalan, Anıtlar ve Röleve Yüksek Kurulu yıkıma karşı çıkarırsa, bir yasa ile o da değiştirilir'. Lafını da 'yasayı çıkarır, yıkıma devam ederiz' diyerek sürdürüyor. İşte durum ortada. Yasa da hiçe sayılıyor, kurum da... İş bu merkezde olunca, yıkımlar da sınırsızca ve hiç bir vicdan azabı duyulmadan sürdürülüyor. Bu durum, duyarlı insanların gözüne, kalbine ve de beynine batıyor. En önemlisi de insanın beynine batması, beynini rahatsız etmesi.

İKTİSAT DERGİSİ : Radikal Parti'nin kurulmasını hedefleyen oluşum içinde bir de çevre korumacı grup olayı var. Radikal parti içinde diğer pek çok grup ile birlikte çevrecilerin de bulunması öngörüldüğüne, Yeşil Barış Çevre Derneği'nin kurulması çalışmalarına başlanmasının gerekçesi nedir?

EREN : Kuracağımız Radikal Parti, 'yeşil bir parti' olacaktır. Eğer Batı Avrupa'daki yeşil hareketlere dikkatlice bakılırsa, feministlerin yanı sıra eşcinsel hareketin de 'radikal' olmaları nedeniyle ayrılmaz bir bütün oluşturduğu görülür. Radikaller yeşilsiz, yeşiller radikaller olmaksızın düşünülemez. Bizim Radikal Parti'mizin felsefesini kavramak için bir tarif yapılması yoluna gidilirse, bunun, yeşil bir feminist ve gençlik partisi olduğu ortaya çıkar. Batıdaki bu hareketler, küçük grup ve derneklerin bir araya gelip aynı yolda yürümeye başlamaları ile birlikte parti olarak ortaya çıkmışlardır.

İKTİSAT DERGİSİ : Ancak sizin önderlik ettiğiniz hareket içinde derneklerin bir araya gelmesi yerine doğrudan doğruya partileşme düşüncesi ortaya konuldu ve bunun üzerinde bir dizi tartışmalar başlatıldı...

EREN : Evet, bizler doğrudan doğruya parti kurmayı düşündük. Türkiye'nin içinde bulunduğu özel diktatörlük koşulları, insanların birlikte hareket etmesi zorunluluğunu yaratmıştır. Bu zorunluluk yaratılmıştır ve aynı zorunluluk hali sürmektedir de... Parti fikri ile yola çıkmamız bizlere teknik yönden pek çok avantaj sağlamıştır. Bu avantajlar işin teknik yönüne ilişkindir. Ancak bir miktar yol alındıktan sonra, bu fikrin beraberinde getirdiği dezavantajlar da ortaya çıkmış-

tır. Bunu gördük. Öğrencilerin siyasal hakları olmadığı için, siyasal katılım hakları, tercih yapma hakları ellerinden alındığı için siyasi bir partiye katılmaları söz konusu olamamaktadır. Bu hakları resmen yasaklanmıştır. Oysa bir gençlik partisi olma özelliğini taşıyan ve bunu taşımakta da kararlı olan bir partinin böylesine büyük ve değerli bir potansiyeli göz ardı etmesi mümkün değildir. Göz ardı etmek mümkün olmayacağı gibi, haklar açısından bakıldığında herkesten önce öğrenci gençliğe yeşil hareketin bayrağını taşıma hakkını sunmak zorunda olduğumuzu hissediyoruz. Bunu gönülden de istiyoruz. Yani parti oluşumunun yanı sıra bir dernekleşmeden söz ediliyorsa, bu konu gündeme getiriliyorsa; düzenin ne kadar antidemokratik olduğu ve çarpıklığı ortaya çıkmaktadır. Partileşme hareketinin yanı sıra dernekleşmeye gidilmesi bu konudaki zorunluluklardan ve kısıtlamalardan kaynaklanmaktadır.

İKTİSAT DERGİSİ : Dalaman'da kıyı şeridinde turistik tesislerin yapımı için deniz kaplumbağalarının üreme alanlarının tahribi gündeme geldi. Bu tahribatın engellenmesi için kurulması için çalışılan Radikal Parti'den bir grup, protesto eylemi gerçekleştirdi. Bu hareket, ilk adım olarak tanımlanabilir mi?

EREN : İlk adım demeyelim de, ilk adımlardan biri diye tarif edelim. Çünkü başka başka girişimlerimiz de oldu. Protesto eylemlerini gerçekleştiren arkadaşlarımız, partinin tüzük taslağını hazırlarken birlikte çalıştığımız arkadaşlarımızı, Kendileri yeşil hareketin içindedir. Parti oluşumu içinde olmamaları, hareketten kopmaları ya da ayrılmaları anlamına gelmemektedir.

İKTİSAT DERGİSİ : Diğer adımlar neler oldu?

EREN : Bir çağrı yaptık. Dergilerde yayınlanan bir çağrıydı. Bunu da ilk adımlarımız arasında değerlendirebilirsiniz. Bizler, bunu önemli adımlardan biri olarak görüyoruz. Yüzlerce mektup geldi. Bunu sayamayacağım kadar çok telefon izledim. Kısacası ilanlarımızın uyandırdığı ilgi son derece büyük ve büyük olmasının ötesinde anlamlıydı. Size hangisini söyleyeyim? Eskişehir'den, Bolu'dan, Trabzon'dan, Mersin'den, Konya Karaman'dan insanlar bu harekete örgütlü olarak katılıyorlar. Bunu bize yazarak, telefonla arayarak bildirdiler. Tabii bu söylediğim yerler Ankara, İzmir ve İstanbul'un dışında kalanlar. Üç büyük il derler ya, işte oralardan katılımın ne düzeyde olduğunu önceden gördük. Kimin ne yapacağı zaten anlaşılabilir bulunuyor. Çağrımız ve çağrıya gelen karşılıklar neticesinde anlaşılacaktır ki, hareketimiz, çevre koruma-

cı hareketimiz bütün Türkiye'yi kucaklayacağı noktaya ulaşma yolunda ilerlemektedir.

İKTİSAT DERGİSİ: Yeşil Barış Çevre Derneği'nin tüzük taslağı hazırlandı. İlk adımlar da atıldığına göre, program içinde başka ne türden etkinlikler var?

EREN: Bu programın esası, canlı ve cansız doğaya saygı ve sevgi dolu yaklaşımdır. Bu arada insan ile doğa arasında bulunması gereken denge ve uyumun arayışı da var. Bu denge ve uyumun sağlanabileceği, sevginin egemen olacağı bir toplum anlayışı söz konusudur. Biz; savaşı, şiddete başvurulmasını, nefreti, ayrılık üreten sınıflara bölünmüş toplumsal yapıyı ve kin kusan dini ideolojileri reddeden, insanı alabildiğine sevdiği için doğayı da sevenlerden söz ediyoruz. Bu insanlardır çevre eleştirisini benimseyerek, günlük yaşama geçirecek olanlar.

İKTİSAT DERGİSİ: Benzer amaçlarla kurulan vakıflar ve dernekler varken, sizin öncülük ettiğiniz yeni bir kurumlaşmanın gerekçesi öncekilerin başarısızlığı ya da istenilen hedeflere ulaşamaması mıdır? Bu alanda bir boşluk olduğu için mi yeni bir örgütlenme arayışı ortaya çıktı ve bu kadar destek buldu?

EREN: Tabii gerekçe bu, başka ne olabilir ki... Yarı masonik, yarı arpalık, yarı vitrinlik birtakım tonton beylerin ve hanımların kokteyllerde ya da yemek masaları etrafında birbirlerini tanıdıkları birtakım sosyetelerin yeşil barış hareketi ve düşüncesi ile ilgili olabileceklerini düşünmüyorum. Falanca derneğin başkanı ya da filanca kuruluşun yönetim kurulu üyesi olarak, bırakıyoruz, kendilerini takdim etsinler. Ve de o kocaman göbeklerini işlerimize sokmasınlar. Bu derneklerin ne zamandan beri faaliyet gösterdikleri malum. Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu durum da ortada. Herkes bu insanların ne yaptığı ya da daha doğru deyişle ne yapmadığını biliyor.

İKTİSAT DERGİSİ: Basında haberleri yer alan bir de İzmir hareketi var. İzmir'deki çevreci grup ile uzlaşma ya da tam tersine bir çatışma olabilir mi?

EREN: Biz, İzmir'deki grubun parti kurma girişimini ve söylediklerini cinsiyetçi, ırkçı ve faşizan bir oportünist hareket olarak değerlendiriyoruz. Çizdikleri tablodan bunu görüyoruz. Çevre eleştirisi konusunda bugüne kadar hiç bir laf söylememiş, hiçbir iş yapmamışlarken ortaya çıkıp 'parti kuruyoruz' demeleri bizleri şaşırtıyor. Nereden çıktılar diye şaşırıken, öte yandan da seviniyoruz. Çünkü, Radikal

Parti çalışmasının ortaya çıkardığı potansiyelin ne kadar güçlü olduğunu belgelemektedir. Daha şimdiden yağmacı burjuvazi masonik kolları vasıtasıyla bu potansiyeli bölmeyi, parçalamayı, en azından zayıflatmayı hesap etmektedir. Ancak böylesine sığ fikirlerle yola çıkan bir hareketin Türkiye'de tutunamayacağını emniyetle söyleyebilirim. Kendlerine 'ne sağdayız ne soldayız, yeşil, renk tayfının ortasındadır', 'feministler ile mesafeyi muhafaza etmek istiyoruz', 'kolay kanalize edilen gençlere değil, yetişkinlere ihtiyacımız var' diyenler gençlerimizden, demokratlarımızdan ve aydınlarımızdan hak ettikleri yanıtı alacaklardır. Bu sözleri **Nokta** dergisinde yayınlandı. Biz bu nedenle onları cinsiyetçi, ırkçı ve faşizan bir oportünistler grubu olarak görüyoruz.

İKTİSAT DERGİSİ: Zaman zaman yapılan tartışmalar ile çevrecilerin eşcinsellerle bir araya gelmek istemedikleri su yüzüne çıkıyor. Oysa parti içinde eşcinseller oldukça ağırlıklı durumda. Eşcinsellerin ağırlıklı olması partinin siyasi yaşam içinde olumsuz etkilenmesine ya da çevreci hareketin görece zayıflamasına yol açabilir mi?

EREN: Bu eşcinsellerin ağırlıklı olduğu ya da çoğunluğu ellerinde tuttukları son derece yanlış bir şey. Hangi açıdan bakarsanız bakın, eşcinseller ne tavır olarak egemenler, ne de sayısal olarak her hangi bir üstünlükleri var. Çoğunluk yerine azınlık lafı kullanılırsa, o zaman doğru olur. Şöyle bir örnek vereyim. Parti oluşumu içinde çevre korumacılar aşağı yukarı 120 kişiler. Son zamanlarda katılıma ilişkin gelen mektupların değerlendirilmesi bunun dışındadır, bunu hemen hatırlatayım. Eşcinseller ise topu topu 30 kişi. Başkaca hiçbir grubu kale almadan bir değerlendirme yapmaya kalkarsak, oran dörtte bir. Başka grup yok mu peki bu partinin içinde? Var... İşte onları da hesaba kattığınızda eşcinsellerin çoğunluk olması şöyle bir kenarda kalıyor. Zaten partide hiç bir zaman çoğunluk olması düşünülmüyor. Bu istenilmeyen bir şey. Olamaz da zaten. Adı üzerinde radikal. Azınlıkların partisi olmak gibi bir misyonu var. Çoğunluğun partisi olmak diye bir şey, lafın kısacası söz konusu değildir.

İKTİSAT DERGİSİ: Diğer grupların tepkisi ya da itirazı?..

EREN: Hal böyleyken, gerçek Radikal Partililerin yüksünmesi diye bir şey olamaz. Bizler eşcinsellerin de aramızda olmasından nasıl ki feministlerin, nasıl ki ateistlerin, nasıl ki anti-militaristlerin katılımindan gurur duyuyorsak, aynı şekilde gurur duyuyoruz.

Sonra eşcinsellerin katılmalarından rahatsızlık duyan olduğunu iddia etmek zor. Çevre hareketi çığ gibi büyüyor. Söylediğim gibi, katılanlar ve katılmak isteyenlerin sayısı sürekli olarak artıyor.

İKTİSAT DERGİSİ: Radikal parti konusunda ve Yeşil Barış Çevre Derneği'nin kuruluş çalışmaları hakkında basının konuya bakış açısını nasıl değerlendiriyorsunuz?

EREN: Çok duyarlı yaklaşanlar da var. Haklarını teslim etmek gerekir. Bunun yanı sıra basından tek şikâyetimiz konuyu bir eşcinsel olayı gibi vermeleri. Bütün bunlardan bağımsız bir eşcinsel hareketi vardır, bugün için de eylemlerine başlamıştır ve sürdüreceklerdir. Ancak bu başka bir şey. Çevreciler kendi sahalarında çalışmaktadırlar. Ortak konularda bir araya gelmektedirler. Konunun eşcinseller yönünü olduğundan büyüterek veren basının tutumu, kimi huzursuzluklar doğurmadı değil. Sonra çevreci hareketin çalışmalarına ilgi göstermemek gibi bir durum da oldu. Çevreci grubun toplantısının yapılacağı yeri, saatini haber veriyoruz. Gelmiyorlar. Ne çalışmalarla, ne de diğer konularla ilgilenmiyorlar. Eşcinsellerin bir toplantısı oluyor, haber vermesek bile kalkıp geliyorlar. Sonra da gazetelerde yazılar. Bu olsun, itirazı-

mız yok. Ama neden ötekiler olmuyor? Açıkçası merak ediyorum.

İKTİSAT DERGİSİ: Federal Almanya Cumhurbaşkanı Richard von Weizsaecker'in Atatürk Nişanı'na layık bulunmasından sonra yaptığınız açıklamâ, çalışmalarınızı yakından izleyen çevrelerde uzun süre tartışıldı. 'Eğer alırsa kendimi yakarım' sözlerinizden sonra ne yapacağınız merakla bekleniyor. Gerçekten kendinizi yakacak mısınız?

EREN: Ben bu konuda 27 Nisan tarihli bir mektup ile niyetimin ne olduğunu açık açık belirttim. Ne istediğim ve ne yapacağım son derece açık seçikti. Niyetimi değiştirmek gibi bir şey söz konusu değil, olmayacak da. Artık söz Weizsaecker'indir. Bu arada bir insanın telefonu açıp da 'nişan ne zaman verilecek?' diye sormasını beklerdim. Hiç kimsede ses seda yok. Böyle şeyler belli bir protokole bağlı değil midir? Önceden belirlenmez mi? Ama ödülü kabul edeceği tarihi öğrendikten sonra birkaç gün öncesinden konsolosluğun önüne gideceğim. İlk gün iki saat öyle bekleyeceğim. İkinci gün dört, üçüncü gün altı, dördüncü gün de sekiz saat. Son gün gelince de gazımı, benzinimi alacağım. Ne yapacağımı ise neredeyse bir, bir buçuk ay önce söylemiştim. Yine de söyleyeyim, kendimi yakacağım.

«IS-LM: Bir Açıklama»: Yarım Yüzyıl Sonra *

Hasan KİRMANOĞLU

Yazar İ.Ü. İktisat Fakültesi'nde
araştırma görevlisi.

Sir J.R. Hicks, kanımızca, iktisat teorisine yaptığı birçok katkının arasında en önemli ikisini, aynı konuda ayrı zamanlarda yayımladığı farklı iki makale ile gerçekleştirdi. Birincisi, IS-LM modelini formüle ettiği ünlü makale (1), ikincisi ise, adı geçen modelin - Keynesyen olup olmadığı sorunundan bağımsız olarak - içsel tutarlılığını sorgulayarak reddi sonucuna ulaştığı «henüz» ünlü olmayan makale (2). Birinci makale en sıradan makroekonomi ders kitabından en karmaşık makro modellere kadar temel bir referans modeli olarak kullanıldığından, asgari iktisat bilgisine sahip hemen herkesçe biliniyor. Ancak, ikincisi için aynı şeyi söylemek mümkün değil. İşte bu nedenle, bu tanıtma yazısında Hicks'in IS-LM modeline ilişkin özeleştirisinin geniş bir özetini vermeyi uygun bulduk.

Hicks makalesine, evrensel olmamakla birlikte, geniş ölçüde kabul gören IS-LM modelinin, Keynesyen teorisinin uygun bir özeti olduğu yolundaki görüşte inkâr edilemez bir sorumluluğa sahip olduğunu kabul ederek ve söz konusu modelin kendisi için artık, birçok iktisatçının aksine, hiç de cazip olmadığını belirterek başlıyor. (1974) (3)'ten itibaren IS-LM yaklaşımını terk ettiğini söyleyen Hicks, bugüne dek bunun nedenlerini açıklamadığını, bu makalede bunu yapacağını ifade ediyor.

(*) Bu başlığı makaleyi tartıştığım Doç. Dr. Deniz Gökçe önerdi. Kendisine teşekkür ediyorum.

(1) Hicks, J.R. (1937) «Mr Keynes and the classics», *Econometrica*, vol. 5.

(2) Hicks, J.R. (1983) «IS-LM: An Explanation», «Modern Macroeconomic Theory», Fitoussi, J.P. editor, Basil Blackwell içinde.

(3) Metinde parantez içinde tarihlerle gösterilen Hicks'in eserleri diğerleri ile birlikte, sondaki kaynakçada yer almaktadır.

I

Hicks'e göre, IS-LM'e ilişkin eski hikâye'nin tarihçesi şöyle. IS-LM'nin önerildiği makale, 1930'larda yazdığı dört makalenin sonuncusu. Üçüncüsü, *economic Journal*'da yayımlanan, «Genel Teori»yi ilk okuyuşundan edindiği ilk izlenime ilişkin. Ancak, daha önceki ilk iki makale, «Genel Teori»nin yayımlanmasından önce kaleme alınmış. Biri, ünlü 'Suggestion for Simplifying the Theory of Money' (1935 a). Diğeri, daha az bilinen, ancak Hicks'in gözünde daha önemli olan ve «Value and Capital» (1939)'ın dinamik modelinin taslağını oluşturan «Wages and Interest: the Dynamic Problem» (1935b). Hicks, bu ilk iki makalenin, Keynes'e ilişkin ilk makaleyi yazmadan önce dahi, IS-LM modelinin kendi kafasında mevcut olduğunu gösterdiğini ifade ediyor. Böylelikle yazar, daha başlangıçta IS-LM'in, «Genel Teori»den ayrı, kendine özgü bir yaklaşım olduğunu açıkça belirtmiş oluyor.

Hicks, «Genel Teori»yi ilk okuduğu andan itibaren, kendi modeli ile Keynes'inki arasında belirli benzerlikler bulunduğunu fark ettiğini söylüyor. Hicks'e göre, her iki model, ekonomiyi — tersinmez bir geçmişe ve bilinmeyen bir geleceğe sahip ve fakat beklentilerin olabilecekleri belirlemede önemli bir rol oynadığı — «belli bir dönem içinde» inceliyor. Ancak yazar, beklentilerin her iki modelde de dışsal bir değişken olduğunu ve bu nedenle de «ussal beklentiler»le (rational expectations) bir ilgisinin bulunmadığını vurguluyor. Hicks'e göre, bu verilerden — geçmişten devralınan sermaye teçhizatı, dönem içindeki üretim olanakları, tercihler ve dışsal beklentiler — hareketle, söz konusu modeller, ekonominin dönem içindeki cari performansını birer denge durumu olarak belirliyor.

Hicks bu benzerliklere karşılık, kendi

modeli ile Keynes'inki arasında, birçok önemli sonuca yol açan iki farklılık bulunduğunu belirtiyor. Birincisi ve en çarpıcı olanı, Hicks'in modelinin, bütün fiyatların esnek olduğu bir tam rekabet modeli, buna karşın Keynes'in modelinin — en azından — ücretlerin piyasa dışında, yani arz ve talep koşullarından bağımsız olarak belirlendiği bir model olması (4). Birazdan ayrıntılı olarak görülecek nedenlerden ötürü Hicks, ne 1936'da ne de bugün, bunu önemli bir farklılık olarak görmediğini söylüyor. Yazar için ikinci farklılık çok daha temel ve «dönem» uzunluğu ile ilgili. Keynes'in modeli, Marshallgil anlamda kısa-dönem iken, Hicks'inki ultra kısa-dönem, kendi deyişiyle bir haftalık. Gerçekte bir haftalık bile değil, haftanın ilk gününün ilk yarısı kadar bir uzunluğa sahip. Tüm piyasalar pazartesi sabahı açılıyor, öğlen kapanıyor. Makalenin daha sonraki bölümlerinde Hicks, bu iki farklılığı sırayla ve ayrıntılı olarak ele alıyor. Yazarı yakından izlemeye başlayalım.

II

Hicks, IS—LM diyagramı fikrine Walrasyen tarzdaki üçlü-mübadele (three-way exchange) ile ilgili çalışmaları sonucunda ulaştığını ve Keynes'in teorisini bu yaklaşım aracılığıyla yorumladığını belirtiyor. Hicks bunu nasıl başardığını ise şöyle açıklıyor. Keynes'in teorisinde üç esas unsur var: sermayenin marjinal etkinliği, tüketim fonksiyonu ve likidite tercihi. Bir başka ifadeyle, mal piyasası, tahvil piyasası ve para piyasası. Bu piyasaların — ve dolayısıyla malların — üçlü-mübadele modeli ile ele alınması yazar tarafından

(4) Ekonomik literatürde Hicks'in modeli, «flexprice model», Keynes'inki ise «fixprice model» olarak tanımlanıyor.

şu şekilde gerçekleştiriliyor: iki bağımsız fiyat parametresi var, C cinsinden A'nın fiyatı ve yine C cinsinden B'nin fiyatı. Bu iki parametre iki piyasada gerçekleşen denge tarafından belirleniyor, A malının piyasası ve B malının piyasası. Eğer bu iki piyasada denge varsa, üçüncü piyasa da dengede olmak zorunda.

Hicks'e göre, Keynes'de iki parametre var. Y («ücret birimi cinsinden» gelir) ve r (faiz haddi). Ayrıca Keynes, yatırımları faiz haddine ve tasarrufları da gelire bağliyor. O halde, her r değeri için, yatırım-tasarruf eşitliğini sağlayan bir Y değeri olmalı, öyle ki mal piyasasındaki aşırı talep sıfır olsun. Sonuç, Hicks'in, IS eğrisi olarak ifade ettiği r ile Y arasındaki negatif ilişki. Aynı şekilde, Keynes'e göre, para talebi bir yandan Y'nin (mübadale saikiyle para talebi, transactions balances), bir yandan da r'nin fonksiyonu (spekülasyon saikiyle para talebi, liquidity preference). İmdi, her veri para arzı için (ücret birimi cinsinden), para piyasası dengesini sağlayan, r ve Y arasında, bir ilişki olmalı. Sonuç, Hicks'in LM eğrisi olarak ifade ettiği r ile Y arasındaki pozitif ilişki. «Ödünç verilebilir fonlar» piyasasının sorun yaratması söz konusu değil, zira mal ve para piyasalarının dengesi sağlandığında bu piyasada da denge Walras «analojisi» sayesinde aşılmış olmaktadır. Tüm bunlardan Hicks'in ulaştığı sonuç, IS, LM eğrilerinin kesişim noktasının, sistemin bir bütün olarak dengesini sağlıyor olması. Ancak bu raya kadar söylenenler, Hicks'in kabul ettiği gibi, sadece bir «conjecture». Bir başka anlatımla, Walras kökenli üçlü-mübadele modeli ile IS-LM modelinin bağdaştığını açıkça göstermek gerekiyor. Çünkü Walras modelinde tüm piyasalar dengede olduğu halde, IS-LM'de (Keynes'i izleyerek) emek piyasasında denge yok, yani arz-fazlası var. Hicks'in sorduğu soru şu: emek

piyasasındaki bu arz fazlası ile Walras bağdaşır mı? Verdiği cevap: evet. Nasıl sorusuna verdiği cevabı anlamak için, dört-mallı bir IS-LM modelini ele almadan önce dört-mallı bir genel denge modeline kısaca göz atalım. X'in «numéraire» olarak kullanıldığı, birbirleri ile mübadele edilen, A, B, C ve X ile gösterilen ve fiyatları $p_x = 1$ cinsinden ifade edilen p_a, p_b, p_c olan dört mallı bir ekonomi düşünelim. A, B, C piyasalarında arzlar ve talepler, bu malların fiyatlarının fonksiyonu olsun. Bu durumda, $S_a = D_a, S_b = D_b$, ve $S_c = D_c$ denklemleri, p_a, p_b , ve p_c 'yi belirlemek için yeterli olmaktadır. Ayrıca,

$$S^* = p_a D_a + p_b D_b + p_c D_c; D^* = p_a S_a + p_b S_b + p_c S_c$$

olduğundan, A, B, C piyasalarında denge sağlandığında, X piyasası dengesi de otomatik olarak gerçekleşmektedir.

Dört denklem arasında sadece bir tane özdeşlik ilişkisi var. Hicks, bunu ya X—arz ve talep—denklemini ortadan kaldırmak ya da bunu koruyarak diğer üç denklemden birini düşürmek için kullanıyor. Dolaısıyla, üç fiyatlı model ya ABC ya BCX, CAX ya da ABX üçlü denklem takımlarından birinin çözümü ile belirleniyor.

Walras'la ilgili olarak bu tekrardan sonra şimdi de fiyatlardan birinin, A malı diyelim, sabit olduğunu varsayalım. Bu durumda, fiyatı sabit olan malın satılan miktarı, piyasanın «kısa kenarına» (short side, coté court) eşit olacak—bu arz ya da talep olabilir—ve dengesizlik ortaya çıkacaktır. Esnek olan, yani arz ve talep tarafından belirlenen fiyatlar tipik Walras-yen bir tarzda $S_b = D_b, S_c = D_c$ denklemleri tarafından belirlenmeye devam edecektir. Şu farkla ki, bu denklemlerde p_a , bundan böyle bir sabite olarak yer alacaktır. Eğer, esnek p_b ve p_c fiyatlarında; $S_a >$

D. ise, satılacak A miktarı D_a'ya eşit olacaktır. Hicks, bu koşullarda, S_x ve D_x'i hesaplarırken, D. miktarını kullanmaktadır. Gerçekten, $S_x = D_x$ özdeşliğine D_a'yı ithal ederek, yazar sistemini yine Walrasyen bir tarda belirleyebilmektedir. Zira; D_a'yı S_a'ya ikame ederek, $p_a(D_a - S_a) = 0$ biçimindeki aşırı talep denklemini bir özdeşliğe dönüştürmüş oluyor. Walrasyen bir modelle arasındaki farklılık, $D_x = S_x$ özdeşliğindeki esnek fiyatların yalnızca p_b ve p_c'den ibaret olması. Sonuçta, BCX alt-sistemi, bu üç denklemden herhangi iki tanesinden oluşan ikili denklem takımlarından birinin çözümü ile p_b ve p_c fiyatlarının belirleneceği bir Walras modeli olarak işlemeye devam edecektir.

Böylece Walrasyen genel denge ilk engeli aşmış oldu. Ancak bir ikinci engel var. Sıra şimdi onda ve şöyle: B ve C mallarının arz ve talepleri sadece p_b ve p_c'nin fonksiyonu. Ancak, A malının fiyatı sabit ve bu nedenle dengesizlik varsa, bu durumda B ve C'nin arz ve talep fonksiyonlarına A malı piyasasındaki dengesizliği koşulu yok (D_a) yeni bir parametre olarak koymak gerekecektir. Fakat bu yapıldığında, BCX alt-sistemi fazladan bir denklem ihtiva edecektir. Çünkü, bilinmeyen sayısı üç iken (p_b, p_c, ve D_a) denklem sayısı dördür (BCX arz ve talep denklemleri ve D_a'yı p_b ve p_c'ye bağlayan denklem). Hicks, bir önceki durumda olduğu gibi, BCX denklemlerinden birini, p_b ve p_c'yi belirleyebilmek için, düşürüyor. İkinci engel de böylece aşılmış oluyor.

Şimdi sıra bu kavramsal-teorik Walrasyen çerçeveyi IS-LM modeline uygulamaya geldi.

Daha önce gördüğümüz gibi, Hicks, IS-LM modelini, tek esnek fiyatın faiz hadi (p_b) olduğu ve D. rolünü oynayan tek bir maldan oluşan (Y) bir üçlü-mübadele (ABC) modeli olarak düşündüğünü söylüyor.

yor.

Yazar, Keynes'in de, müteaddit defalar, benzeri bir model kullanmış olduğunu ifade ediyor (5). Fakat Hicks'e göre, Keynes'in kullandığı yaklaşım; IS-LM yaklaşımından farklı. Çünkü IS-LM'deki Y, sadece output düzeyini değil aynı zamanda istihdam düzeyini de göstermektedir. Dolayısı ile, mal piyasasındaki fiyat da, tıpkı parasal ücret gibi sabittir. Bu durumda model, iki sabit fiyatlı olmaktadır.

Hicks, A ve B mallarının fiyatlarının sabit, C malının fiyatının ise esnek olduğunu varsaymaktadır. Teorik çerçevesini gördüğümüz Walrasyen prosedür izlendiği sürece sorun yok. p_a ve p_b sabit, tüm arz ve talep denklemleri ise sadece p_c'nin fonksiyonu olmaktadır. Öte yandan p_c, C malı piyasasında arz ve talep tarafından belirlenecek, efektif olarak mübadele edilen miktarlar, A ve B piyasalarındaki kısa kenarlara göre, D_a ya da S_a ve D_b ya da S_b olacaktır.

Hicks daha sonra, teorik Walrasyen çerçevedeki ikinci durumu ele alıyor. Bir başka anlatımla, A ve B'nin arz ve talep denklemleri yalnızca p_c'nin değil, aynı zamanda D_b (B piyasasında arz fazlası olduğu durumda, A için) ve D_a'nın (A piyasasında arz fazlası olduğu durumda, B için) da fonksiyonu olduğu durumu. Bu D_aD_b düzleminde, kesişim noktalarının dengeyi belirleyeceği iki «eğri» elde edilmektedir.

Hicks, IS-LM modelinin esasını bu yaklaşımın oluşturduğunu itiraf ediyor. Yazar, A, B ve C'nin sırası ile emek, mal (hem tüketim hem de yatırım malı olarak) ve ödünç verilebilir fonlar piyasalarını, ayrıca, p_a'nın sabit parasal ücreti, p_b'nin sa-

(5) Keynes, J.M. (1936) «The General Theory of Employment, Interest and Money», New York, Harcourt Brace.

bit fiyatlar genel düzeyini ve p'nin de faiz haddini gösterdiğini söylüyor.

Ancak bu noktada, Hicks'in işaret ettiği, $D_a D_b$ düzleminde yer alan bu iki eğrinin nasıl tanımlanacağı sorunu ortaya çıkıyor.

III

D_b 'nin (efektif mal talebi) D_a 'ya (istihdam düzeyi) bağlanması, Keynesyen teoriyle bağdaşan bir yaklaşımdır. Zira, istihdam artışı, D_b 'nin tüketim bileşkesinin yükselmesine yol açıyor. Aynı şey, D_a 'nın D_b 'ye bağlanması için de söz konusu. Ancak Hicks'e göre bu husus, analizin yapıldığı dönemin uzunluğu dikkate alınarak, daha yakın bir incelemeyi gerektiriyor.

Daha önce gördüğümüz gibi, Hicks'in modelinde dönem uzunluğu bir hafta. Oysa, bu denli kısa bir dönem içinde, Hicks, haklı olarak, gerek **input** gerekse **output** düzeyinin ÖNCEDEN BELİRLENDİĞİNE, bir başka deyişle değiştirilemeyeceğine dikkat çekiyor ve sadece fiyatların değiştirilebileceğini vurguluyor. Yazar, dönem uzunluğunu bir hafta ile sınırlı tutan bir modelin ancak, bir fiyat teorisi için uygun olabileceğini söylüyor. Sonuçta Hicks, modelinin D_a 'yı D_b 'ye (ve D_b 'yi D_a 'ya) bağlayacak herhangi bir temelden yoksun olduğunu ve bunu yapabilmek, yani **CARİ input** düzeyi ile **CARİ output** düzeyi arasındaki bağlantıyı açıklayabilmek için ekonomik karar birimlerinin neden A ve B piyasalarındaki dengesizlikleri algılamakta ısrar ettiklerini açıklığa kavuşturmak gerektiğine işaret ediyor. Böylelikle, deyim yerinde ise, bir «irrational expectations» teorisine doğru bir ilk adım atılmış oluyor.

Ancak Hicks, «rasyonellik» varsayımı durur iken, haklı olarak böyle bir yola

sapmıyor ve IS—LM modelinin anlamlı olabilmesi için şu iki varsayımın yapılması gerektiğini dile getiriyor:

- 1 — Dönem uzunluğu bir haftadan ziyade bir yıl olarak seçilmeli,
- 2 — Sadece denge durumları dikkate alınmalı.

Hicks'e göre, bu varsayımlar meşru. Zira, bir yandan, daha önce gördüğümüz gibi esnek olmayan fiyatların varlığı durumunda dahi genel dengenin belirlenmesi mümkün iken, bir yandan da ekonomi, eğilimler (propensities) gibi verilerden hareketle belirleniyor.

Ancak Hicks, denge varsayımının kısıtlayıcılığı bir yana, bu varsayımlar altında bile, bu kez Keynesyen yorum açısından, IS-LM'in bir başka tutarsızlığa yol açtığını ifade ediyor: IS eğrisi bir akım ilişkisini yansıttığından, denge varsayımı, Hicks'e göre, bir yıllık dönem için uygun bir varsayım. Buna karşılık LM eğrisi, bir stok ilişkisini yansıtır. Stok ilişkisinin denge varsayımı ile bağdaşır olabilmesi, dönemin bütününde HER AN denge olmasını gerektiriyor. Çünkü ekonominin bütününün dengesi, hem akım hem de stok dengesinin sağlanmasına bağlı (1965). Oysa, Hicks'in vurguladığı gibi, stok dengesinin her an sağlanıyor olması belirsizliği (uncertainty) ortadan kaldırmaktadır. Belirsizliğin ortadan kalkması ise, likidite tercihine yer bırakmamaktadır. Zira, stok ilişkisinin her an dengede olması, karar birimlerinin dönemi oluşturan tüm anları «doğru» tahmin ettikleri anlamına geliyor. Hicks, adını koymasa da, bu sonucun «rational expectations» yaklaşımı ile akıbalığı ortada. İlginç, ancak şaşırtıcı değil. Çünkü, monetarizmin ve özellikle «rational expectationsın» Keynes'in NEOKLASİK YORUMUNA GÖRE (ya da neoklasik senteze göre) doğruluğu ve tutarlılığı, bu yorumun mimarı tarafından teslim edilmiş

oluyor, Zira, yorumun tutarlı olduğu tek nokta; «rakipleri» ile özdeş olduğu nokta!

IV

Hicks, makalesinin sonunda, LM eğrisinin likidite tercihini yansıtabilmesi için, kendi aklının da pek yatmadığı, bir yaklaşım öneriyor (1979): stok dengesinin belirli, özel bir «range» içinde düşünülmesi. Dengenin belli bir aralıkta tanımlanması, bir yandan belirsizliğin (dolayısı ile likidite tercihinin) dikkate alınmasını, bir yandan da dengenin varlığını «garanti» ediyor. Ancak bu zorlamaya Hicks'in kendisi de, dediğimiz gibi, inanmıyor.

Böylece Hicks, kendi modelinin, önce, literatürde «geçici denge» (temporary equilibrium) olarak bilinen ve esnek olmayan fiyatları ihtiva eden Walrasyen genel denge açısından, sonra da Keynesyen teorisinin temel direklerinden biri olan likidite tercihi açısından, tutarsız sonuçlara yol açtığını göstererek makroekonomi teorisinde yaklaşık elli yıldır süren sorumluluğundan arınmış oluyor.

Bir parantezle bitirmek istiyoruz. Hicks, bu makalede, Keynes'in Walrasyen genel denge açısından yapılabilecek bir yorumunun, yukarıda gördüğümüz, ne türden sonuçlara yol açtığını tartışmakla yetinerek, bu sonuçları yaratan nedenleri tartışma dışında bırakıyor. Bir başka yazıda tartışmayı düşündüğümüz bu nedenler birbirine bağlı ve iki tane. Kısaca, bir

yandan Walras'ın genel (tüm fiyatların esnek ve tüm piyasaların dengede olduğu), Keynes'in ise özel (en azından parasal ücret haddinin sabit ve tüm piyasaların dengede olmadığı) bir duruma karşılık gelen yaklaşımla olduğu yolundaki ön kabul, bir yandan da dengesizliğin nedeni olarak fiyatların esnek olmayışının gösterilmesi.

KAYNAKLAR

- Hicks, J.R. (1932) «The Theory of Wages», London, Macmillan (2nd, 1963).
- Hicks, J.R. (1935a) «Suggestion for Simplifying the Theory of Money», *Economica*, vol. 3.
- Hicks, J.R. (1935b) «Wages and Interest: the dynamic problem», *Economic Journal*, vol. 3.
- Hicks, J.R. (1937) «Mr Keynes and the classics», *Econometrica*, vol. 5.
- Hicks, J.R. (1939) «Value and Capital», Oxford University Press.
- Hicks, J.R. (1950) «The Trade Cycle», Oxford University Press.
- Hicks, J.R. (1965) «Capital and Growth», Oxford University Press.
- Hicks, J.R. (1967) «Critical Essays in Monetary Theory», Oxford University Press.
- Hicks, J.R. (1974) «The Crisis in Keynesian Economics», New York, Basic Books.
- Hicks, J.R. (1976) «Some Questions of Time in Economics», in A.M. Tang et al. (eds.), «Evolution, Welfare and Time in Economics», Lexington Books.
- Hicks, J.R. (1977) «Economic Perspectives», Oxford University Press.
- Hicks, J.R. (1979) «Causality in Economics», New York, Basic Books.
- Keynes, J.M. (1936) «The General Theory of Employment, Interest and Money», New York, Harcourt Brace.

Köy ve Köylü Sorunlarına İlişkin Bir Yöntem Önerisi Üzerine

Yücel ÇAĞLAR

Dr. Çağlar'ın son yayımlanan yapıtı **Köy, Köylülük ve Türkiye'de Köy Kalkınması Sorunu** (1986).

Halikarnas Balıkcısı'nın bence çok gerçekçi bir saptaması var: Ona göre; dünyada düzenli bir anlatışa hiç gelmeyen bir yer varsa o da Anadolu'dur. Gerçekten, yerbilim, doğabilim, dahası toplumbilim ve dolayısıyla da siyasetbilim yönünden tüm Anadolu için geçerli olabilecek vargıları öne sürebilmek çoğu zaman olanaksız. Bu nedendir ki, Türkiye'de hemen her alanda yoğun özgün araştırmalara yönelmek zorunlu oluyor. Oysa, gerek bilim çevreleri gerekse «aydın» kamuoyundaki çabaların, tartışmaların pek azı «Türkiye Çokbilinmeyenlisi»nin özgün, ayırdedici yanlarına ilişkin. Bu bir sorun. Ancak, yine Balıkcı'nın deyişiyle; «Anadolu'nun düzenli bir anlatışa hiç gelmeyen» özelliklerinden kaynaklanan çok daha önemli bir sorun söz konusu: Özgün, ayırdedici olduğu sanılan kimi ekonomik, toplumsal ve kültürel özelliklerden herhangi biri, bir anlık durumlarıyla ve tek başlarına ele alınarak, evrensel geçerliliği bir çok kez kanıtlanmış toplumsal değişme ve gelişme yasalarına karşıt yaklaşımlar yapıp çözümler üretiliyor. Bu «farklı» yaklaşım ve çözümler, daha çok, söz konusu toplumsal değişme ve gelişme yasalarıyla «açıklanamadığı» sanılan toplumsal kargaşa ya da belirsizliklerin her yanı sardığı evrelerde ortaya çıkıyor. Gerçekte, «farklı» çözüm arayışlarının, bilimsel bilgi üretimi yönünden taşıdığı önem yadsınamaz kuşkusuz. Ancak, böylesi arayışlar sonunda ulaşılan vargılar tüm boyutlarıyla sınanıp gerçekliği kanıtlanmadan öne sürüldüklerinde, en azından tartışılması zorunlu oluyor. Bu türden vargılar, ansiklopedi örneği kalıcılığı olan ya da olması gereken belgelerde de sergilenebiliyorsa eğer, bu, hem vargı sahibi hem de okurlar yönünden endişe verici bir durumdur ya da öyle sayılması gerekir. Öyle sayılmadığını görüyorum: Henüz, bir «tez» olabilmesi bile en azından tartışmalı vargılara, terim ve kavramlara, anlatım biçimlerine, toplumbilimsel içerikli de olsa, nesnelliği, bilimselliği temel ilke sayma-

si gereken ansiklopedilerde çokça yer veriliyor. Bence verilmemeli. Yer verildiğinde de, bu tutum eleştirel bir yaklaşımla ele alınıp sergilenmeli ve tartışılmalı. Bu en azından, «Türkiye Çokbilinmeyenlisi»nin çözümlenebilmesine yönelik düşünsel çabaların gerektirdiği ortamın oluşturulması için de zorunlu. Çağlar Keyder'in, en son, «Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi»nin Temmuz 1984 sayısında da yayımlanan «Türkiye Tarımında Küçük Köylü Mülkiyetinin Tarihsel Oluşumu ve Bugünkü Yapısı» adlı incelemesinde öne sürdüğü vargılar, söz konusu zorunluluğun yerine getirilmesi yönünden bir «örnek olay» olarak ele alınabilir. (*)

Keyder, «Türkiye Tarımında Küçük Köylü Mülkiyetinin Tarihsel Oluşumu ve Bugünkü Yapısı» adlı incelemesine, «değişik zamanlarda ve değişik kaygılarla yazıldı»ğını belirttiği (1) 14 makalesinden oluşan ve «Dost Kitabevi» yayınları arasında 1983 yılında çıkan «Toplumsal Tarih Çalışmaları» adlı kitabında da yer vermiştir. Keyder'in, anılan kitapta «bir

ön-teori denemesi» olarak nitelediği (2) bu incelemesi, yalnızca «Toplumsal Tarih Çalışmaları»nda kalsaydı, öne sürdüğü vargıların birer «ön-teori denemesi» olarak ele alınıp irdelenmesiyle yetinilebilirdi. Ancak, kalmamış ve daha önce de belirtildiği gibi bu incelemesine, sonradan bir ansiklopedi de yer vermiştir. Doğal olarak, ansiklopedide yayımlanırken de incelemenin bir «ön-teori denemesi» olduğu belirtilmemiştir. Bu durumda, artık, «denenmiş» ve «kesinlik kazanmış» vargılardır söz konusu olan. Türkiye'deki tarımsal yapıyı; «üzerine eğilinildiği oranda yanlış teşhislere sahne olmuş bir konu» olarak gören (3) Keyder, bu yapıdaki değişme ve gelişmelerin gerçekçi olarak kavranabilmesi yönünden çok ciddi vargılar öne sürüyor. Eksik anlamalara yol açılmaması için uzunca bir aktarma zorunlu oluyor :

«Türkiye'nin kırsal kesimine sathî bir bakış daha hi topraksızlıktan doğan yoksulluğun, tarımın dikkate değer özelliklerinden biri olmadığını ortaya koyuyor. Bu gözlemin diğer yüzü ise sahiplerince işletilen işletmelerin ezici çokluğu ve ücretli emeğin sınırlılığıdır. Böyle bir bağlamda emek pazarlarının istihdam türleri, sözleşme çeşitleri, ödeme tarzları, ücret düzeyleri, istihdamın sürekliliği ve belirliliği, kırsal kesimde yavaşayanların çoğunluğunun gelir ve tüketim düzeylerini belirlemek yönünden pek önem taşımazlar. Bunun yerine, hemen görünür düzeyde toprağı kullanma imkanındaki farklılık, toprağın görelî niteliği ve çalışabilir aile fertlerinin sayısı üretim düzeyinin esas belirleyicileri olma önemini kazanırlar. Daha dinamik bir analizde ise üretim imkanları, toprağın veya emeğin üretkenliğini arttıran teknik gelişmelere bağlı olarak değişir. Bir köylü hanesinin teknik değişmeden faydalanma veya üretim sürecinde yeni bilgileri kullanma yeteneği sadece elindeki mevcut iktisadi kaynaklara ya da ailenin demografik yapısına değil, aynı zamanda içinde bulunduğu toplumsal bağlama da bağlıdır. (...) toplumsal bağlamın anahtar olarak getirilmesi, uygun analiz biriminin belirlenmesini ve bu birimin toplum iş-

(*) Gerçekte, söz konusu edilecek vargıda Keyder yalnız değil. Bahattin Akşit'in 1980 Haziranında yapılan «I. Sosyal Bilimler Kongresi»ne bildiri olarak sunduğu ve daha sonra, 1985 yılı başlarında; «Köy, Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme» adıyla yayımlanan derleme kitabında da yer verdiği «Kırsal Dönüşüm Tipolojisi»nde aynı vargı öne sürülüyor: «... Türkiye türü bir yapıda —ki, dünyadaki tarım sektörlerinin çoğunluğu benzer sosyolojik özellikler sergiliyor— üretici birimden sektöre geçerken, arada önemli bir kademe var: O da köy. Böyle bir yapıda üretim yapan çiftçinin dış dünya ile ilişkisi —dolayısıyla kapitalizmin hâkimiyeti— öncelikle içinde bulunduğu köyün yapısından etkileniyor. Köyün yapısının nitelikleri ve üreticinin köy yapısı içindeki yeri, kapitalizmin gelişmesine ve hâkimiyetine nasıl bir uyum sağlayacağını belirliyor. Bu bakış açısından köy yapısı ve köyün tüm dönüşümü üreticiyi sınırlayıcı mahiyette.» (AKŞİT, 1985, s. 90.) Sayın Akşit anılan incelemesinde çok önemli tezler öne sürüyor. Kesinlikle tartışılmalı.

(1) KEYDER (1983), s. 7.

(2) KEYDER (1983), s. 183.

(3) KEYDER (1983), s. 7.

leyişiyle ilgili bir dizi hipotezin formülasyonunu gerektiren bütünsel bir metodu, yani tek başına köylü hanesini incelemek yeterli olmayacaktır. Türkiye örneğinden çıkan sonuç, köylü hanesinin ekonomik-teknik dönüşüm açısından karşılaştığı engellerin yapısal boyutlarını veren en yakın toplumsal birimin köy olduğudur.» (4)

«...küçük üretici hanenin ekonomik ve sosyal davranış şekillerinin, öncelikle içinde bulunduğu köy tipi tarafından belirlendiğini söylüyoruz. Bu köy tipi, küçük üreticiliğin geçirdiği dönüşümleri de belirleyen en yakın düzeydir. Analiz birimi olarak köye bakarak küçük üreticilerin davranış ve sosyo-ekonomik eklemlenme biçimini anlamaya çalışacağız. (...) Demek ki, köy yapılarının anlaşılması küçük üreticilerin içinde bulundukları bağlamı, dolayısıyla da dönüşüm olanaklarını tanımlıyor.» (5)

Keyder, bu vargılarından hareketle köy yapılarına ilişkin bir de üçlü «tipoloji» yapıyor: i) Geçimlik üretimin egemen olduğu köyler; bunlar, aynı zamanda, sürekli göç vererek ulusal emek pazarına katılıyor. ii) Farklılaşmış meta üretimi yapan köyler; meta üreterek mal pazarlarına, mevsimlik göç ile emek piyasasına bağlanıyorlar. iii) Birikime yönelik köyler; büyük hacımlarda mal satarken, emek piyasasına (gerek tarımda gerekse ulusal düzeyde) fazla iştiraki olmayan köylerdir. (6) Son alıntı Keyder'in vargısını nerele ulaştırabildiğini açıklıkla ortaya koyuyor:

«Yaptığımız analizde, bir toplumsal formülasyon olarak ele aldığımız köy düzeyinde bir tipoloji önerdik. Bu tipoloji aynı zamanda hane davranışının da anlaşılmasına imkan verir. Belli bir tip dönüşüm yapısında yer alan haneler ve ailelerin davranışları bu yapı tarafından sınırlanır ve belirlenir.» (7)

Şimdi bu uzunca alıntının içerdiği tezleri ayrılayarak sıralayalım : Keyder diyor ki;

- (4) KEYDER, (1984), s. 1254.
- (5) KEYDER, (1984), s. 1268.
- (6) KEYDER, (1984), s. 1268-1269.
- (7) KEYDER, (1984), s. 1270-1271.

- Topraksızlık, Türkiye tarımında «dik-kate değer» özelliklerden biri değildir.
- Sahipleri tarafından işletilen işletmeler çoğunluktadır.
- «Kırsal kesimde yaşayanların çoğunluğunun gelir ve tüketim düzeylerini belirlemek yönünden» istihdamın türleri, sözleşme çeşitleri, ödeme biçimleri, ücret düzeyleri, istihdamın sürekliliği ve belirliliği fazlaca önem taşımazlar.
- Üretim düzeylerinin esas belirleyicileri toprağı kullanma imkanındaki farklılık, toprağın görelî niteliği, çalışabilir aile fertlerinin sayısıdır.
- Bir köylü hanesinin teknik değişmeden faydalanma veya üretim sürecinde yeni bilgileri kullanma yeteneği elindeki mevcut iktisadi kaynaklarla ailenin demografik yapısının yanı sıra içinde bulunduğu toplumsal bağlama da bağlıdır.
- Köylü hanesinin ekonomik teknik dönüşüm açısından karşılaştığı engellerin yapısal boyutlarını veren en yakın toplumsal birim köydür.
- Küçük üretici hanenin ekonomik ve sosyal davranış şekillerinin, öncelikle içinde bulunduğu köy tipi tarafından belirlenmektedir.
- Analiz birimi olarak köy ele alınarak küçük üreticilerin davranış ve sosyo-ekonomik eklemlenme biçimi anlaşılabilir.
- Türkiye tarım üreticilerinin çoğunluğu aile emeğine dayanan küçük meta üreticilerinden oluşmaktadır.

Görüldüğü gibi Keyder, bir yandan Türkiye tarımındaki «yapısal» duruma ilişkin sap-tamalar yapıyor bir yandan da kırsal toplum-bilim yönünden yöntem önerisinde bulunuyor. Ben, Keyder'in de incelemesinin sonunda

vurguladığı gibi; «...karşılaştırılması imkân-sız rakamları içeren istatistikleri» kullanarak «yapısal» duruma ilişkin saptamalar yapma-yacak ve tartışmayacağım. (*) Ayrıca; «...kır-sal kesimde yaşayanların çoğunluğunun gel-ir ve tüketim düzeyleri yönünden» önem taşı-madığı öne sürülen olgularla «...üretim düze-yinin esas belirleyicileri» olarak sayılan öl-çütler üzerinde de durmayacağım. Gerçekte, Keyder'in bu olgu ve ölçütlere ilişkin vargı-ları hem kavramsal hem de olgusal yönler-den, en azından tartışmalıdır. Zaman ve yeri geldiğinde bu tartışma da yapılacaktır, kuş-kusuz. Bu yazıda, Keyder'in sanıyorum an-lamdaş gördüğü, köyün; «bir köylü hanesinin teknik değişmeden faydalanma veya üretim sürecinde yeni bilgileri kullanma yeteneği» üzerinde etkili olduğuna ya da «köylü hane-sinin ekonomik-teknik dönüşümü açısından karşılaştığı engellerin yapısal boyutlarını» verdiğine, yahut «küçük üretici hanenin eko-

nomik ve sosyal davranış şekillerini öncelik-le» belirlediğine veyahut da «küçük üretici-lerin davranış ve sosyo-ekonomik eklemlen-me biçiminin anlaşılmasını» sağladığına ilişkin vargıları üzerinde durmakla yetineceğim. (**)

«Köy Yapıları», köylü hanelerin çeşitli ta-vırları üzerinde Keyder'in öne sürdüğü denli belirleyici olabilir mi? Bence olamaz. Olamaz, çünkü, «dönüşen», «eklemlenen» ya da farklı ekonomik ve sosyal davranışlarda bulunan «Köy Yapıları» değil, çeşitli toplumsal konum-daki köylüler, daha teknik bir söyleyişle de tarım işletmeleridir ve davranışlarındaki fark-lılıklar da, ağırlıklı ya da öncelikle içinde bu-lundukları toplumsal konumun koşullarından kaynaklanmaktadır. Öte yandan, herhangi bir toplumsal konumda, daha doğru ve açık bir söyleyişle üretim ilişkisi içinde bulunan köylü haneleri ya da tarımsal işletmelerin yine her-hangi bir ölçüte göre «Köy Yapısı» içindeki egemenlikleri (sayısal ya da tarım yapılabilir toprakların işletmeler arasında dağılımı, üc-retli işçi çalıştıran işletmelerin sayısı vb.) te-mel alınarak tanımlanan ya da nitelenen bir «Köy Yapısı», bir **sonuç** olarak ortaya çıkan bir «durum»dur. Başka bir söyleyişle, «Köy Yapıları»na ayırtedici özellikler kazandıran, o «Köy Yapısı» içindeki köylü hanelerin ya da tarımsal işletmelerin çoğunluğunun köy içi ya da dışında, üretim araçlarıyla arasında bulunan ilişkinin niteliğidir. Bu, köylü hane-lerin ya da tarımsal işletmelerin tümünün ya da çoğunluğunun nitelik ve niceliksel olarak aynı ilişki biçiminde olması gibi olağandışı ya da geçici olarak ortaya çıkmış durumlar için bile geçerli olabilecek bir «genel doğru»-dur. Çünkü, bu durumlarda, **önce**, herhangi bir oluşum ya da dönüşüm sonucu, belirli bir üretim aracının mülkiyet ya da kullanılma

(*) Ne var ki, Keyder, yalnızca «tahmin ve izlenimleri-ne» dayanarak «yapısal durum»a ilişkin sayısal vargılar da öne sürüyor: «... kapitalist tarım adını verdiğimiz sürekli işçi istihdamının temel olduğu durumun 1000'den fazla köyde görülmeyeceğini söyleyebiliriz. Demek ki, 35-40 bin kırsal yerleş-menin geri kalan kısmı küçük üreticilik tiplerin-den birine giriyor. Bu tipler içinde geçimlik ü-retimin ve nüfus kaybının önemli olduğu köyle-rin, tüm köylerin üçte biri ile yarısını temsil etti-ğini sanıyoruz. Çeşitlenmiş üretim ve mevsimlik göçten gelir toplayan tip, muhtemelen tüm köy-lerin yarısından biraz fazlasını tanımlıyor. Uzmanlaşmış, birikime yönelik küçük üreticilik ise köylerin onda birine yakın kısmını niteliyor ol-malı.» [KEYDER, (1984), s. 1271.] Elde, tüm köyleri kapsayabilecek veriler olmadığına göre, başka birisi de kalkıp, «tahmin ve gözlemlerine» dayanarak tam tersini öne sürebilir. Örneğin, Ba-hattin Akşit şu vargısını öne sürüyor: «Türkiye'de-ki köyleri düşündüğümüzde kapitalist çiftlik köy-lerinin sayısının pek fazla olmadığını görüyoruz. Türkiye'deki köylerin çoğunluğu zengin ve orta çiftçi, farklılaşmış ve kentle bütünleşmiş ve faali-yet alanları çeşitlenmiş köy türlerine giriyor.» (AKŞİT, (1985), s. 104.). Ne olacak şimdi?!

(**) Belirtmekte yarar var; ben «köyün yapısı»nın et-kili olduğu savlanan bu dört olgunun da anlam-daş olmadığı görüşündeyim. Sözcük seçimi ve di-zimine yeterli özenin gösterilmemesinin çarpıcı bir örneği olarak görüyorum bu anlatımı.

biçimi ortaya çıkıp yerleşmiş ya da egemenleşmiştir. Herhangi bir «Köy Yapısı»na, herhangi bir nitelemeyi yakıştırama sırasında, gerçekçi davranılıyorsa eğer, ilk bakılacak, temel alınacak olan, o «Köy Yapısı» içindeki köylü hanelerin ya da tarımsal işletmelerin çoğunluğunun üretim araçlarını edinme ve kullanma biçimleri olacaktır. Üretim araçlarının mülkiyeti ve kullanıma biçiminin yanı sıra; üretim sırasında kullanılan etmenlerin nitelik ve niceliği, üretimin amacı, elde edilen çıktıların değerlendirilme biçim ve düzeyleri de o «Köy Yapısı»na ayırtedici özellikler kazanmasına çeşitli düzeylerde katkıda bulunabilir. Gerçekte, Keyder de «Küçük Üretici Köylüler»i inceler ve üçlü bir «Köy Yapısı» tipolojisi yaparken, önce, temel aldığı ölçütler yönünden önemli bulduğu özellikleri o «Köy Yapısı» içindeki haneler ya da tarım işletmeleri üzerinde aramış, bu özelliklere sahip «yeter sayıda» köylü hanesi ya da tarımsal işletme bulunduğu uygun gördüğü nitelemeyi yapmıştır: «Geçimlik Üretimin Hakim Olduğu Köyler», «Farklılaşmış Meta Üretimi Yapan Köyler» ve «Birikime Yönelik Köyler». (8) Şimdi bu noktada durup Çağlar Keyder'e —doğal olarak da bir noktaya değin Bahattin Akşit'e— şöylece sorulabilir;

— Köylü hanelerin ya da tarımsal işletmelerin tümü ya da çoğunluğu «geçimlik» üretim yaptığı, her hane ya da tarımsal işletmenin de 2-3 üyesi sürekli göç yaşadığı için mi bu hane ya da tarımsal işletmelerin bulunduğu «Köy Yapıları»na geçimlik üretimin hakim olduğu köyler nitelemesi yakıştırılmakta yoksa bu «Köy Yapıları», geçimlik üretimin hakim olduğu köyler olduğu için mi köy haneleri ya da tarımsal işletmelerin tümü ya da çoğunluğu geçimlik üretim yapıp 2 ya da 3 üyesini sürekli göçe gönderiyor?

Doğaldır ki bu soruları, Keyder'in öteki iki «Köy Yapısı» tipi için de sormak olanaklı.

Bu sorular çok yaygın olarak kullanılagelen bir deyimle örneklenerek şöyle de sorulabilir: Tavuk yumurtladığı için mi «tavuk» nitelemesi yakıştırılmıştır yoksa tavuk «tavuk» olarak nitelendirildiği için mi yumurtlamaktadır? Asıl ve öncelikli olan hangisidir; «tavuk» sayılma mı, yumurtlama mı? Bana öyle geliyor ki, Keyder ve bir noktaya değin de Akşit'e göre, tavuklar, kendilerine «tavuk» nitelemesi yakıştırıldığı için yumurtlamaktadır. Öne sürdükleri şu vargıları başka türlü yorumlamak olanaklı mı;

Keyder :

«...küçük üretici hanenin ekonomik ve sosyal davranış şekillerinin öncelik içinde bulunduğu köy tipi tarafından belirlendiğini söylüyoruz.» (9)

Akşit :

«...köy yapısı ve köyün tüm dönüşümü, üreticiyi sınırlayıcı mahiyette.» (10)

Kuşkusuz, gerekli görüldüğü durumlarda çeşitli ölçütler temel alınarak «köy tipolojileri» geliştirilebilir. Örneğin, Keyder tarafından geliştirilen «Köy Tipolojisi»nde «pazara açıklık kıstası» temel alınmıştır. (11) Akşit ise, daha dinamik bir yaklaşımla «Köy Değişme Tipolojisi» geliştirirken «ticarileşme, modern teknolojinin kullanım dereceleri, üretim yalnızca aile emeği ile mi yapılıyor yoksa ücretli işçi emeği de kullanılıyor mu; köyden dışarıya göç mevsimlik mi yoksa sürekli hale gelmiş mi» ölçütlerinden yararlanılmıştır. (12) Temel alınan ölçütler önceden belirtildiğinde yapılan «tipoloji», en çok bu ölçütler yönünden tartışılabilir. Ancak, böylesi bir tartışma fazlaca önemli de değil. Bu durumda önem taşıyan ele alınan ölçütün geçerliliğidir: Toplumsal, ekonomik ve kültürel yapılanmalara ilişkin sınıflandırmaların dayandırılacağı öl-

(9) Çağlar KEYDER, (1984), s. 1268.

(10) Bahattin AKŞİT, (1985), s. 90.

(11) Çağlar KEYDER, (1984), s. 1268.

(12) Bahattin AKŞİT, (1985), s. 115.

(8) Çağlar KEYDER, (1984), s. 1268.

cütlerin, nesnel koşullar göz önünde bulundurularak belirlenmesi, ele alınan yapılanmanın temel belirleyicileriyle doğrudan ilintisinin kurulması zorunludur. Böylesi bir yaklaşım, bir anlamda, «buz üzerine yazı yazmak»tan öteye geçemeyecek sınıflandırmalardan kaçınabilmenin öncelikli koşullarından biri olarak sayılabilir. Bu gerçekleri Keyder ve Akşit'in bilemeyeceğini düşünemiyorum. Kuşkusuz biliyorlardır. Biliyorlardır da, önce ele aldıkları köye ayırtedici toplumsal, ekonomik ve kültürel özellikleri kazandıran temel ilişkileri ve yoğunluğunu belirleyip uygun gördükleri nitelermeyi yaptıktan sonra bu nitelikteki bir yapının o köydeki hanelerin «ekonomik ve sosyal davranış şekillerini belirlediği» varısına nasıl ulaşabiliyorlar? Bunu anlayabilmek olanaklı değil. Bir kez, köylü hanelerinin davranış biçimlerini belirlediğini savladıkları «Köy Yapıları» ya da «Köy Tipleri», deyiş yerinde ise tanrı vergisi olarak «gökten zembille» inmemiştir ve herhangi bir «Köy Yapısı» ya da «Köy Tipi», barındırdığı köylü hanelerin içinde bulundukları egemen üretim ilişkisinin niteliğinden bağımsız değildir ki... Herhangi bir «Köy Yapısı» ya da «Köy Tipi» varsa, önce, o yapı ya da tipe ayırtedici özellikler kazandıran ilişkiler vardır ve bu ilişkiler durağan olmayıp değişkendir. Değişmeleri sırasında da o yapı ya da tip içindeki hanelerin tümünün aynı yönlü bir değişme, Sayın Keyder'in deyişiyle dönüşüm ya da eklemlenme geçirmeyeceği açıktır. Değişme sonunda ortaya yeni bir «Köy Yapısı» ya da «Köy Tipi» çıkacaktır. Başka bir söyleyişle, değişme sırasında önceki yapı ya da tip içindeki köylü hanelerin tümü, yine tümüyle ortak özellikler göstermeyecek, söz gelimi; tümü tarım işçisi, tarım kapitalisti, küçük meta üreticisi olamayacaktır. Buna karşın, köylü hanelerin içinde bulunduğu üretim ilişkisindeki değişmeler sırasında (buradaki anlamıyla, sonunda) yeni bir «Köy Yapısı» ya da «Köy Tipi»ne geçilmiş olacaktır, doğal olarak. Herhangi bir «Köy

Yapısı» ya da «Köy Tipi»ndeki üretim ilişkileri, dolayısıyla da köylü hanelerin, Keyder'in deyişiyle «Ekonomik ve sosyal davranış şekilleri» üzerinde etkili olabilen etmenlerin neler olduğu ise şimdiye değin pek çok araştırmayla açıklıkla ortaya konmuştur. Bu konuda uzun uzadıya bir tartışmaya girmek yerine kimi araştırmalardan derlediğim bulguları sıralamakla yetineceğim :

— «Piyasa koşulları içinde pazar için üretim sürecinin rekabetine ayak uyduramayan üreticilerin bir bölümünün topraklarını kısmen ya da tamamen kaybetmeleri, diğer yandan rekabetçi koşullara dayanabilen ve bunlardan yararlanabilen, toprak ve diğer üretim araçlarının görelili olarak az sayıdaki üreticinin elinde toplanması olguları, işletmelerin küçük-orta-büyük olarak farklılaşmalarının temelini oluşturmıştır. Değişik gruplardaki işletmeler arasındaki çağdaş teknoloji girdilerinin kullanımındaki düzey farklılıkları da yine işletmelerin küçük-orta-büyük olarak ayrışması maddi temeline dayanmakta ve aynı zamanda, bu farklılıkların daha da büyümesine neden olmaktadır. Toprağın mülkiyeti açısından ortaya çıkan farklılaşmalar, en son analizde, toprağı işleme biçimi, üretimden pay alma, ürünleri pazarlama oranları vb. farklılaşmaların da belirleyici öğesidir.» (13)

— «Genel olarak küçük işletmelerden büyük işletmelere doğru gidildikçe, modern girdi kullanan işletmelerin payı artıyor. 100 dönümden küçük işletmelerin yaklaşık % 85'i modern girdi kullanırken, bu oran 500 dönümden büyük işletmelerde yüzde 97 oranındadır.» (14)

— «Köyde birinci boyda gösterilen narenciyeçinin eline geçen para orta hallinin iki misli kadardır. Küçük boydakilerin ise orta hallilerin eline geçen paradan çok aşağılara düşmektedir. Bahtılı köyünde küçük boydaki bahçeci borçlu, orta halli köylü kendi yağıyla kavrulan bir halde, büyük boydakiler ise para arttırmaktadır. Şehirde ev ve arsa edinenler bu sonuncular arasından çıkmaktadır.» (15)

(13) Mine ÇINAR-Oya SİLİER, (1979), s. 2.

(14) Oktay VARLIER, (1978), s. 124.

(15) Harmandalıoğlu, (1977), s. 151.

— İşletme büyüklüklerine göre, buğdayın pazarlanabilme oranları; (16).

İşletme Büyüklüğü (Dönüm)	Pazarlanma Oranı (%)
1 — 20	7.23
21 — 50	12.14
51 — 100	23.75
101 — 200	40.70
201 — 500	58.02
501 — 1000	68.91
1001 +	76.18

— «Erkekler için askerlikten sonra evlenmek adet haline gelmiştir. Fakat özellikle yüksek sınıf ailelerde erkeklerin daha genç yaşta evlendikleri sık sık görülür.» (17)

— «Çukurova'da 1890'larda iskân edilirken eşit miktarda toprak verilmiş olan yörük köylerinden Karacaören'de, bugün köylünün beşte birinden fazlası toprağını kaybetmiştir. Bu toprak bir kişinin elinde birikmiş, kendisi orta büyüklükte çiftçi haline gelmiştir.» (18)

— «Sosyal statüyü belirleyen en önemli faktörlerden birisinin gelir düzeyi olduğu gözönüne alınırsa, köylerdeki kooperatiflere sahip çıkanların düşük gelir düzeyli küçük çiftçilerin olduğu ileri sürülebilir.» (19)

Cok daha geniş kapsamlı alan araştırmaları sonucunda ulaşılan bu türden vargılara başka örnekler de bulunabilir. Ancak, yaygın olarak bilinenleri bir kez daha yinelemekten öte bir yarar sağlamayacağı düşüncesindeyim. Doğrusu, «Amerika'yı yeniden keşfetmek» durumuna düşmek de istemem.

Sonuç olarak, Çağlar Keyder, bir ansiklopedide yer verilen incelemesindeki vargilara göre; «topraksızlıktan doğan yoksulluğun tarımın dikkati değer özelliklerinden biri olmadığı» görüşünden hareketle: «...emek pazarlarının istihdam türleri, sözleşme çeşit-

leri, ödeme tarzları, ücret düzeyleri, istihdamın sürekliliği ve belirliliği, kırsal kesimde yaşayanların çoğunluğunun gelir ve tüketim düzeylerini belirlemek yönünden pek önem taşımazlar.» vargisini öne sürüyor. Tartışmalı bir vargi ve bu tartışmaya en azından şimdilik girmiyorum. Ancak, Keyder, bununla da yetinmeyerek; «...toprağın kullanma imkânındaki farklılık, toprağın görelî niteliği ve çalışabilir aile fertlerinin sayısı, üretim düzeyinin esas belirleyicileri olma önemini kazanırlar.» diyor. Doğrudur. Ancak, hangi «Köy Yapısı» ya da «Köy Tipi» ele alırsa alınsın, bu yapı ve tiplerdeki köylü hanelerin tümünün de, Keyder'in «üretim düzeyinin esas belirleyicileri» olarak saydığı olgular yönünden aynı durumda olamayacağı açıktır: Hangi nedenden kaynaklanırsa kaynaklasın, bu belirleyicilerin nitelik ve niceliğindeki farklılıklar ise, doğal olarak, köylü hanelerin farklı «ekonomik ve sosyal davranışlarda» bulunması biçiminde somuta yansıyacaktır ve bu, bir süre sonra «Köy Yapısı» ya da «Köy Tipi»nin değişmesine de yol açacaktır. Keyder, «toprağın kullanma imkânındaki farklılık, toprağın görelî niteliği ve çalışabilir aile fertlerinin sayısı»nı, «üretim düzeyinin esas belirleyicileri» olarak saydıktan sonra, nasıl oluyor da; «... küçük üretici hanenin ekonomik ve sosyal davranış şekillerinin, öncelikle içinde bulunduğu köy tipi tarafından belirlendiği»ni söyleyebiliyor? Keyder, yaptığı üçlü tipolojiden herhangi birine giren bir «Köy Yapısı» ya da «Köy Tipi»ndeki köylü hanelerin tümünün de söz konusu belirleyiciler yönünden «aynı» olduğunu söyleyemiyorsa eğer, köylü hanelerin «ekonomik ve sosyal davranışlarındaki farklılıkları» da «Köy Yapısı» ya da «Köy Tipi» dışında «başka» olgularla açıklamaya çalışması gerekiyor. Bu da yetmiyor; bulabileceği «başka» olguların, köylü hanelerin içinde bulundukları üretim ilişkileriyle bağlantısını kurması zorunlu oluyor. Yalnızca öneriyorum.

(16) Oktay VARLIER, (1978), s. 21.

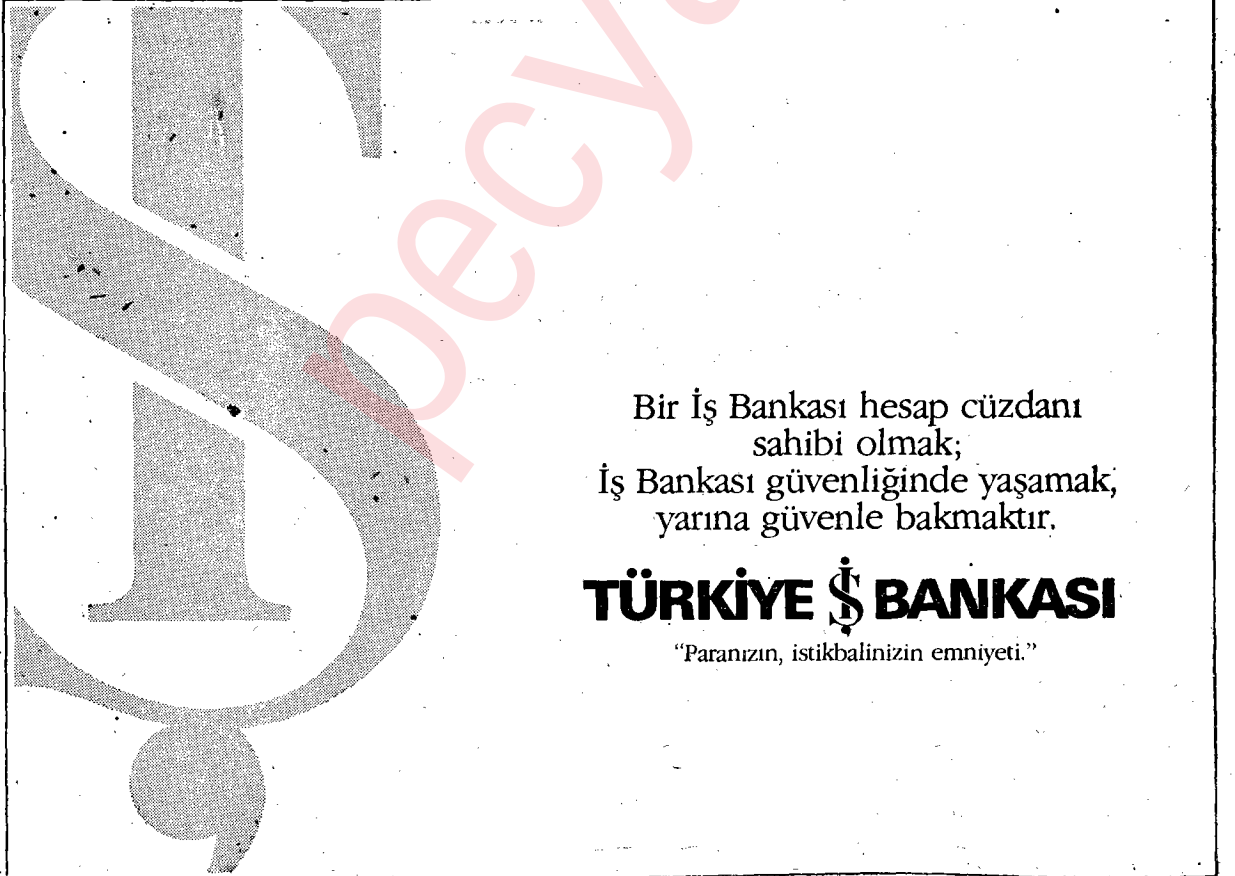
(17) ODTÜ Mimarlık Fakültesi, (1977), s. 183.

(18) Mübecel Belik KIRAY, (1970), s. 64. (Dip not)

(19) Yılmaz DOĞANCA, (1983), s. 183.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- AKŞİT, Bahattin; (1985); **Köy, Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme (Toplum, Siyaset ve Kültür Dönüşümleri Üzerine Araştırma Yazıları)**, Turhan Yayınevi, Ankara.
- ÇINAR, Mine - SİLİER, Oya (1979); **Türkiye Tarımında İşletmeler Arası Farklılaşma**, B.Ü. İdari Bilimler Fakültesi Ekonomi Bölümü, İstanbul.
- DOĞANCA, Yılmaz (1983); **Batı Anadolu'nun İkl Orman Köyünde Yayım Açısından Kooperatifleşme Olayı ve Kooperatiflere Katılımı Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma**, E.Ü. Ziraat Fakültesi, Bornova.
- HARMANDALIOĞLU (1977); «Bir Portakalçı Köyünün Gelir Tablosu **Köy Sosyolojisi Okuma Kitabı**, (Derleyen ve Yayına Hazırlayan Oğuz ARI), B.Ü. İdari Bilimler Fakültesi, İstanbul.
- KEYDER, Çağlar (1983); **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- ——— (1984); «Türk Tarımında Küçük Köylü Mülkiyetinin Tarihsel Oluşumu ve Bugünkü Yapısı», **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c. V, İstanbul, İletişim Yayınları.
- KIRAY, Mübeccel Belik (1970); «Türkiye'de Köy ve Köylü Sorununa Kalkınma Planlarının Yaklaşımı», **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Sayı 1, Ankara.
- ODTÜ Mimarlık Fakültesi (1977); «Yassıhöyük», **Köy Sosyolojisi Okuma Kitabı**, B.Ü. İdari Bilimler Fakültesi, İstanbul.
- VARLIER, Oktay (1979); **Türkiye Tarımında Yapısal Değişme, Teknoloji ve Toprak Bölüşümü**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.

Bir İş Bankası hesap cüzdanı
sahibi olmak;
İş Bankası güvenliğinde yaşamak;
yarına güvenle bakmaktır.

TÜRKİYE \$ BANKASI

"Paranızın, istikbalinizin emniyeti."

Brandt Raporu : Bir Var Kalma Programı

Diane ELSON

Okurlarımızdan gelen isteklere uyarak bundan böyle uluslararası ekonomi ve politika sorunlarına daha geniş yer vereceğiz. Bu çerçevede Diane Elson'ın bu sayıda yer verdiğimiz yazısının, 1980'lerin başında kaleme alınmış olmasına karşın, Güney-Kuzey ilişkileri konusundaki yaklaşımlara metodolojik eleştiriler getirdiği için yararlı bir başlangıç olacağını düşünüyoruz. «The Brandt Report: A Programme for Survival» özgün başlığını taşıyan yazıyı **Capital and Class**'ın 16. (Spring 1982) sayısından Nail Satlıgan çevirdi.

Manchester Üniversitesi'nde iktisat okutan yazar, **Value: The Representation of Labour in Capitalism** (1979) adlı derlemeyi yayıma hazırladı, **Capital and Class** dergisinde yazı kurulu üyeliği yaptı.

Bu yazının amacı, Brandt Raporu'nun bir eleştirisini geliştirmektir. Rapor'da öğütlenenler ile Rapor'un temelinde yatan var sayımlar ve kavramlar arasındaki ilişki araştırılmakta, birçok sosyalistin bu var sayımlar ile kavramları neden akla yakın bulduğu incelenmektedir. Ulaşılan sonuç, Brandt Raporu'nun insanlığın varlığını sürdürmesi önündeki tehlike ile kapitalizmin varlığını sürdürmesi önündeki tehlikeyi bir tuttuğu ve her ikisine de uygun olmayan bir strateji ürettiğidir. İngiliz sosyalistlerinin, Rapor'un uygulanması için uğraşacaklarına, Kuzey halkları ile Güney halkları arasındaki ilişkileri değiştirecek alması bir strateji geliştirmeyi amaç edinmeleri yerinde olur. Bu amaç, Kuzey hükümetlerinden Güney hükümetlerine yönelik mali akımların artırılması çabalarına da, Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen'e ilişkin pazarlıklara da tâbi kılınmamalıdır. Yol gösterici perspektif, ikombina komiteleri ve işçi plânları gibi yapılar için zaten başlatılmış olan taban inisiyatiflerine dayalı bir Yeni Uluslararası İş Bölümü'nün örgütlenmesi olmalıdır.

Giriş

Britanya'da birçok insanın sırf varlıklarını sürdürme bakımından duyduğu kaygılar giderek artıyor. Bu durumun önemli bir sonucu, anti-nükleer hareketin hızla gelişmesi oldu. 1980'de yayımlanmış, **North-South: A Programme for Survival** başlıklı ciltsiz bir kitap da, Britanya'da hızla satılmasını aynı kaygılara borçlu olsa gerek. Bu beklenmedik çok satar (1), Willy Brandt'ın başkanlığındaki bir Uluslararası Kalkınma Sorunları Komisyonu'nun raporuydu. Komisyon'un fikir babası, kısa bir süre öncesine dek Dünya Bankası Başkanı olan Robert McNamara idi. Willy Brandt'ın yanı sıra yirmi Komisyon Üyesi daha vardı; bunların çoğu siyasetçiler, diplomatlar, bankerler ve uluslararası görevliler,

birkaçı da kalkınma uzmanıydı. Ön biri Güney'den, onu ise Kuzey'den gelmekteydi. (2) Bunlar Cenevre'de bir sekreterlik kurdular; 'yüksek düzeyde görüşmeler' ve 'yuvarlak masa tartışmaları' yaparak, Seçkin Kişiler'i dinleyerek dünyayı dolaştılar. İki yıl sonra şu sonuca vardılar :

'Süregelen eğilimler, dünya ekonomisi ile uluslararası ilişkiler için iç karartıcı bir geleceğe işaret ediyor. Yoksul ülkeler için sefalet ile açlığın sona ermediği acıklı bir görünüm; dünya durgunluğunun enflasyonla birleşerek sürmesi; uluslararası parasal düzensizlik; borçlar ile açıkların tırmanışı; korumacılık; enerji, gıda ve ham maddeler için yarışan ülkeler arasında önemli gerilimler; dünya nüfusu ile Kuzey'de ve Güney'de işsizliğin artışı; orman açma ve çölleşmenin, aşırı balık avlama ve aşırı otlatmanın, hava ve su kirlenmesinin çevre ve uluslararası orta malları üzerinde oluşturduğu tehditlerin çoğalması. Her şeyi gölgede bırakan bir de korkutucu silâh yarışı'. (Brandt Commission, 1980:47).

Komisyon, dünyayı daha barışçıl ve daha az belirsiz kılmak, kirlenme, gıda ve enerji sorunlarıyla baş etmek için zorunlu olan uluslararası birliği yaratmak üzere Kuzey ile Güney arasındaki ilişkileri yeniden düzenlemenin hayati önem taşıdığını ileri sürmekteydi: 1930'lardakileri aratmayacak felâketlerden kaçınmanın tek yolu buydu. Rapor'da Komisyon, bu konudaki programını sergilemekte, programın varlığını sürdürmemiz açısından kaçınılmaz olduğunu iddia etmekteydi. Önerilerinin çoğu yeni olmaktan uzaktı; Güney hükûmetlerinin yıllardır savundukları Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen talebinin birer tekrarından ibaretti.

Öneriler iki başlık altında kümeleniyor: 1980-85 için hemen uygulanacak bir Acil Program; ve 1980'ler ile 1990'lar için daha uzun dönemli bir Yeniden Yapılandırma Programı. Acil Program'ın dört ögesi var :

1. Gelişmekte olan ülkelere doğru geniş çaplı bir kaynak aktarımı.

2. Uluslararası bir enerji stratejisi.
3. Dünya çapında bir gıda programı.
4. Uluslararası iktisadî sistemde birtakım önemli reformların başlatılması.

Rapor'un ana vurgusu gerçekte 1. ile 4. maddelerde. Çünkü Rapor, en acil ihtiyacın, dünya ekonomisinde efektif talebi artırıp dünya ticaretinin genişlemesini özendirmek üzere Kuzey'den Güney'e büyük boyutlu bir satın alma gücü aktarımının gerçekleştirilmesi olduğunu öne sürüyor. Bunun, Güney'in kalkınma için ihtiyaç duyduğu malları Kuzey'den ithal etmesini, Kuzey'in de enflasyonda bir artış olmaksızın kısılmadan çıkmasını mümkün kılacağı iddia ediliyor. Rapor, kısa dönemde aktarımın, Kuzey'den Güney'e giden yardım akımlarında önemli bir artışla ve uluslararası para sisteminin, özellikle de Dünya Bankası ile Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) işleyişinde gerçekleştirilecek reformlarla yapılmasını öneriyor. Burada ayrıntılarıyla irdelenebileceğimiz çeşitli teknik öneriler yapılıyor: Uluslararası parasal rezervler olarak ulusal paraların yerini almak üzere Özel Çekiş Hakları'nın; IMF'nin karşılığında borç alıp daha sonra orta gelir düzeyindeki gelişmekte olan ülkelere ödünç vermesi için teminat olarak IMF altın stokunun kullanılması gibi.

Rapor, daha uzun dönemde gerekli olan şeyin, 'karşılıklı ihtiyaçlar ile insan çıkarlarını...göz önünde tutan yeni bir iktisadî ilişkiler sistemi' olduğunu iddia ediyor. 80'ler ile 90'lara ilişkin Program'ın işe karıştığı nokta burası. Brandt Komisyonu'na göre böyle bir sistemi kurmanın anahtarı, uluslararası maliyeye yeni bir yaklaşımda yatıyor. Kuzey'in Güney'e sağladığı finansmanda büyük bir nicel artışla yetinilmemeli, bunun gerçekleştirilme biçimi birtakım nitel değişimleri içermelidir. Dünya Bankası ile IMF içerisinde güç ve karar yetkisi daha geniş düzeyde paylaşılmalı, Güney daha çok söz sahibi olmalıdır. Bunların ötesinde yeni bir kurum oluşturul-

malı, Dünya Kalkınma Fonu adını alacak bu kurum, refah devletinin bir tür uluslararasılaştırılmış biçimi olarak iş görmelidir. Bu öneri, daha önceki Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen tartışmasında yer almamış yeni bir katkıdır. Dünya Kalkınma Fonu, iş birliğine dayanan, karar yetkisinin geniş bir çerçevede bütün üyeleri arasında paylaşıldığı bir kurum olmayı; bütün ülkelerin üye olmasını amaçlayacaktır. (Merkezi plânlı ekonomileri olan ülkelerin çoğu, Dünya Bankası ya da IMF'ye üye değildir.) Vereceği borçlar, Dünya Bankası'ninkiler gibi özgül projelere bağlı ya da IMF'ninkiler gibi dış ödemeler bilânçosu sorunlarınca belirlenmiş olmayacak, borç alanların ihtiyaçlarına cevap verecek esneklikte olacaktır. Fon, parayı yeni bir yoldan toplayacaktır. Hâsılatı 'otomatik olarak' yükseltecek bir uluslararası vergileme sisteminin kurulması amaçlanacaktır. Bu sistem, bütün ülkelerin ulusal gelirlerine göre değişen oranlarda vergilenmesini; ayrıca uluslararası ticaret, askerî harcamalar ya da silâh ihracatıyla ilişkili olarak konulacak vergiler ile deniz yatağının işletilmesinden elde edilecek gelirleri içerecekti. Gerçekten amaç, dünya çapında bir kamu harcamaları sistemini finanse edecek dünya çapında bir artan oranlı vergi sistemiydi; böylelikle kaynaklar, 'zengin' ve 'yoksul' ülkeler arasında yeniden bölüştürülecekti.

Bu öneriler nasıl uygulanacak? Brandt Raporu, yirmi beş dolayında 'dünya önderi' arasında düzenlenecek bir doruk toplantısı için çağrı yapıyor; böyle bir toplantının inisiyatifler ile ayrıcalıkları 'açık yüreklilik ve cesaret' ile inceden inceye gözden geçirmesi; ve 'bütün dünyanın yararına' (s. 281) dünya çapında bir anlaşmaya varılmasına doğru ilk adımları atması umuluyor. Rapor, bu umudun temeli olarak, bu önerilerin uygulanmasının, hem Kuzey hem de Güney ülkelerinin karşılıklı çıkarlarına uygun olduğu görüşünü ortaya atıyor. Brandt Raporu'nu önceki Yeni

Uluslararası Ekonomik Düzen çağrılarından ayırt eden de, Komisyon'a hem iyi yürekli hem de serin kanlı olduğunu iddia etme olanağını veren de, karşılıklı çıkarlar üzerindeki bu vurgu.

Güney'in kalkınması için uğraşan İngiliz hayır kurumları ile baskı kümelerinin neredeyse hepsi, Brandt Raporu'nu coşkuyla karşıladılar ve uygulanması için canla başla çalıştılar. (Başlıca istisna, çok daha pes perdeden tepki gösteren Yoksullukla Savaş örgütüdür.) İşçi Partisinin parlamento kancasının önde gelen üyeleri ile TUC, bunları destekledi. TUC, Brandt Raporu'nu, dünya ekonomisini yeniden harekete geçirecek yolu gösterdiği gerekçesiyle övdü (TUC, 1981:24). Ancak öteki sosyalistler, insanlığın var kalmasına yönelik bir strateji olmaktan çok sermayenin varlığını sürdürmesine, emperyalizmin yeniden istikrara kavuşturulmasına yönelik bir strateji olduğu gerekçesiyle Rapor'u reddettiler. **Guardian**'ın **Third World Review** bölümünde Richard Gott'un şu suçlaması yer aldı :

'...Brandt Raporu uluslararası iktisadî sistemin yansız bir tahlili değil, hükümetlerinin başları üstünden Kuzey halklarına seslenmek, reforma uğratılmayı değil, yıkılmayı hak etmiş eşitsiz ve şeni bir sistemi ayakta tutmakta onların desteğini kazanmak için Vietnam Savaşı'nın Mr. Robert McNamara'sı ile Dünya Bankası'nın buldukları bir propaganda silâhıdır.'

Brandt Raporu'nu böylesine bir çırpıda elimizin tersiyle itmemiz, Rapor'un, Güney halklarının sorunlarını gerçekten dert edinmiş sosyalistlere nasıl olup da bu denli çekici geldiğini anlamamıza yardımcı olmayacağı gibi; her ikisi de kapitalizmin varlığını sürdürmesinden hiç kuşkusuz hoşnut olacak olan Thatcher hükümeti ile Reagan Yönetimi'nin neden dolayı Brandt Raporu'nu reddettiğini anlamamıza da yardımcı olmaz. Gene bu tutum, Brandt Raporu'nun çağrı yaptığı do-

ruk toplantısının uğradığı başarısızlığın açıklanmasına katkıda bulunmaz. Söz konusu toplantı, 1981 Ekiminde Meksika'nın Cancun kentinde gerçekten yapıldı. Ama her hangi bir şey yapmak için hiç bir somut anlaşmaya varılmadı. En önemlisi, Brandt Raporu'nun sarsaklanmasıyla yetinilmesinin bıraktığı boşluktur. Cevapsız kalan bir soru vardır: Brandt Raporu için uğraşmayacaksak ne için uğraşacağız?

Bu yazının amacı, Brandt Raporu'nu yerin dibine batırmaktan çok onun bir eleştirisini geliştirmektir. Bir başka deyişle, yazı, Rapor'un öğütledikleri ile var sayım ve kavramları arasındaki ilişkiyi; ve bu varsayımlar ile kavramların neden dolayı birçok sosyaliste akla yakın görüldüğünü araştıracaktır. Brandt Raporu'nun özgül eksikliklerinden bazılarını işaret ettikten sonra, Kuzey halkları ile Güney halkları arasındaki ilişkileri yeniden düzene sokmak gibi hiç kuşkusuz hayati önemi olan bir görev için sosyalistlerin geliştirebileceği alması bir stratejiye perspektif sağlayacak alması bir kavramsal çerçeveyi de araştıracağız.

Varlığını Sürdürecektir Olan Kim?

Altını çizmek istediğim ilk nokta, Rapor'un son derece belirsiz olduğudur. İki değişik tehlikeyi, kapitalist siyasal, üretken ve malî kurumların bu günkü yapısının karşı karşıya olduğu tehlike ile bizzat insan hayatının koşullarının karşı karşıya olduğu tehlikeyi hep bir tuttuğu için, insanlığın varlığını sürdürmesini sorun ettiği biçiminde yorumlanabileceği gibi sermayenin varlığını sürdürmesiyle ilgilendiği de söylenebilir.

Bu iki tehlike bağlantılı olabilir. Çünkü kimi durumlarda bu günkü uluslararası yapının çöküşü, mal ve hizmetlerde muazzam bir azalma ve insan yaşamının maddî koşullarında korkunç bir kötüleşmeyle sonuçlanabilir.

Ama bu bağlantı kesinlikle kaçınılmaz değildir: Ne tür örgütlenişlerin çökenlerin yerini almaya hazır olduklarına bağlı bir sorundur söz konusu olan. Bu iki tehlike birbirinden ayırt edilmezse, kapitalist üretim tarzında içerik bulunan bunalım gizil gücünü yeni, sosyalist örgütlenme biçimleri için bir sıçrama tahtası olarak kullanabilecek sosyalist bir stratejinin biçimlendirilmesi olanaksız olur; dünya halklarının büyük çoğunluğunun maddî yaşam koşullarını en sonunda düzeltmek üzere kapitalist bunalıma dayanmak mümkün olmaz. İki tehlike birbirinden ayırt edilmezse, kapitalist üretim ilişkilerinin hâkimiyetinin reform yoluyla korunmasında dünya halklarının büyük çoğunluğunun çıkarı olduğu görünüşünün doğması kaçınılmaz olur. Brandt Raporu'nda bu sonucu, sermaye birikimi koşullarının korunması ile iyileştirilmesinin ısrarla bir tutulması yaratıyor. (3)

Rapor'un yazıldığı dilin belirsizliği, sözünü ettiğimiz ayrımın silinmesine katkıda bulunuyor. Uluslararası iktisadî ilişkilerde 'derinlemesine' ya da 'temelli değişimler' için sürekli çağrılara rastlıyoruz. Ama bu tür değişimlerin 'derinliğini' değerlendirebileceğimiz bir iskandil sunulmuyor. Tartışma konusu 'dünya ekonomisi' ve bunun toparlanmasına nasıl yardımcı olunabileceği; mal ve hizmetlerin sağlanması ile bunların üretilmesine, bölüşülmesine ve tüketilmesine aracılık eden toplumsal ilişkiler arasında ise hiç bir ayrım yapılmıyor. Bu ayrımı araştırmaya yarayacak kavramlar vardır — kullanım değeri/mübadele değeri; emek süreci/değerlenme süreci; üretici güçler/üretim ilişkileri gibi. Ama Brandt Raporu bu tür 'esrarlı teori'den bütünüyle yoksun; bu hâliyle de yalın bir dilin sorunları yalınlaştırmakta nasıl başarısız kalabileceğinin mükemmel bir örneği oluyor.

Otarşiye Karşı

Söz gelimi Rapor'un enternasyonalizmi

vurgulayışında kimi olumlu yönler bulunabilir. Komisyon'un, 'sıradan insanların, kendi işleri ile gündelik hayatlarının, dünyanın öbür ucundaki topluluklarınkilerle iç içe geçmiş olduğunu daha açıkça görmelerini sağlamak' yolundaki isteğini sosyalistlerin hiç kuşkusuz paylaşımları gerek. Bu noktanın vurgulanması, 'ulusal çözümler'in mümkün olduğu, İngiliz ekonomisinin uluslararası sermayeden kopabileceği ve kopması gerektiği görüşünün sol düşünce içindeki direnci göz önünde tutulursa, Britanya'da daha da büyük bir önem kazanıyor. Benzer stratejiler, Güney ülkeleri için de savunulageldi. **Guardian**'da Brandt Raporu'nu kınadığı yazısında Richard Gott, Güney ülkelerini sınırlarını kapamaya ve ekonomilerini otarşık ilkeler uyarınca örgütlemeye çağırıyor. Samir Amin, gerçek bir kalkınmanın olması için Güney'in dünya kapitalist sisteminden tam ve köklü bir kopuşu gerçekleştirmesi gerektiğini öne sürüyor. (4)

Bu yaklaşım, bütün dünyadaki sıradan insanların yaşam düzeyleri yapısı için uluslararası bağlaşılanın ne denli yerleşmiş olduğunun; bu düzeyleri iyileştirme olanaklarının uluslararası kapitalist ekonomiye her hangi bir biçimde katılmaya ne denli bağlı olduğunun farkında değil. Brandt Raporu'nun belirttiği gibi dünyadaki patentlerin büyük çoğunluğu çok uluslu şirketlerin elinde: Elde etmemiz gereken teknik bilginin çoğuna bunlar sahip. Bu teknik bilginin, bilgiden yararlanacak ülkenin tikel koşullarına uyacak biçimde uyarlanması ve değişikliğe uğratılması gereği, bu gerçeği ortadan kaldırmaz. Yoksulluğun azaltılması, üretim ilişkilerinde olduğu kadar üretici güçlerde de değişmeleri gerektiriyor; zengin ülkelerdeki sosyalistlerin kimi zaman küçümsedikleri bir gereklilik bu. Çok uluslu şirketlerin Güney'i sömürmelerine ilişkin bütün kaygıların ortasında, bir anlamda bunların Güney'i yeterince sömürmediklerini hatırlamamız gerekiyor; şöyle ki bunlar, Güney'e geniş bir cephe boyunca ü-

retici güçleri geliştirmeye yetecek ölçüde yatırım yapmıyorlar. Brandt Raporu'nun kaydettiği gibi (s. 187-188), 1975'te Güney'deki toplam dolaysız yabancı sermaye yatırımları stoku, dünyadaki toplam yabancı sermaye yatırımlarının ancak dörtte biriydi. Öbür dörtte üç Kuzeyin içerisinde kalmıştı. Dahası, Güney'in içerisinde, yabancı sermaye yatırımları, Lâtin Amerika ile Güneydoğu Asya'nın Yeni Sanayileşen Ülkeleri (YSÜ'ler) ile petrol ihraç eden ülkelerde yoğunlaşan sınırlı sayıda ülkeye gitmekte.

Sosyalistler için önemli olan sorun, ulusal ekonomilerin uluslararası kapitalist ekonomiden nasıl ayrılabilceği, hatta yalıtılabilceği değil; başka ulusal ekonomilerle bağlantılarının, bu günkü durumda uluslararası ekonomiyi biçimlendiren güç ve boyunduruk ilişkilerine karşı duracak yönde nasıl yeniden düzenlenebileceğidir. Ancak kullanım değerinin öneminden zoraki bir soyutlama yapan at gözlüğü takmış bir kafa, sınırlarını kapamaktansa uluslararası sermayenin ajanlarıyla pazarlık ediyorlar diye Mozambik, Angola ve Zimbabwe hükümetlerini suçlayabilir. Asıl soru şudur: Bu pazarlık süreci ne kadar etkili oluyor? Ulusal ekonomilerin birbirlerine bağlanma biçimine, sermayenin uluslararası hegemonyasının temellerini çürütmek üzere nasıl karşı çıkabilir, bunu nasıl değiştirebiliriz?

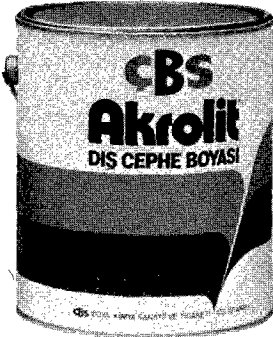
Brandt Raporu, kendi önerilerinin, uluslararası ekonomideki güç eşitsizliklerini azaltacak bir yolu gösterdiği kanısında. Ama bu eşitsizlikleri yalnızca tikel uluslararası yapılar — çok uluslu şirketler, uluslararası bankalar, Dünya Bankası ve IMF — düzeyinde arayıp buluyor; soruna getirdiği çözüm de bu kurumların reforma uğratılması. Uluslararası iktisadî ilişkilerde 'derinlemesine değişmeler'in pratikteki anlamı, IMF ile Dünya Bankası içinde oy hakkının daha eşit dağıtılması gibi şeyler. Bu değişmelerin gerçekleştirilmesi, yeterli siyasal iradenin seferber edilmesi sorunu hâline giriyor. Kâr peşinde

ÇBS

Gerçek boyacıların
onayladığı kalite

Gerçek kaliteyi
onaylıyan belge
bir arada

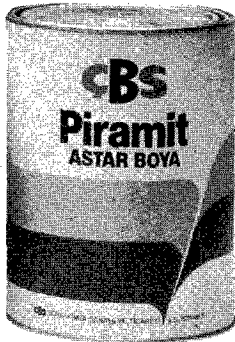
ÇBS Akrolit Dış Cephe Boyası

Dış cepheleri zırh gibi saran,
korurken güzelleştiren
güzelleştirirken koruyan
cephe boyası.

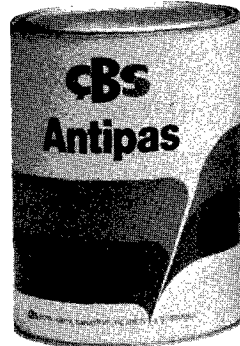
ÇBS Plastik Dispersiyon Boyası

Türkiye'de kireç boya
devrini kapatan, plastik boya
denince akla gelen ilk boya...
Kolay sürülen, çabuk kuruyan,
renkleriyle sürüldüğü
yüzeylere hayat veren boya.

ÇBS Piramit Astar Boya

Son kat boyaların gerçek
kalitesini ortaya çıkaran,
yüzeyleri koruyan,
direnclerini artıran harika
astar boya.

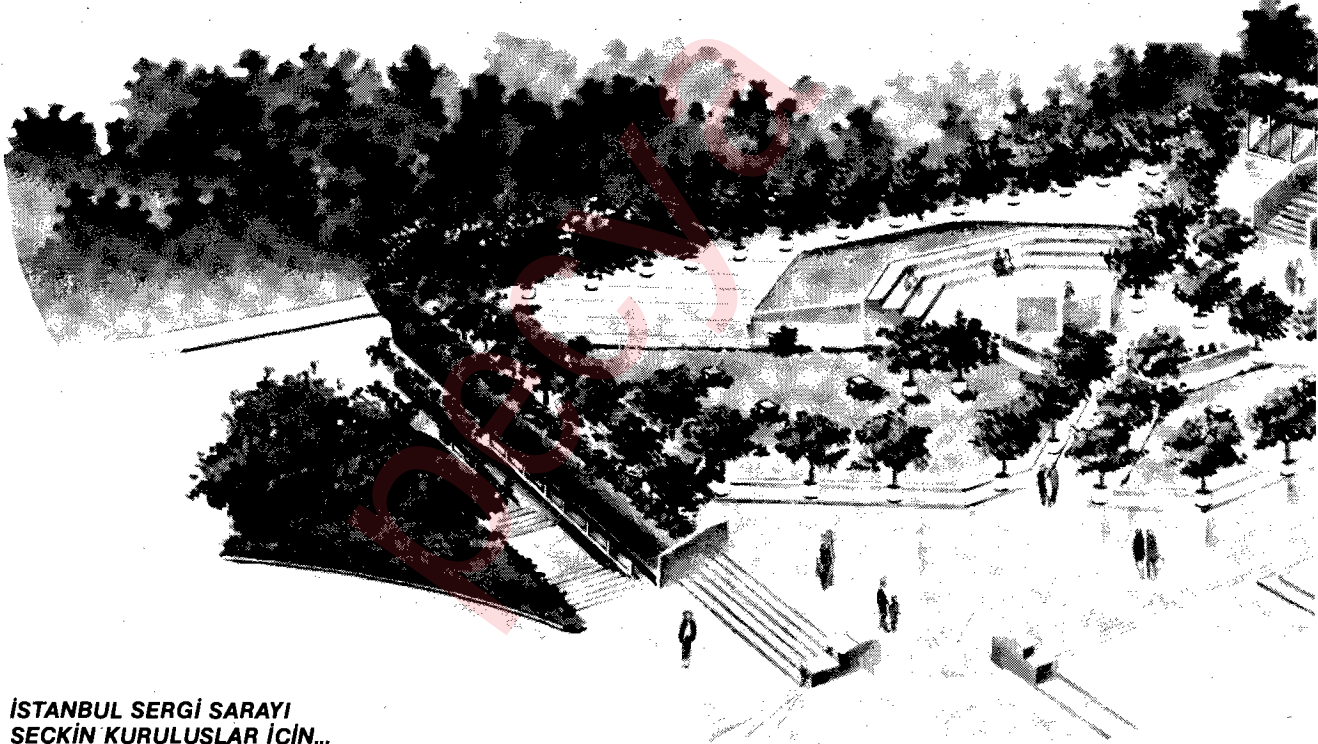
ÇBS Antipas

Özellikle demir yüzeylerin
paslanmasını önleyen,
son kat boyanın koruyuculuk
özelliklerini artıran sentetik
astar boya.

ÇBS
"güçlü boya"

TÜRK FUARCILIĞININ GÜVENİLİR VE TECRÜB İSTANBUL SA

**BEYOĞLU TEPEBAŞI'NDA
ÖNEMLİ VE
ULUSLARARASI BİR MERKEZ.**

İSTANBUL SERGİ SARAYI SEÇKİN KURULUŞLAR İÇİN...

Tüyap; deneyimli kadrosu, öncülüğünün sorumluluğu ve bilgi birikimi ile İstanbul Sergi Sarayı'nı iş dünyamıza sunuyor.

Türkiye önemli bir sergi merkezine kavuşuyor. Mülkiyeti İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne ait olan ve Tüyap Tüm Fuarcılık Yapım Anonim Şirketi tarafından güvenilir TÜYAP hizmet anlayışı ile işletilecek bu mükemmel yapı, yeni konumu ile İstanbul'un önde gelen ticaret merkezi Beyoğlu'nda... Tepebaşı'nda.

Aynı çatı altında bulunan ülkemizin en büyük televizyon stüdyosu ve 2000 araçlık özel kapalı otoparkının yanı sıra, çevresindeki yeni oteller, yeni işmerkezleri, gelişen ulaşım imkânları, sürekli saygınlık kazanan seçkin konumu ile İstanbul Sergi Sarayı uluslararası nitelikte.

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş.
Sağlam Fikir Sokak 19
80300 Esentepe-İstanbul

Telefon : 167 67 04 - 05
Teleks : 30139 typ tr
Telefaks: 167 18 51

İSTANBUL SERGİ SARAYI

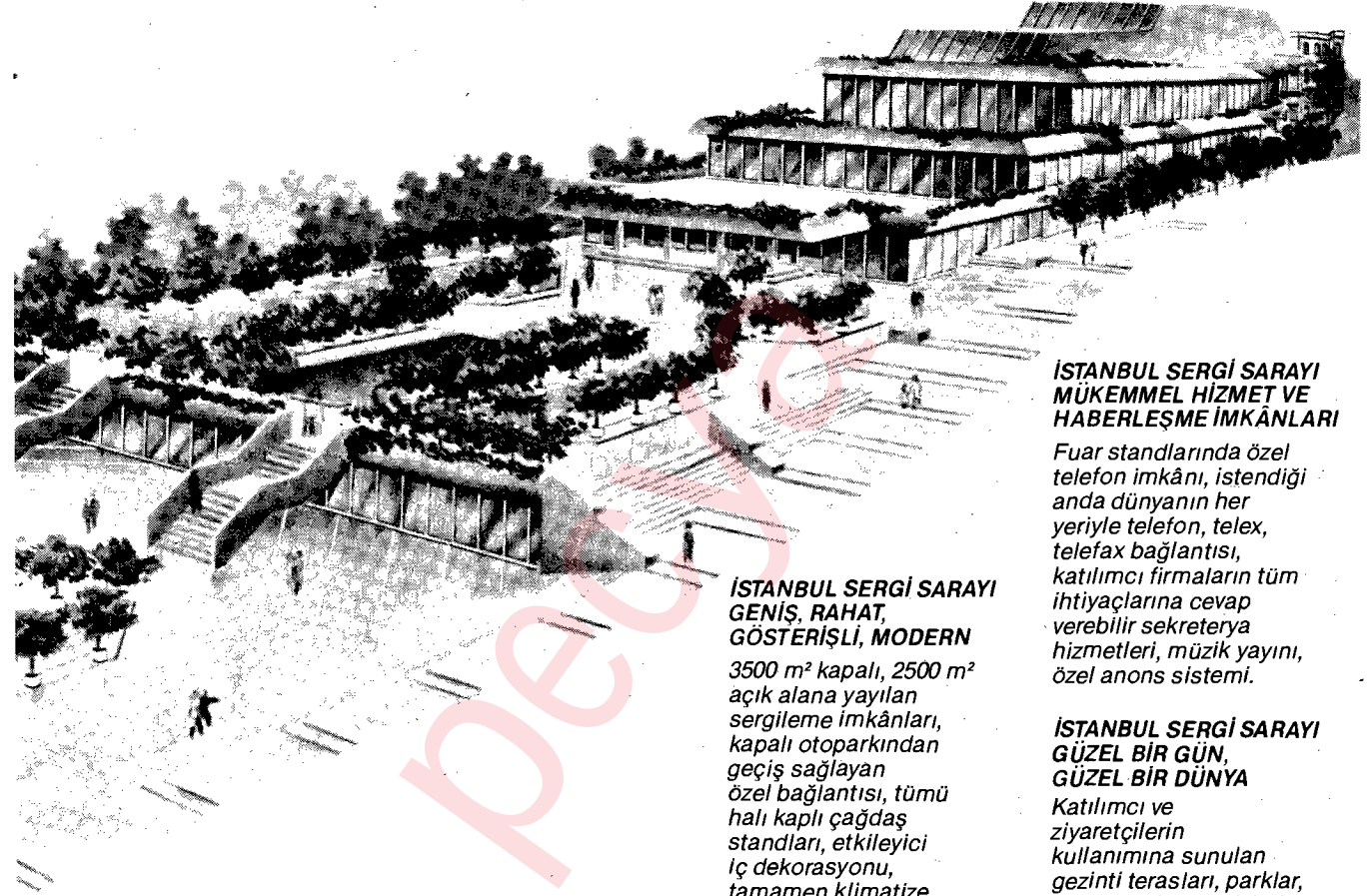
Mesrutiyet Caddesi Tepebaşı-İstanbul
Telefon: 151 02 28-29 Teleks: 25759 tr
Telefaks: 145 33 45

"Seçkin
Seçkin"

ELİ KURULUŞU TÜYAP, İŞ DÜNYAMIZA SUNAR:

ERGİ SARAYI

**İSTANBUL SERGİ SARAYI
MÜKEMMEL HİZMET VE
HABERLEŞME İMKÂNLARI**

Fuar standlarında özel telefon imkânı, istendiği anda dünyanın her yeriyle telefon, telex, telefax bağlantısı, katılımcı firmaların tüm ihtiyaçlarına cevap verebilir sekreteryâ hizmetleri, müzik yayını, özel anons sistemi.

**İSTANBUL SERGİ SARAYI
GÜZEL BİR GÜN,
GÜZEL BİR DÜNYA**

Katılımcı ve ziyaretçilerin kullanımına sunulan gezinti terasları, parklar, dinlenme köşeleri, kafe, bar ve kafeteryası ile güzel bir dünya: İstanbul Sergi Sarayı.

**İSTANBUL SERGİ SARAYI
ÖZEL KONULARDA DA
YARARLANMANIZA AÇIK**

Hazırlanabilir seminer, bayi toplantıları ve özel showlar için kiralama yolu ile yararlanma imkânları.

**İSTANBUL SERGİ SARAYI
GENİŞ, RAHAT,
GÖSTERİŞLİ, MODERN**

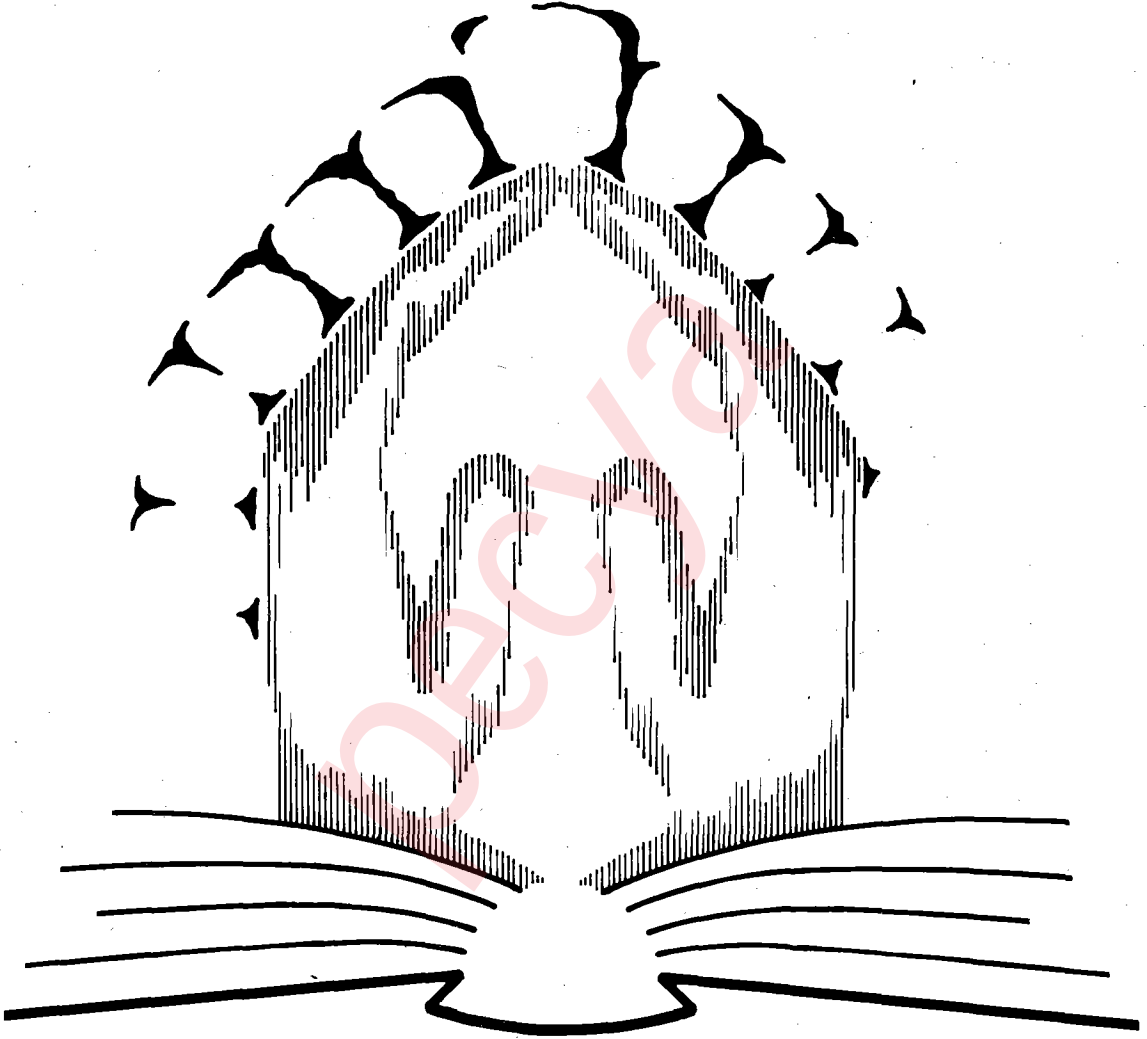
3500 m² kapalı, 2500 m² açık alana yayılan sergileme imkânları, kapalı otoparkından geçiş sağlayan özel bağlantısı, tümü halı kaplı çağdaş standları, etkileyici iç dekorasyonu, tamamen klimatize edilmiş ideal çalışma ortamı, özel basın ve VIP odaları, bir defada 5000 kiloya kadar indirme ve yükleme kapasiteli depoları, basınçlı su tesisatı, pnömatik donanımı, 500 kw'lık elektrik enerjisi ile dünya standardında bir fuar merkezi: İstanbul Sergi Sarayı.

TÜYAP

fuarlar...
ziyaretçiler..."

MUTLAKA DEĞERLENDİRİN, YARARLANIN.

tasarruflarınıza güvenli gelir,
ekonomimize güç,
milli kültürümüze hizmet.

TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI

“Güven Kapısı”

koşma zorunluluğunun ya da kâr arayışının güvence altına alınması görevinin bu güçlü kurumların kendilerini ne denli sınırladığı konusunda Rapor'un hiç bir kavrayışı yok. (5) Uluslararası kapitalist ekonomideki ilişkilerin çelişik olabileceği de hiç kavranmamış.

Rapor, enternasyonalizminin maddî bir temeli olduğunu, çünkü savunduğu reformların, «yalnız yoksul ve çok yoksul ulusların değil, hâli vakti yerinde olanların da sağlam öz çıkarlarını» (s. 17) yansıttığını iddia ediyor. Öz çıkarların böylesine vurgulanması üzerine söylenmesi gereken şeyler var. Bu tutum, Güney halklarına ilişkin olarak tenezzülen 'hayırperverlik' diye nitelendirilebilecek bir yaklaşımı dengeleyecek bir karşı ağırlık, bir tür ikerim emperyalizmin panzehirini oluşturuyor. Ne var ki öz çıkarlara seslenilecekse, hangi çıkarların söz konusu olduğunun bilinmesi önem taşır. Brandt Raporu, Kuzey ve Güney halklarını, çıkarları hükûmetlerince eksiksiz temsil edilen ayrılaşmamış kitleler biçiminde gösterme eğiliminde. Rapor'un ısrarla birer ajan olarak Güney hükûmetlerinden ya da Güney halklarından değil de, ülkelerden söz etmesi, bu özdeşleyici tutumu derinleştiriyor. Bu nedenle Rapor, Kuzey ya da Güney'in içerisindeki çıkarları sistemli biçimde birbirinden ayırt edemediği gibi, çıkarları sınıf açısından tahlil etmede daha da büyük ölçüde başarısız kalıyor. Özgül bir üretici güçler ve üretim ilişkileri konjonktürü bağlamındaki dolaysız iktisadî çıkarlar ile dar anlamda iktisadî çıkarların ötesine geçen, kurtuluş ve kendi kaderini belirlemeye ilgili çıkarlar arasındaki önemli ayrımın da farkında değil.

Rapor'un dolaysız iktisadî çıkarların niteliğini tahlilde gösterdiği başarısızlık, 'Mademki bu karşılıklı çıkarlar vardır, o halde bunları somutlaştıran önlemler neden çoktandır uygulanmıyor?' (s. 66) biçimindeki kendi retorik sorusuna verecek inandırıcı bir cevabının bulunmamasıyla eş anlamlı. Savun-

duğu politikaların birçoğunun konu edildiği uluslararası görüşmeler, hatırı sayılır değişmeler yaratmakta tekrar tekrar başarısızlığa uğradı. Rapor bu başarısızlıkları belirtmekten de geri kalmıyor; ama hiç bir yerde bunların neden bu denli sık ortaya çıktığına ilişkin herhangi bir tahlile rastlamıyoruz.

Birikim Bunalımı mı, Talep Bunalımı mı?

Rapor, umudunu başka bir yere, gerek ticaret, gerek yardım yoluyla Kuzey'den aktarılabilecek satın alma gücünün Güney'de yaratacağı genel bir talep genişlemesine bağlamış. Bu umut bütünüyle yersiz. Bunalımın köklerinin yanlış tanımlanmasına dayanıyor. Bu kökler, genel bir talep eksikliğinde değil, emek ve doğal kaynaklara oranla bir aşırı sermaye birikiminde yatıyor. (6) Savaş sonrası uzun **boom** sırasındaki sermaye birikimi, birtakım kilit emek gücü türleri ile doğal kaynakların daha önce yerleşmiş olan kârlılık düzeyleriyle bağdaşacak bir çerçevede elde edilemez hâle geldikleri koşullar yarattı. 1970'lerdeki hızlı petrol fiyatları artışı, 'tepeden inme' özerk bir gelişme değildi; 50'ler ile 60'lar da zengin kapitalist ülkelerin petrole bağımlılığını alabildiğine artıran bir birikim yapısı bu koşulları hazırlamıştı (Itoh, 1983:162-63). Aynı dönem boyunca parasal ücretlerdeki hızlı artış, sendikaların 'itiş'iyle oluşan özerk bir belirti değildi; bunun da koşullarını, birikimin merkezlerindeki var olan emek rezervlerini emek arzı üzerindeki tahditlerden ötürü tüketip bitiren bir birikim yapısı hazırlamıştı (Glyn ve Harrison 1980:13).

Bu bunalımın çözülmesi, sermaye açısından, sermaye ile emek gücü ve doğal kaynaklar arasındaki ilişkilerin, sermaye hâkimiyetinin yeniden hükümünü geçireceği yönde yeniden yapılaşmasını gerektiriyor. Mrs.

Thatcher'ın 'yeni bir gerçekçilik' adını verdiği şeyi gerektiriyor. Iskartaya çıkma ve iflâs yoluyla bir kısım sermaye fazlası tahrip edilmeden başarılamayacak bir şey bu. Bu yüzden yeniden yapılaşma, kimi işçilere olduğu kadar kimi sermayecilere de zarar veriyor; zengin kapitalist ülkelerin hükümetleri talebi genişletmekte isteksiz davrandıklarında sermayecilerin gösterdikleri çelişik tepki bu olguyu yansıtıyor. (7) Bu isteksizlik, Brandt Komisyonu'nun bizi inandırmak istediği gibi, yanlış inançlardan kaynaklanmıyor. Sorun, dünya çapında 'akılsız paracılık' değil. Sorun, devletçe başlatılacak bir talep genişlemesinin, kârlılığı eski durumuna getirmek için gerekli olan yeniden yapılaşmayı, özellikle de ücret düzeyleri ile üretkenlik düzeyleri arasındaki ilişkinin yeniden yapılaştırılmasını engelleme eğilimi göstermesi.

Petrol Gelirlerinin Geri Çevrilmesi

Aşırı birikim bunalımının taleple ilgili bir yönü **vardır**. Ancak bunun aldığı biçim, otonom bir genelleşmiş talep eksikliği değil, talebin kötü dağılışıdır. Bu kötü dağılımın en önemli örneği, satın alma gücünün, dünyanın geri kalan bölümünden OPEC ülkelerine doğru yeniden dağılışıdır. Çünkü bu durum üretim yapısı ile talep yapısının denk gelmemesiyle sonuçlanmakta, bu uygunsuzluk da temelde yatan aşırı sermaye birikiminden kaynaklanan kısılma üzerinde yarattığı karşı etkiyle onu kötüleştirmektedir. Sorun, çoğu OPEC üyelerinin, sosyoekonomik yapılarından ötürü petrol gelirlerinin ancak bir bölümünü harcamakta; petrol ithal eden ülkelerin ise, petrolün karşılığını ödemek için ihracat yapmak zorunda oluşlarıdır. Bununla birlikte OPEC'in elindeki petrol dolarlarının ithal eğilimleri daha yüksek olan ülkelerin eline geri çevrilmesi mümkün olursa, bu uygunsuzluk

giderilebilir.

Bu talep sorununun sermayeye uygun gelecek çözümü, hükümetlerce uyarılacak reflasyon değil, fonların uluslararası sermaye piyasası aracılığıyla ticarî yoldan geri çevrilmesidir. Bu bağlamda, Güney'deki kimi ülkelere, özellikle uluslararası bankalara borçları devasa tutarlara varmış ve bu borçlara karşı direnmeleri bir bankacılık bunalımını çabuklaştırabilecek olan Brezilya ile Güney Kore gibi bir avuç YSÜ'ye geniş boyutlu bir ticarî fon akışının sürdürülmesinde Kuzey sermayesinin çıkarı vardır. Kuzey sermayesinin çıkarları, genelleşmiş bir talep eksikliğinin üstesinden gelme ihtiyacında değil, uluslararası sermaye piyasasının korunması ihtiyacında yatıyor. (8) OPEC'in, YSÜ'lerin ve Doğu Avrupa ülkelerinin hükümetlerinin çıkarları da bunda. Bu noktada Brandt Komisyonu kimi karşılıklı çıkarların bulunduğundan söz etmekte haklı — ama gösterdiği sebepler yanlış. Bu karşılıklılık, petrol dolarlarının ticarî yoldan geri çevrilmesinin olabildiğince düzgün işlemesi ihtiyacına dayandığı için, sınırlı ve seçimlidir. Uluslararası parasal kurumlarda yapılacak kimi değişiklikler bu süreci kolaylaştırabilir. Brandt Komisyonu'nun da, Dell, 1980'in belirttiği gibi kimi teknik ayrıntılarda yanılrsa da, en büyük gerçekçiliği bu tür değişmelere ilişkin ayrıntılı önerilerinde gösterdiği söylenebilir. Kimi değişiklikler şimdiden yapılmakta; örneğin IMF ödünçlerine bağlanan koşullar bir miktar gevşetildi; önde gelen OPEC ülkeleri, özellikle Suudi Arabistan, IMF içinde daha etken bir rol oynamaya başlıyorlar.

Ne var ki, uluslararası para piyasasının istikrara kavuşturulmasında Kuzey'deki kimi çıkarlar ile Güney'deki kimi çıkarlar arasında var olan bu karşılıklılığın gerçekten istikrarı sağlayacağı konusunda hiç bir güvence yok. Çünkü karşılıklı çıkarın yanı sıra karşılıklı rekabet de var: Bankalar arasında kâr rekabeti; hükümetler arasında borçlanma rekabeti.

beti ve hükümetler arasında uluslararası ilişkilerde güç kullanma rekabeti. Dünya Bankası'nı, IMF'yi ve uluslararası para mübadelelerinin düzenlenmesinde sabit döviz kuru sistemini kuran Bretton Woods anlaşması türünden uluslararası anlaşmalar, yalnızca karşılıklı çıkarların ürünü değildir. Genellikle bu tür anlaşmalara, ancak görüşmecilerden biri ya da birkaç görüşmeleri sona erdirip bir çözümü dayatacak kadar güçlü olduğu zaman varılır. Bretton Woods anlaşması ABD'nin hegemonyasına dayanmış, ABD'nin gücündeki görece azalış onu zayıflatmıştı (Pillay, 1981). Bu günkü durum karışık ve istikrarsız; ama iş birliği dürtüsünün rekabet dürtüsüne ağır basacağı bir noktaya ulaşılacağı hiç de kesin değil.

Uluslararası malî sistem, yeniden inşa edilirse, ticarî borç veren ve alan belli başlı ülkelerin gücüne dayalı olacaktır. OPEC ülkeleri ile YSÜ'lerin uluslararası finansmanın düzenlenişinde daha büyük bir rol oynamaları çok akla yakın gözüküyor. Ama bunun, güçleri de, çekicilikleri de büyük ticarî borçlar bulmaya yetmeyen, Güney'in en yoksul ülkelerinin konumunu iyileştirmekte hiç bir yararı olmayacak. Her halükârda, uluslararası kaynak aktarımları (ister ticarî borçlar ister yardımlar aracılığıyla olsun) ile en yoksul halkların var kalma olanaklarının düzeltilmesi arasında otomatik bir bağ yok. Bu tür kaynak aktarımları, çoğu kez, en yoksul uyruklarının varlıklarını sürdürmeleri önünde kendileri birer engel olan rejimlerin desteklenmesine yarıyor. Bu sorunla ilişkili olarak Brandt Raporu, Güney'deki hükümetlerin yoksulları daha çok yardım ile daha çok büyümeden yararlandırma sorumluluğunu göstereceklerine ilişkin dindarca umutlar dile getirmekten başka bir şey yapmıyor. Değişmenin biricik etkeninin hükümetler arasındaki pazarlıklar olduğu perspektifi de, bundan fazlasına pek yer bırakmıyor.

Ne Sermaye Ne de İnsanlık

Benim çıkardığım sonuç şudur: Brandt Raporu, ne sermayenin varlığını sürdürmesine elverişli bir strateji, ne de insanlığın varlığını sürdürmesine elverişli bir strateji sunuyor. Talebi genişletmek için Kuzey'den Güney'e geniş boyutlu ve genelleşmiş bir fon aktarımının gerçekleştirilmesinde sermayenin çıkarı yoktur. İç talebin genişletilmesi Kuzey'deki sermaye açısından çelişirse, Güney'e yapılacak yardım yoluyla genişletilmesi de bir o kadar çelişiktir. Talep genişlemesinin sermaye açısından çelişkisi, bunun, parasal ücretlerin artış haddinde bir yükselme olmaması koşuluyla kârlılığın canlandırılmasına yardımcı olmasına karşılık bu koşulun yerine gelmesi olasılığının düşük oluşudur. Talep genişlemesi, parasal ücretlerde daha yüksek bir artış haddine yol açma eğilimi gösterir; bu ise ya kârı aşındırır, ya da doğrudan doğruya fiyat enflasyonunu besler. Brandt Raporu, bu tür enflasyoncu bir etkinin önlenemediğini, çünkü genişlemenin Kuzey'den Güney'e yapılacak ihracat yoluyla geleceğini, bu ihracatın da Kuzey'in Güney'den yapacağı ve 'enflasyona karşı bir etki' (s. 68) yaratacak ithalâta denk düşeceğini ileri sürüyor. Dudley Seers'in belirttiği gibi bu çok yanlış (Seers, 1980:687). Rapor'un önerileri, Kuzey'e yapılacak ithalâta oranla bir ihracat fazlası doğuracaktır. Doğurmayacaksa, Kuzey'den Güney'e doğru geniş boyutlu bir kaynak aktarımı olmayacak demektir.

Uluslararası malî sisteminin yeniden inşası, sermaye için kuşkusuz zorunludur. Ancak burada gerekli olan, Kuzey ülkeleri arasındaki ve bu ülkeler ile Güney'deki ülkelerin kimileri arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesidir. IMF içinde de ülke, bir oy hedefine ulaşılmasının, sermayenin yararına olmayacağı kuşkusuzdur.

Gel gelelim, strateji, tehlikeyi yaratan so-

runların gerçek köklerini tahlil etmediği için, insanlığın varlığını sürdürmesi bakımından da elverişli değil. Özellikle, değişik ülkelerin halkları arasındaki ilişkilere aracılık eden mevcut devlet iktidarı biçimleri sorgulanmıyor. İnsanlığın varlığını sürdürmesinin, başka başka ülkelerden halklar arasındaki ilişkilerin yeni kanallardan geçerek değişik bir temel üzerinde örgütlenmesi için bu devlet iktidarı biçimlerinin kırılmasını gerektirebileceği görülmüyor. Brandt Raporu'ndaki tek taban seferberliği kavramı, birbirleriyle görüşmeleri için var olan devlet iktidarı organları üzerinde baskı yapmak üzere kamu oyunun seferber edilmesi. Brandt Raporu'nun en önemli ve her hangi bir sosyalist alması stratejinin düzeltmek için en çok dikkat etmesi gereken eksiği bu. Brandt Raporu'nun sunduğu, bir stratejiden çok bir yanılsama. Kuzey'de yeterince yaygınlaşmış bir yanılsama: Kapitalizmin istenmeyen etkilerinin, bunların temel nedenlerine karşı tabandan mücadele verilmeden, görüşmeler yoluyla yapılacak reformlarla giderilebileceği yanılsaması.

Sermaye Birikiminin Eşit Olmayan Gelişmesi

Sermaye birikiminin eşit olmayan gelişmesinin Kuzey'de bu yanılsamayı beslediği su götürmez. Sermaye birikiminin çok büyük ölçüde Kuzey'de yoğunlaşması, orada yaşayan halkların yaşam düzeyinde hatırı sayılır artışları mümkün kıldığı gibi parlâmenter demokrasi ile refah devletinin de maddî temelini sağlıyor. Ancak bu yoğunlaşma, Güney'den fazla sermaye birikimi olmaksızın pazar ve ham madde sağlanmasına bağlı. Bu koşulun yerine getirilmesinde açıktan açığa baskıcı devlet iktidarları ile kapitalizm öncesi üretim

biçimlerinin tahribi, önemli bir rol oynadılar. Sermaye birikiminin eşit olmayan gelişmesinin karşılığı, büyük çoğunluğu Güney'de bulunan yedek işçi ordusunun eşitsiz dağılımıdır. Sermaye birikimi süreci ileri kapitalist ülkeler düzeyinde değil de, dünya çapında incelenirse, Marx'ın, 'sermaye birikimine tekabül eden bir sefalet birikimi yarattığını' (Marx, 1975:682-83) öne sürdüğü 'Genel Kapitalist Birikim Yasası'nda çizdiği resme çok daha yaklaştığı görülür.

Sermaye birikiminin eşit olmayan gelişmesi elbette statik değildir. Bazen yeniden dağılımlar olur; ama genel tablonun eşitsizliği sürdüğü gibi yeniden dağılımlar güçlü sınırlayıcı eğilimlerle karşı karşıya kalırlar. (9) Şu sıralarda sermaye birikiminin YSÜ'lere doğru bir ölçüde yeniden dağılışı söz konusu. Ancak Meksika ile Brezilya ve Güney Kore ile Tayvan'daki hızlı sermaye birikim hadininin Güney'in tümüne yansıtılması yanlış olur. Söz gelimi Sahra'nın güneyindeki Afrika'nın deneyimi, Güneydoğu Asya'nınkinden çok farklı oldu. Güneydoğu Asya'nın büyük bölümünde ekonomilerin hızla büyümelerine ve oralarındaki halkların birçoğunun yaşam düzeylerinde hatırı sayılır bir iyileşmenin gerçekleşmesine (otoriter rejimler altında olsa da) karşılık, Sahra'nın güneyindeki Afrika ekonomileri durgunlaştılar, çöktüler ya da hatta dağıldılar. Güney'de beklenen yaşam süresinin en düşük, bebek ölümlerinin en yüksek olduğu, buna karşılık nüfus artış hızlarının Asya ile Lâtin Amerika'dakileri geride bıraktığı yer Sahra'nın güneyindeki Afrika. Dünyanın otuz en yoksul ülkesinden yirmisi Sahra'nın güneyindeki Afrika'da.

Çok uluslu şirketlerin şu sıralarda emek-yoğun montaj işlemlerinden kimilerini Güney'e yerleştirmeyi kârlı bulmaları (bunun en iyi bilinen örneği, ABD ve Japon elektronik şirketlerinin 'offshore' montaj işlemleridir), üretimin geri döndürülmez bir biçimde Kuzey'den başka yerlere kaymakta olduğunun

ya da sanayi yatırımlarının birkaç ülkede yoğunlaşması eğiliminin askıya alındığının kanıtı olarak alınmamalı. İmalât sanayiindeki sermaye birikiminde bu günkü yönlencelerden hareketle yapılan dışa kestirim, 2000 yılında güneyin dünya imalât sanayii üretiminin yalnız % 14'üyle yetinmesi gerekeceğini ortaya koyuyor; oysa Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü'nün benimsediği hedef % 25. Daha şimdiden emek-yoğun imalât işlemlerinin Kuzey'den Güney'e kaydırılmasına karşıt eğilimlere ilişkin göstergeler var. Üretimi Güney'e kaydıracak yerde Kuzey'de tutmak için elektronik ve giyim sanayilerinde hem dışarıya iş vermeden hem de otomasyondan yararlanmaya başlandı (Elson, 1981: 13). YSÜ'lerde iç piyasanın taleplerine ve Güney'in başka ülkelerine olduğu kadar Kuzey'e de yapılan ihracata yönelik olarak çok önemli bir sınai kalkınma elbette oldu. Ve bu kalkınma, hatırı sayılır bir sermaye malları kesiminin kurulmasını içermekte. Ama bu gelişme, eşit olmayan gelişmenin sonunun habercisi değil, nasıl ki İtalya ya da Avustralya'nın sanayileşmesi de değildi.

Çıkar Çatışması : Kuzey'de ve Güney'de İşçi Hareketi

Sosyalistler açısından sorun, sermaye birikimi sürecinin uluslararası ölçekte işlemesine karşılık, sınıf mücadelesi sürecinin büyük ölçüde ulusal düzeyde işlemesidir. Sermaye birikiminin eşit olmayışı, işçi sınıfını bölerek sınıf mücadelesi sürecini zaafa uğrattırıyor; böylelikle ulusal düzeyde 'yanlış bilinc' için destek yaratıyor. Soyut ve belâgatli uluslararası dayanışma çağrılarıyla bu engellerin üstesinden gelinemez. Kuzey'deki ve Güney'deki işçi hareketleri arasında yeni ve daha âdil

bir ilişkinin kurulmasını gerçekten istiyorsak, belirli çıkar çatışmalarının var olduğunu kabullenmeliyiz; talep genişlemesinin her derde deva olduğu yolundaki safdil inancıyla Brandt Raporu'nun düpedüz örtbas ettiği çatışmalardır bunlar. Bizim kabul etmemiz gereken, Kuzey'deki işçi hareketi ile Güney'deki işçi hareketinin çıkarlarının yalın bir karşıtlık içinde olmasalar bile çelişik olduklarıdır.

Statik açıdan, üretim güçleri ile ilişkilerinin gelişmesinin belli bir anında, Kuzey'deki işçi hareketinin dolaysız iktisadî çıkarları ile Güney'deki işçi hareketinin dolaysız iktisadî çıkarları çoğu kez birbirine karşıttır. Bu günkü koşullarda Güneydoğu Asya'daki dokuma işçileri için daha çok iş, Lancashire'deki dokuma işçileri için daha az iş demektir. Teknik ilerleme ile öteki Kuzey ülkelerindeki işçilerden gelen rekabetin Lancashire işçilerine daha da çok iş kaybına mal olduğunu belirtmekle bu çatışmayı ortadan kaldıramayız. Uluslararası talep genişlemesini amaçlayan Brandtvari önlemler de, uluslararası düzeyde üretimin daha kârlı yerlere kaydırılmasını önlemediğinden çatışmayı ortadan kaldırmaz. Uluslararası talep genişlemesini Lancashire işçilerinin işlerini koruyacak ithal kısıtlamalarıyla birleştirecek, çatışmanın üstesinden gelebilir miyiz? Brandt Raporu'nun talep genişletme plânını onaylayan, ama ithal zanımları, her hangi bir uluslararası yapısal işçilerini korumak için ithal kısıtlamaları isteyen TUC **Plan for Growth**, gerçekten de bu stratejiyi önermekte. Ne var ki bu, şimdiki uluslararası iş bölümünün dondurulmasını içerdiği için, Güney'deki işçi hareketinin kazanımları, her hangi bir uluslararası yapısal değişiklik olmaksızın üretimin artırılmasıyla elde edilebileceklerle sınırlı olacaktır. Böylesi kazanımlar sınırlıdır. Bütün dünyada yaşam düzeyleri arasında daha büyük bir eşitlik yönünde atılacak her türlü anlamlı adım, yeni bir uluslararası iş bölümünü gerektirir. Yüksek üretkenlik düzeyindeki faaliyetlerin Ku-

zey'de yoğunlaştığı bu günkü uluslararası iş bölümü, Güney'e kıyasla Kuzey'deki işçi hareketinin çok daha fazla işine gelir.

AES'in kimi destekleyicileri bunun farkına varmış durumdadır. Söz gelimi Sheila Smith ile John Toye, ithal kısıtlamalarının, sömürgeciliğin mirası olan bir uluslararası iş bölümünün savunulması için kullanılması gerektiğini öne sürdüler. Onlara göre AES çerçevesindeki ithal kısıtlamaları, İngiliz sanayiinin, değişmekte olan bir uluslararası iş bölümüne uyum gösterecek biçimde kendini yeniden yapılaştırmasına yönelik özgül politikalarla bağlantılı olarak uygulanmalıdır. Gene onlar, AES'in, Büyük Britanya ile Güney ülkeleri arasında uzun dönemli dengeli ticaret anlaşmaları yapılmasını amaçlayan hükûmetler arası görüşmeleri kapsamaması gerektiği yolundaki önerileri desteklemekteler (**Smith ve Toye, 1981:60**).

Ne yazık ki bu öneri, AES için çoğu kez geçerli olduğu gibi, kapitalist gerçeklikle yüz yüze gelemiyor. İngiliz ekonomisi ile Güney ekonomileri daha şimdiden demokratik biçimde plânlanan birer ekonomi olsalardı, tutulması gereken yol gerçekten bu olurdu. Ama öyle değiller. Tersine, özel kâr arayışı temelinde yapılaşmışlar; uluslararası iş bölümündeki değişmeler de emeğin üretim sürecinden uzaklaştırılması yoluyla gerçekleşiyor. Refah devleti, işsiz kaldıklarında Kuzey'deki işçilere malî yardım sağlayarak onların sıkıntılarını hafifletebilir. Ama refah devletinin tam bir başarısızlığa uğradığı bir şey varsa, o da, Kuzey'deki işçilerin pek âlâ bilincinde oldukları gibi, sermayecileri yeni iş alanları yaratmaya inandırmaktır, meğerki bu uzun dönemde özel kârlılığın yararına olsun.

Kâr güdüsü emek kullanımına yön verdiğice, bir grup işçinin dolaysız iktisadî çıkarlarının savunulması, işçi hareketinin öteki kesimlerinin aleyhine olma eğilimi gösterecektir. Değişik kesimlerinin çıkarlarının örtüştüğü bir alan varsa, o da emeğin kendi kade-

rini belirleyecek biçimde kullanılmasını sağlamak üzere özel kâr denen deli gömleğinin çıkarılmasıdır. Bu karşılıklı çıkarın harekete geçirilmesinin gerektirdiği şey, bir devlet plânlaması perspektifi değil, bir mücadele perspektifidir; (10) işçilerin kendi aralarında yeni, doğrudan bağların kurulmasıdır; kapitalist üretim örgütlenişinde maddî temelleri olan, ama aynı zamanda dolaysız iktisadî çıkarlar yerine emeğin kendi kaderini belirlemesi hedefi çevresinde örgütlenerek bu temeli aşkınlayabilecek bağlar olacaktır bunlar. Tabanda kurulan bu bağların ulusal sınırları aşması gererekir, çünkü sermayenin kendisi ulusal sınırları aşarak iş görür. Ve çünkü özgür, alabildiğine insanî bir hayatın gerektirdiği kullanım değerlerini hiç bir yalıtılmış ulusal ekonomi tek başına sağlayamaz.

Şu halde Brandt Komisyonu, Kuzey ve Güney halklarının 'karşılıklı çıkarlar'ını dar anlamda iktisadî alanda arar, 'insan dayanışması' talebini ise salt soyut, ahlâkî bir buyruk derekesine düşürürken, sorunu bütünüyle ters yüz etmiş oluyor. İşçi hareketi açısından, enternasyonalizm konusundaki 'karşılıklı çıkar', uluslararası dayanışmanın her bir ülkede emeğin kendi kaderini belirleme mücadelesine yaptığı katkıda yatıyor; yoksa daha çok iş ya da daha çok parayla ilgili dolaysız iktisadî çıkarların sağlanmasında değil.

Bunlardan çıkan önemli bir sonuç, kapitalist üretim tarzı bağlamı **içerisinde** dolaysız iktisadî kazanımlar peşinde koşmanın, işçi hareketi içinde enternasyonalizmi zayıflatma eğilimi gösterdiğidir. Sosyal demokrasi ideolojisi, belki emperyalizm propagandası değildir; ama bu yoldan emperyalizmin sürdürülmesiyle **bağlantılıdır**. Sosyal demokrasinin geleneksel tepkisi, eşitlik, adalet ya da uluslararası kardeşlik gibi soyut ilkelere davetiye çıkararak, kendisinin beslediği ekonomizme karşı çıkmak oluyor. Bu soyutlamalar işçi hareketini kavramakta başarısız kalınca, bu

başarısızlık, ekonomizmin kendisinin bölücü ve infiratçı gücü yerine ahlâkî zayıflığa yükleniyor.

Almaşık Sosyalist Strateji

Bütün bunlar, Britanya'daki sosyalistlerin, Güney'deki işçi hareketiyle dayanışma içinde benimsemeleri gereken strateji açısından neleri içeriyor? Şunu: Başlangıç noktası, var olan hükûmetler arasında kaynakların yeniden dağıtılması değil, adaletsizlik ve sömürüye karşı mücadele olmalıdır. Thatcher hükûmetinin yardım politikasını elbette eleştirmemiz gerek. Bu politikanın cimriliğini, 'Küçük İngiltere'ci niteliğini, tikel İngiliz firmalarının çıkarlarının desteklenmesini çok daha bilinçli olarak amaçladığını teşhir etmemiz gerek. Emperyalizmdir diye yardıma karşı çıkmak yetersiz bir tepki olabilir; ama 'Daha çok yardım' ve 'En yoksullara yardım' türünden sloganların da daha yeterli oldukları söylenemez. Bizim yönelişimiz, 'Kurtuluş için yardım', 'Sosyalizm mücadelesi için yardım' doğrultusunda olmalı. Bu tutum, nerede olursa olsun deprem ile açlık türünden afetler için yardımı engellemez. Ama süregelen yardım programlarının seçimli olması, seçme ölçütünün de 'kalkınma ihtiyaçları' denilen sözüm ona siyasal olmayan birtakım soyutlamalar değil, yardımın yardım alanların mücadelesine yapacağı katkı olması gerektiğini içerir.

Bu tür seçimciliğin sonuçlarından biri, sağın seçimciliğine karşı durulmasıdır. Sağ, yardım konusundaki yaklaşımında her zaman ve bütünüyle bilinçli olarak yan tutmuştur. Şimdilerde Reagan, saldırgan bir tutumla 'güvenlik yardımı'nı — salt dış siyaset ve strateji amaçlarıyla yapılan askerî ve iktisadî yardım — yeniden başlatmakta. Bu yıl 25 mil-

yon dolar alan El Salvador hükûmeti, gelecek yıl ABD'den toplam 66 milyon dolarlık askerî ve iktisadî yardım alacak. El Salvador halkına yardımcı olacak olan, bir Dünya Kalkınma Fonu'nun kurulması değil, aynı ölçüde yan tutan ve doğrudan destektir.

Üstelik, Kuzeyli sosyalistlerin Güney'e yönelik devlet politikasına ilişkin taleplerinin tek odak noktası yardım politikası olmamalı. İngiliz dış politikası, dış ticaret politikası, sanayi politikası, eğitim politikası, bütün bunlar da Güney halklarının hayatları üzerinde etkili. Devlet programlarıyla ilgili bütün talepler Güney halklarına getirdikleri ile götürdükleri açısından deşelenmediği sürece, iç tutarsızlıklara düşme — bir elimizle dayanışma gösterirken öbürüyle bunu baltalama — tehlikesi her zaman vardır. Güney'e yapılacak yardımın artırılmasına verilen destek, Güney'den gelecek rakip ithal mallarının içeri sokulmamasına yönelik taleplerle yan yana gelebilir. Çoğu kez geliyor da; ve böylelikle bu ithalâtın yardımın geri ödenmesi için zorunlu olduğu unutuluyor. Yardım politikasıyla Güney'in sorunlarıyla başa çıkılabileceğini, bütün öteki politikaların ise, sanki İngiliz halkı sermayenin emperyalizminden bağımsızmış gibi formüle edilebileceğini düşünmek çıkar yol değil.

Şimdiki sistem içerisinde kısa dönemli iktisadî kazanımların peşinde koşulması sosyalist stratejiye damgasını vurduğu sürece tutarlı olamayız. Tutarlılığın vazgeçilmez koşulu, stratejinin, kendi kaderini belirleme yeteneklerinin genişletilmesinde, yeni üretim ve bölüşüm biçimlerini mümkün kılacak yeni örgütlenme ve bilinç biçimlerinin yaratılmasına yöneltilmesidir.

Böyle bir yönelim, sırf hükûmetten hükûmete ilişkiler üzerinde durmaktan bizi uzaklaştıracak, dikkatimizi Kuzey'deki ve Güney'deki hareketler arasında daha ademi merkeziyetçi ve doğrudan örgütsel bağların yaratılması üzerinde odaklaştıracaktır. Ulusal

ve kültürel sınırları aşarak bu tür bağlar yaratmak kolay olmamakla birlikte günümüzde bu tür bağların maddî temelleri her zaman-
kinden daha olgunlaşmış durumdadır. Son yirmi küsur yılda sermayenin emperyalizminin değişen biçimleri, çok sayıda insanı Güney'den Kuzey ülkelerine itti. Uluslararası göç, bir ayağı Kuzey'de, bir ayağı Güney'de bulunan bir işçi kümesi yarattı. Bu göç, her iki bölgenin halkları arasında — her iki kültürde yaşayarak, iki bölge arasında gidip gelerek — somut bir bağ oluşturuyor. Bu, Kuzey'deki işçi sınıfı içinde korkunç bir bölünmenin gizil kaynağı olduğu kadar aynı zamanda gündelik hayatın kişisel temaslarına kök salan organik bir enternasyonalizmin de gizil kaynağı. Hangi gizil gücün gerçekleşeceği, büyük ölçüde işçi hareketinin ırkçılığa dönük politikalarına bağlı. ırkçılıkla savaş ile işçi sınıfının siyah ve beyaz kesimlerinin örgütleri arasında bağlar kurulması, Kuzey ile Güney arasındaki ilişkiler konusundaki her türlü sosyalist stratejide merkezî bir yer tutmalı. ırkçılığın, insanlığın varlığını sürdürmesi (kapitalizmin varlığının sürmesinden farklı olarak) önünde malî bunalımdan çok daha güçlü bir tehdit olduğu muhtemelen anlaşılacak.

Güney'deki sanayileşmenin uluslararası göçe benzeyen etkileri var. İş bulma rekabeti yüzünden işçi hareketini bölebileceği gibi işçi hareketi içinde yeni uluslararası bağların kurulmasını da mümkün kılabilir. Kuzey'deki sanayi işçilerinin yaşantıları Güney'deki sanayi işçilerinin yaşantılarına Güneyli köylülerin, zanaatkarların ve küçük esnafın yaşantılarından çok daha fazla benziyor. Örneğin sendikalizm, ortak bir örgütsel biçim olabilir. Gerçekten, Güney'deki ve Kuzey'deki sendikalar arasında bağ kurması için oluşturulmuş resmî bir uluslararası sendika bürokrasisi var. Ne yazık ki bu günkü kuruluş biçimiyle doyurucu olmaktan uzak. Yoksullukla Savaş örgütünün bir soruşturması bu bürok-

rasiyi 'felâketli bir kargaşa' (Thomson ve Larson, 1978:33) olarak niteliyor. Uluslararası sendika bürokrasileri, birçok durumda Batı dış politikasının birer maşası haline geldiler ve sonuç olarak Üçüncü Dünya sendikalarını bölüp zayıflattılar. TUC Uluslararası Komitesi'nin İngiliz Dış İşleri Bakanlığı ile yakın bir iş birliği içinde olduğu anlaşılıyor (Thomson ve Larson, 1978:27). Komite, esas olarak, yalnızca ulusal sendika bürokrasileriyle birlikte ve onlar aracılığıyla çalışan Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu kanalıyla faaliyet gösteriyor. Oysa Güney'in birçok ülkesinde bu tür bürokrasiler devlet aygıtınca özümlemiş durumdadır ve işçilerin mücadelelerini ilerletmekten çok devlet politikasını onaylamalarını sağlamaya yarıyorlar. Bu uluslararası bürokrasi, Kuzey'deki ve Güney'deki işçilerin tabandan yükselen mücadeleleri arasında bağ kurmayı kesinlikle amaçlamıyor. Gerçekte çoğu kez bu tür bağların engellenmesine hizmet ediyor. TUC, Brandt Raporu'na arka çıkacağına Güneyli sendikacılarla ilişkilerini örgütlenme biçimini düzeltirse, Güney'deki işçilerin refahına daha çok katkıda bulunur.

Güney'deki ve Kuzey'deki İşçiler Arasında Taban Bağları

Güney'deki ve Kuzey'deki işçiler arasında bağlar kurmak için taban düzeyinde adımlar atılıyor. Çok uluslu şirketlerin değişik ulusal iş güçlerini bir araya getirecek uluslararası kombina komiteleri kurulması yolunda çabalar var. Bu tür kombinalar, kendilerini birleştirebilecek öncelikli amaçlardan — ücretler ve çalışma koşullarında eşitliğin sağlanması, yöneticilerin bilgi akımı ve plânla-

ma üzerindeki denetimlerine karşı çıkılması — ayrılmamak gibi bir sorunla karşı karşıyalar. Kendilerini bölebilecek baskılarla — üretimin yerinin değiştirilmesi gibi — savaşmak zorundalar. Gene de başarılı dayanışma eylemi örnekleri var. Kolumbiya'daki bir Phillips tesisindeki işçilerin ücret taleplerini desteklemek üzere Hollanda'daki bir Phillips tesisinde düzenlenen başarılı bir grev bunlardan biri (Thompson ve Larson, 1978:136).

Bu tür ilişkilerin kurulması kaynak gerektirir: Uluslararası yolculuk ve haberleşmeler bedava değildir. Sosyalist bir yardım stratejisinin yardımcı olabileceği bir noktadır bu. Yardımın, İngiliz firmaları ile Güney hükümetleri arasındaki ilişkilerin çarklarını yağlamak üzere değil, Kuzey'deki ve Güney'deki halk örgütleri arasındaki temasları kolaylaştırmak üzere kullanılması mümkündür. Bu alanda İskandinavya ve Hollanda hükümetlerince alınmış birtakım önlemler var. Söz gelimi geçenlerde Sri Lanka'nın Kolombo kentinde, İsveç Kalkınma Örgütü'nce finanse edilen ve Güneydoğu Asya'daki Serbest Ticaret Bölgeleri'ndeki kadın işçilerin sorunları üzerine çalışan araştırmacılar ile taban eylemcilerini bir araya getiren bir inceleme seminerine katıldım. Şimdi de Ticaret Bakanlığı'nca hazırlatılan bir incelemede Britanya'da altı Serbest Ticaret Bölgesi'nin kurulması öneriliyor (Financial Times, 15 Ocak 1982). Bu önerinin uygulanmasına yönelik adımlar atılacak olursa, Britanya'daki işçi hareketinin, Serbest Ticaret Bölgeleri konusunda bir hayli deneyim kazanmış Güney ülkelerinden eylemcilere danışması çok yararlı olur.

Enternasyonalizmin bu türlerinin ötesinde işçi plânlarının uluslararasılaştırılması düşüncesi var. Michael Barratt Brown, 'son zamanlarda Britanya'da kombina sendika temsilcileri komitelerince formüle edilen işçi plânları ile gelişmekte olan ülkelerin kent ve kırlarında mutlaka var olan halk plânlarını'

birleştirmeye çalışmamız gerektiğini önerdi. Ona göre bu yoldan, Kuzey'deki işçi hareketinin, Güney'deki işçi hareketinin istediği türden bir kalkınmaya yardımcı olmak için sağlayabileceği malların niteliği ile Güney'deki işçi hareketinin bunun karşılığında sağlayabileceği mal türleri üzerine bir diyalogu başlatabiliriz (Barratt Brown, 1981:20). Elbette bu yönde atılacak ilk adım, tikel bir fabrikadaki işçiler ile Güney'de onlara ham madde sağlayan ya da onların ürünlerini tüketen işçiler arasında anlaşmalar yapmaktır. İngiliz ekonomisi içerisinde bu tür bağlar, daha çok, iş anlaşmazlıklarının alevlendiği, ikinci derecede grev gözcülüğü ile kara liste gibi eylemleri kolaylaştırdığı zamanlarda kuruluyor. İşçi plânları bağlamında gerek duyduğumuz şey, daha büyük bir kalıcılık ve bunların yurt dışına yaygınlaştırılmasıdır. Amaç uluslararası ticaret ilişkilerini değişikliğe uğratmak olmalı, ama buna eşlik eden stratejiler, yalnızca hükümetler arası görüşmeler yoluyla gerçekleştirilecek tepeden inme değişmelere bel bağlayan değil, Britanya halkını Güney'in her yanındaki halklara bağlayan kullanım değerlerinin yerel düzeyde anlaşılmasına dayanan stratejiler olmalıdır.

Uluslararası finans konusunda benzer bir yaklaşım benimsenebilir. Malî kurumların denetlenmesi ve emekli fonları gibi fonların kullanılması konusunda ortaya atılan fikirleri geliştirmeye çalışmalıyız. Bunun nasıl uluslararasılaştırılabilirliğini düşünmeli, sermayenin dolanım üzerindeki denetimine karşı IMF parasının kayıtlamalardan arındırılması gibi kaybedilmeye mahkûm bir dava için propaganda yapmak türünden kaçamak yollara güvenmemeliyiz. Malî kurumların nasıl işlediği konusunda fazla bilgim olmadığından, bu düşünceyi daha çok geliştiremiyorum. Gerekli bilgisi olanların bu işi yapacaklarını umuyorum.

Sonuç

Bu makalede ulaşılan sonuçları özetlemek istiyorum. Brandt Raporu'nun dünyanın tehlikeli bir dönemden geçtiğine ilişkin görüşü doğru, ama bu tehlikelerin hangileri olduğu konusundaki tahlili yetersizdir. Rapor, insanlığın varlığını sürdürmesi önündeki tehlikeyi sermayenin varlığını sürdürmesi önündeki tehlikeyle bir tutmakta; ancak her ikisi için de yetersiz olan bir strateji geliştirmektedir. Yanılsamaya dayanan bir stratejidir bu. İngiliz sosyalistlerinin bu stratejinin uygulanması için kampanya yürütmek yerine, Kuzey halkları ile Güney halkları arasındaki ilişkilerin değiştirilmesi için alması bir strateji geliştirmeye uğraşmaları gerekir. Böyle bir strateji, ne Kuzey'deki mevcut hükümetlerden Güney hükümetlerine giden malî akımların artırılmasını, ne de var olan devletler arasında bir Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen'e yönelik görüşmeler yapılmasını amaçlamalıdır. Stratejinin yön gösterici perspektifi bir Yeni Uluslararası İş Bölümü'nün örgütlenmesi olmalı, strateji, kombina komiteleri ve işçi plânları gibi yapıları hedefleyen taban inisiyatiflerine dayanmalıdır.

NOTLAR

Phil Leeson'a bu denemede kullanılan kaynakların bazılarını dikkatimi çektiği için; Anne Phillips, Laurence Harris ve Hillel Steiner'a da daha önceki bir taslak üzerine yaptıkları yararlı yorumlar için teşekkür etmek isterim.

- (1) Kitap Güney'de çok satmadı. Rapor'un İngilizceden başka dillere çevrilmesindeki gecikmeler ile dağıtım sorunları, yayımlanmasından altı ay sonra Güney'de kamu oyunu oluşturanların Rapor'un içeriğine ilişkin ilk elden bilgilerinin çok sınırlı kalmasına yol açtı.
- (2) Rapor, 'Güney' derken Çin'in dışındaki Üçüncü Dünya'yı; 'Kuzey' derken sanayileşmiş kapitalist ülkeleri kastediyor. Bu terminolojiyi sürdürdüğüm; ama bu, var kalma önündeki tehdidin yalnızca bu iki grup ülke arasındaki karşılıklı

ilişkilerden kaynaklandığı ya da bu iki grubun türdeş birer blok olduğu veya Kuzey'in tereddüt-süzce 'zengin', Güney'in ise 'yoksul' olarak nitelendirilebileceği yolundaki bir görüşü desteklediğim anlamına gelmemeli.

- (3) Aynı ayrımsız yaklaşım, Alması İktisadi Strateji'nin çoğu formülasyonlarını çıkmaza sürükleyiyor. Gerçekte Brandt Raporu ile AES, özellikle AES'in TUC varyantı arasında birçok benzerlik noktası var. Dolayısıyla TUC'nin Brandt Raporu'nu onaylaması şaşırtıcı değil.
- (4) Amin'in görüşünün sergilenmesi ve eleştirilmesi için, bk. Smith, 1980.
- (5) Aynı eleştiri, Brandt Komisyonu'ndan çok daha radikal birçok yorumcuya yöneltililebilir. Çok uluslu şirketlerin hâlâ rekabet etmek zorunda oldukları gerçeğinin anlaşılmaması, solda fazlasıyla yaygın.
- (6) Bu görüşü aşırı yalın bir biçimde ifade etmiş olabilirim. Ardında yatan düşüncelerle ilgili daha etraflı bir irdeleme, Itoh, 1980'de ve Itoh ile Weeks arasında *Science and Society*'de yer alan tartışmada bulunabilir: Weeks, 1979; ve Itoh, 1981.
- (7) Nitekim Büyük Britanya'da İngiliz Sanayi Konfederasyonu, düşük ücret ödemelerinden yana; düşük siparişlere, yüksek faiz hadleri ile yüksek döviz kurlarına ise karşı. Konfederasyon, savunduğu sonuçlar ile karşı oldukları arasındaki karşılıklı bağlantıyı göremiyor.
- (8) Malî çevreler uluslararası sermaye piyasalarında bunalım potansiyeli konusunda hayli kaygılılar. Örneğin son zamanlarda *Financial Times*'da yayımlanan ve 'Rakamların Ardındaki Bunalım' başlığını taşıyan bir yazıda şunlar ileri sürülmekteydi:

'Artık açıkça anlaşılıyor ki sözüm ona geri çevirme zaferi, gerçekte bankacılık çılgınlığının önemli evrelerinden biriydi ... bankalar, zayıf hükümetlere verilecek kimi çok kuşku borçları finanse etmek için 'likit' mevduatlarını kullanmakta gönül rahatlığıyla serbest bırakıldılar... Dolayısıyla temelde yatan eğilimler, eni konu korkutucu' (Harris, 1981).

Bu sorunla ilgili daha ayrıntılı bir irdeleme için, bk. Pillay, 1981.

- (9) Sermaye birikiminin konumlanışında yoğunlaşma ve yayılmanın ardındaki güçler arasındaki karşılıklı etkiler konusunda geniş kapsamlı bir irdeleme için, bk. Murray, 1972.
- (10) Bu nokta Elson, 1980'de geliştiriliyor.
- (11) Söz gelimi, Thatcher hükümeti, geçenlerde, Davy Corporation'ın çelik tesisi ihalelerini kazanma-

şını sağlamak için Hindistan'a 150 milyon İngiliz liralık, Meksika'ya da 34,9 milyon İngiliz liralık yardım taahhüdünde bulundu. İngiliz şirketlerinin Büyük Kahire Kanalizasyon Projesi ile ilgili siparişleri kazanmalarına yardımcı olmak üzere Mısır için 50 milyon İngiliz lirasının yanı sıra bir de kredi paketi oluşturuldu. O noktaya gelindi ki **Financial Times**, 'Yardım Fonlarının Kullanılışında Yanlış Yal' başlıklı bir başyazıyla durumu protesto etme gereğini duydu.

KAYNAKLAR

- BARRATT BROWN, M. (1981), 'A Programme for Survival?', **New Socialist**, No. 2, November/December, s. 17-20.
- BRANDT COMMISSION (1980), **North-South: A Programme for Survival**, Pan Books, London.
- DELL, S. (1980), 'The World Monetary Order', **Third World Quarterly**, c. II, No. 4, s. 706-720.
- ELSON, D. (1980), 'Planning or Struggle?', **Head and Hand**, No. 5, s. 1-2.
- ELSON, D. (1981), 'Export-oriented industrialisation and the internationalisation of capital', **Güneydoğu Asya'da Turizm ve İhracata Yönelik Sanayileşmede Kadın İşçiler Üzerine İnceleme Seminerine** sunulan bildiri, Colombo, çoğaltma.
- GLYN, A. ve HARRISON, J. (1980), **The British Economic Disaster**, Pluto Press, London.
- HARRIS, A. (1981), 'The crisis behind the figures', **Financial Times**, December 17, London.
- ITOH, M. (1980), **Value and Crisis**, Pluto Press, London.
- ITOH, M. (1981), 'On Marx's Theory of Accumulation: A Reply to Weeks', **Science and Society**, c. XLV, No. 1, s. 71-84.
- ITOH, M. (1983), 'Dünya kapitalizminin enflasyonel bunalımı', Fröbel F. et al., **Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar**, Belge Yayınları, İstanbul içinde.
- MARX, K. (1975), **Kapital**, c. I, Sol Yayınları, Ankara.
- MURRAY, R. (1972), 'Underdevelopment, International Firms, and the International Division of Labour', **Towards a New World Economy**, University Press, Rotterdam içinde.
- PILLAY, V. (1981), 'The International Economic Crisis' Currie D. ve Smith R. (der), **Socialist Economic Review**, Merlin Press, London içinde.
- SEERS, D. (1980), 'North-South: muddling morality and mutuality', **Third World Quarterly**, c. II, No. 4, s. 681-693.
- SMITH, S. (1980), 'The Ideas of Samir Amin: Theory or Tautology', **Journal of Development Studies**, c. 17, No. 1, s. 5-21.
- SMITH, S. ve TOYE, J. (1981), 'The Third World in the International Economy' Currie, D. ve Smith, R. (der), **Socialist Economic Review**, Merlin Press, London içinde.
- THOMSON, D. ve LARSON, R. (1978), **Where were you, brother? An account of trade union imperialism, War on Want**, London.
- TRADES UNION CONGRESS (1981), **Plan for Growth: The Economic Alternative**, TUC Economic Review, London.
- WEEKS, J. (1979), 'The Process of Accumulation and the «Profit Squeeze Hypothesis»', **Science and Society**, c. XLIII, No. 3, s. 259-280.

Geleneksel İktisat Eleştirileri (V): Doğal Kaynaklar

Paul DAVIDSON

Dizimizin bu bölümünde bu sayının içeriğiyle uyumlu olarak çevre iktisadıyla ilgili bir yazısını bastığımız

P. Davidson, Rutgers University'de iktisat profesörü ve Keynes sonrası yaklaşımın önde gelen adlarından. Böylece bu yeni perspektifi de dizimiz içerisinde tanıtmaya başlamış oluyoruz. Yazar, aynı zamanda Keynes sonrası yaklaşımın merkezi yayın organı olan *Journal of Post Keynesian Economics* dergisinin yazı kurulu üyelerinden. Daha önce Continental Oil Company'de araştırma müdür yardımcısı olarak çalıştı. *Money and the Real World* (2. B., 1978) adlı kitabı para konusundaki Keynes sonrası yazının temel yapıtlarından birisi. Yazar, enerji sorunuyla ilgili olarak Ford Vakfı ve Brookings Enstitüsü'nce hazırlatılan incelemelerin ortak yazarları arasında da yer aldı. «Natural Resources» özgün başlıklı yazısı Alfred S. Eichner tarafından derlenen *A Guide to Post-Keynesian Economics* (London, Macmillan, 1979) adlı kitaptan Nail Satılğan çevirdi.

Keynes sonrası kuramcılar, ham maddeler (yani doğal kaynaklar) çevresindeki iktisadi sorunları Ortodoks neoklâsik iktisat kuramcılarından çok değişik bir gözle görürler. Bu noktâ, belki en iyi günümüzdeki sözüm ona «enerji bunalımı» bağlamında örnekendirilebilir.

1973'te, var olan piyasa fiyatlarında fosil yakıtların potansiyel aşırı arzının bir yüzyıldır sıkıntısını çekmiş bir dünyada, enerji bunalımının başlaması, birçok bilgili gözlemciyi şaşırttı. Enerji darlığı, hemen bir günah keçisinin ya da Amerika Birleşik Devletleri, Batı Avrupa ve Japonya gibi büyük ölçüde enerji kaynaklarına dayanan gelişmiş ekonomilerin içine düştüğü zor durumun rasyonel bir açıklamasının aranmasına yol açtı.

Ortodoks iktisat teorisi, iş adamlarının başka bir şey düşünmeksizin kâr fırsatları peşinde koşuşlarının, rekabetle ve dışsallıkların yokluğuyla tava gelerek, optimum bir kaynak dağılımı ve topluluk refahının azamileştirilmesiyle sonuçlanacağını öğretelemişti. Öyle ki Ortodoks teoriye inanılacak olursa çok uluslu enerji şirketlerinin yöneticilerini bencil uluslardan her hangi birinin ihtiyaçlarını karşılamadılar diye sırgaya çekmeye gerek yoktur; çünkü kâr peşinde koşarken istemeyerek insanlığın iktisadi refahını azamileştirmektedirler. Dikey olarak bütünleşmiş petrol sanayiinin çeşitli aşamalarında rekabetin yokluğunu gösteren kanıtlara gelince, sanayii inceleyenlerin J.E. Hartshorn (1962) gibi bazıları, ham petrolün uluslararası arzının «serbest rekabetçi bir uluslararası piyasada karşılaştırmalı maliyetler yasasının işleyişi sonunda ortaya çıkması beklenebilecek olanla aynı» olduğunu iddia ederler. Ne de olsa tüketicinin gereksinimleri, bol bol, ve ucuz olarak, karşılanıyor gibiydi.

Neo-klâsik iktisatçılara göre petrol gibi tükenebilir doğal kaynaklar sorunu, Robert Solow'un deyişiyle (1974), «yenilenemez ama gerekli bir kaynak stokunun optimum top-

lumsal yönetimi»ni belirleme sorunudur. Sorunu bu biçimde kavramlaştırmanın dolayimsız bir vargısı, kaynak dağılımı için «uygun» fiyat göstergeleri sağlayıp sağlamadığını anlamak üzere kaynak piyasasının var olan yapısının tahlilidir. Piyasanın «aksadığı» kanıtlanabilirse (bu yaklaşımı kullananlar için) bundan çıkan sonuç, iktisatçının rolünün piyasa performansını iyileştirecek ve onu rekabetçi ölküye yaklaştıracak politikalar tasarlamak olduğudur. Bir başka deyişle, bu alandaki neo-klâsik iktisatçıların ilk iç güdüsü, tükenebilir kaynakların işletilmesinin zaman haddiyle ilgili kararı, bir piyasa aksaklığının varlığı kanıtlanmadıkça ve düzeltici bir politika geliştirilmedikçe, görünmeyen ele bırakmaktır. Fiyatların devletçe denetlenmesinden kaçınmak gerekir.

İki Temel Sorun

Buna karşılık Keynes sonrası iktisat teorisi, daha erken bir aşamada konuya yaklaşıp iki temel sorunu ortaya atar. Birincisi, piyasa fiyatları, rekabetçi bir çevrede bile, tükenebilir kaynakların bir takvim dönemi boyunca etkin ve optimum bir kullanım haddine yaklaşıması için yeterli göstergeler sağlayabilir mi? İkincisi, konglomera biçimindeki enerji şirketlerinden oluşan bir dünyada işletme politikalarının rasyonelliği, geliri tüketicilerden üreticilere ve kaynak mülkiyeti sahiplerine doğru yeniden bölüştüren, rekabete ve topluma karşı bir davranışı içerir mi?

Her hangi bir tükenebilir doğal kaynağın «optimum» kullanımı, özel piyasalar bağlamında, o kaynağın üretilmesinin zaman haddiyle ilgili girişimci kararlarına bağlıdır. Piyasa fiyat sisteminin, «tükenebilir bir kaynağın optimum toplumsal yönetimi»nin zaman içinde belirlenmesinde yol göstermesi için aşağıdaki koşulların hepsinin geçerli olması gerekir :

1. Gelecekteki her tarih için iyi örgütlenmiş vadeli piyasalar bulunmaktadır.

2. Tüketiciler, her bir tarihteki enerji kaynakları ihtiyaçlarını aktüer kesinliğiyle bilirler.

3. Tüketiciler, her bir tarih için bu günden vadeli sözleşmeler yaparak geleceğe ilişkin bütün bu talepleri yürürlüğe sokmaya yetenekli ve isteklidirler.

4. Girişimciler, her bir tarih için üretim akımlarıyla ilişkili üretim maliyetini aktüer kesinliğiyle bilirler.

5. Satıcılar, bu günkü piyasa fiyatları üzerinden hemen yapılacak bir sözleşme ile gelecekteki her hangi bir teslim tarihinde (ki gelecek iki yüzyılda 73 000'den fazla bu tür teslim tarihi söz konusudur) geçerli olacak piyasa fiyatı üzerinden yapılacak vadeli bir sözleşme arasında seçim yapabilirler.

6. Girişimciler, gelecekteki faiz hadlerinin seyrini aktüer kesinliğiyle bilirler.

7. Sosyal iskonto haddi (toplumun gelecekteki mallar karşısında bu günkü mallara değer biçme haddi), girişimcilerin gelecekteki kazanç ve maliyetleri iskonto etme hadlerine eşittir.

8. Yanlış alış veriş olmaz — yani hiç bir üretim ya da mübadele hiç bir zaman denge dışı fiyatlar üzerinden gerçekleşmez.

Bütün bu koşullar sağlanmışsa, o zaman, rekabetçi bir çevrede, piyasa fiyatlarının, enerji kaynaklarını zaman içinde dağıtmanın, iskonto edilmiş tüketici ve üretici yararları toplamının azamileştirilmesi anlamında, etkin ve toplumsal açıdan optimum bir yolu olduğu gösterilebilir. Bu koşulların biri ya da birkaçı — gerçek dünyada her zaman olduğu gibi — bozulmuşsa o zaman dizginsiz bir piyasa sistemi, doğal kaynakların zamanlar arası optimum dağılımı konusunda kılavuzluk yapamayacak demektir. Bu durumda Ortodoks iktisatçıların «serbest piyasalar»ın — bürokrasinin yapacağı ahmakça yanlışların tersine — «uygun» kararlara yön göster-

me yeteneği konusunda çektikleri zikirler de, mantikî ya da olgusal bir temelden yoksun kalır.

Öte yanda Keynes sonrası teori, geleceğin belirsiz olduğu bir dünyada doğal kaynaklar için gelecekteki hangi zamanlar arası dağılım patikasının, fiilen, toplumsal açıdan optimum ya da etkin olacağını belirlemenin olanaksız olduğunu, çünkü etkin ya da optimum patikanın ancak geleceğin koşullarının bilinmesi durumunda tanımlanabileceğini önerir. Keynes sonrası iktisatçılar, iktisatçıların olsun gerçek dünyadaki piyasa fiyatlarının olsun Delfi kâhinesi rolünü oynayabilecekleri ya da oynadıkları görüşünü reddederler. Onların savundukları görüş, iktisatçının işlevinin, kaynak üretme ve tüketme kararlarına ilişkin alternatif piyasa ve düzenleme denetimlerini tahlil etmek, sonra da bu alternatiflerin üretim akımları, fiyatlar, gelir ve servet bölüşümü ile iktisadî güç açısından içermelerini açıklamak olduğu yolundadır. İktisatçıların, onlara göre, «sert» kararlar konusunda politika saptayıcılarına danışmanlık yapan «yumuşak» bilimciler rolünü kabullenmeleri gerekir. Dahası, yumuşak bilimciler olarak dahi, iktisatçılar, politikanın (1) temel mal ve hizmetler için normal arz fiyatından fazlasını ödemelerine karşı tüketicileri korumayı ve (2) «girişim»i yürekendirip «spekülasyon»un iktisadî faaliyetlere hâkim olmasını önlemeyi amaçlaması gerektiğini önermekten çekinmemelidirler.

Kullanım Maliyetlerinin Rolü

Doğal kaynakların kullanımının tahlilinde temel Keynes sonrası kavramsal âletlerden biri «kullanım maliyetleri» kavramıdır. Çünkü Keynes'in **Genel Teori**'de (1969) vurguladığı gibi: «İlk maddeler meselesinde kullanma pahasının nazara alınması gerekliliği açıktır.» (Keynes, «kullanım maliyeti» terimini Mars-

hall'dan ödünç almış, ama kavramı geliştirip her hangi bir tükenebilir mülkten yapılacak zamanlar arası üretim sorununa uygulamakta öncülük etmişti.) Kullanım maliyetleri, gelecekte beklenen kârları bu günküler karşısında tartmayı işin içinde kattıklarından, bu günkü durum ile gelecek arasındaki başlıca iktisadî bağlardan birini oluşturur. Kullanım maliyetleri kavramını şöyle örneklendirebiliriz.

Her hangi bir tikel mülk için toprağın altındaki fosil yakıtlar sabit bir envanterdir (ya da tükenebilir kaynaktır). Bu yakıtların bu gün kullanılan bölümü ne denli çok olursa, **ceteris paribus**, yarın teslim edilebilecek bölümü o denli az olur. Dolayısıyla rasyonel bir girişimci, vadeli bir sözleşmeyle gelecekteki her mümkün tarihte yapılacak satıştan beklenen kârların bu günkü değerini söz konusu miktarı bu gün satmanın kârlılığıyla karşılayacaktır. Kâr azamileştiren girişimciler bu gün satmak üzere üretim yapacaklarsa bu günkü marjinal hâsılâtın yalnız söz konusu petrol variliyle ilişkili bu günkü marjinal üretim maliyetlerinin değil, aynı zamanda bütün tükenebilir kaynakların ayrılmaz bir parçası olan kullanım maliyetlerini — yani o petrol varilini gelecekte değil de bu gün üretmekle vazgeçilen gelecekteki marjinal kârların en yüksek bu günkü değerini — de karşılayacağını umulması gerekir. Gerçek dünyada iyi örgütlenmiş vadeli piyasalar bulunsaydı doğal kaynak üreticileri, kullanım maliyetlerini kestirmek için vadeli fiyatları rahatça kullanabilirlerdi. Oysa petrol ve öteki doğal kaynaklarda gelecekteki günler, aylar ve yıllar için vadeli piyasalar mevcut değildir. Bu tür vadeli piyasalar şimdiden var olsaydı ve bunlar gelecekteki tüketicilerin taleplerini (yoksa bu günün spekülâtörlerinin gelecekteki talebe ilişkin görüşlerini değil) doğrulukla yansıtırsaydı girişimciler, ancak o zaman serbest piyasa fiyatlarının yol göstericiliğini izleyerek etkin bir zamanlar arası üretim prog-

ramı elde etmek üzere kullanım maliyetleri kavramından yararlanabilirlerdi. Oysa üreticilerin elindeki tek bilgi, o sanayinin tarihi, şimdiki durum ve bireyin umutları, korkuları ve kaynakların gelecekteki fiyatlarıyla ilgili beklentileridir. Nitekim günümüzdek üretim plânları, büyük ölçüde geleceğe ilişkin temelsiz beklentilere bağlı olup propaganda, iyimserlik ya da kötümserlik dalgalarının «rasyonel» girişimcileri şaşırtması ve petrol barındıran mülkleri birer spekülasyon konusu hâline getirmesi mümkündür. Petrol ve öteki doğal kaynakların nihai tüketicilerinin çoğu, gelecek haftalarda, aylarda ya da yıllarda doğal kaynak ürünlerine karşı taleplerinin ne olacağını ne bilirler, ne de sağlıklı biçimde kestirebilirler.

Bu nedenle bundan çıkan sonuç şudur ki geleceğin belirsiz, üreticilerin en kârlı saydıkları her türlü üretim kararını vermede «özgür» oldukları bir dünyada, fosil yakıt barındıran mülklerin işletilmesinin zaman haddiyle ilgili olarak kerameti kendinden menkul bir teoriyle kalakalırız. Üreticilerin maliyetlere göre gelecekteki fiyatlara ilişkin bu günkü beklentileri eksen rolünü oynar. Bundan dolayı, üreticiler ortalama olarak istikrar beklentisi içinde oldukları sürece piyasa üreticileri arasında bir miktar görüş ayrılığını uzlaştırabilirse de, enerji kaynakları fiyatları ve üretiminde zaman içinde istikrar, çoğu üreticilerin yarının yakın geçmişten önemli ölçüde farklı olmayacağına inanmalarını gerektirir.

Bu tür piyasalardaki rekabetin fiyatlar ve üretim akımlarının zamanlar arası istikrarını sağlaması, ya rakiplerin görüşlerinin geleceğin yakın geçmişten önemli ölçüde farklı olmayacağı inancında kaynaşmasına, ya da rakiplerin, kullanım maliyetlerinin artı mı, eksi mi olduğuna ilişkin görüş ayrılıklarının «ortalama» görüşün, kullanım maliyetlerinin sıfır olmasıyla sonuçlanmasına bağlıdır. Çoğu üreticiler, rekabet hâlinde bile, gelecekte maliyetlere göre önemli bir fiyat değişikliği bek-

leyişi içindelerse bu günkü işletme haddi hızlandırılmış (yani kullanım maliyetleri, ortalama olarak, eksiye) ya da geciktirilmiş (ortalama kullanım maliyetleri artıysa) olur.

Nitekim 1930'larda dev Doğu Teksas yataklarının keşfi, o dönemde — hiç değilse Teksas eyaletinde kuyu başı aşamasında — görece rekabetçi olan bir sanayide büyük eksi kullanım maliyetleri beklentilerini (bir başka deyişle, kuyu başı fiyatlarının düşeceği beklentilerini) harekete geçirmişti. Sonuç, yerli petrol yataklarının feci bir hızla işletilmesi oldu; bu da, kuyu başı fiyatlarının maliyetlere göre hızla düşeceği beklentilerinin doğru çıkmasına yol açtı. (Bu tarihî oluntudan çıkarılacak hisse, bu sanayide fiyatların maliyetlere göre hızla değişeceğine ilişkin beklentilerin, bu beklentilerin geniş kabul görmesi ve kolayca değiştirilmemesi durumunda, kehanetin kendi kendini gerçekleştirmesini sağlayacak davranışları kısıktırabileceğidir.) 1935 tarihli federal Connally Sıcak Petrol Yasası'nın desteğiyle piyasanın eyalet hükûmeti eliyle önceden tayinlanması (kuyu başı üretiminde orantılı kesintiler), rakip üreticilerin bu eksi kullanım maliyeti beklentilerini değiştirmek ve yerli üretimi istikrara kavuşturmak için gerekli olmuştu. Daha sonraki yıllarda, dünya arzı içinde yabancı petrol önem kazandıkça, ithal kotalarının yanı sıra eyalet piyasalarının önceden tayinlanması uygulaması, yerli üreticilerin taşıdıkları her türlü güçlü eksi kullanım maliyeti beklentisine fiilen son verdi. Aynı zamanda uluslararası piyasada kullanım maliyeti spekülasyonu da, «Yedi Kız Kardeş»in düzgün bir piyasayı koruma yeteneği sayesinde ölçülü tutuldu.

Bununla birlikte yetmişlerin başlarındaki olaylar, enerji kaynakları satıcılarının çoğunu fiyatların hızla yükseleceği beklentisine yöneltti. Bu olayların en önemlileri arasında Teksas ve öteki petrol üreticisi eyaletlerdeki önceden tayinlama düzenlemelerinin gevşetil-

mesi, ithal kotalarının kaldırılışıyla aynı zamanda Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) gücünün artması ve Orta Doğu politikasının durulmayışı var. Bu olaylar, spekülâtif eğilimleri uyarmış, sonuç olarak fosil yakıtlar ile uranyum gibi öteki enerji kaynaklarının carî üretimini yavaşlatmıştır.

Günümüzdeki olayların yarattığı ortamda yerli enerji üreticileri ile mülk sahiplerinin çoğu, doğal gaz, eski ham petrol ve kömürün kuyu başı fiyatlarının (konglomeralar her bir bölümden eşit getiri «istediklerinden») hızla yükseleceği beklentisi içindeler. OPEC kartel vidasını biraz daha sıkarak kartelin yakın geçmişte gevşettiği dünya enflasyoncu güçlerine bir ölçüde «yetişmeye» çalışırken, ve politikacılar kuyu başı fiyatları üzerindeki bütün denetimleri kaldırarak A.B.D. fiyatlarının dünya düzeylerine çıkmasına izin vermekten söz ettikçe, «yeni» ham petrolün fiyatının bile yükselmesi bekleniyor. Amerika Birleşik Devletleri'nde bu günkü düzenlenmiş kuyu başı fiyatları, piyasanın ödemeye zorlanabileceği düzeyin altındadır (yani talep fiyat elastikeyetinin düşük olduğu aralıktadır); buna karşılık rakip yakıtlar, OPEC gibi büyüyen tekel ve aynı «enerji şirketleri»nin ayrı ama bağımsız olmayan bölümlerince denetlenmektedir. Bu arada Kongre, kuyu başı fiyatının artırılması mı, yoksa hatta serbest mi bırakılması gerektiğini belirlemek üzere açık duruşmalar düzenlemeye devam etmekte. Bütün bu etkenler, üreticileri, en iyi olasılıkla, var olan fiyatta hiç değişiklik olmamasını; en kötü olasılıkla da önemli bir artış olmasını beklemeye yöneltiyor. Bir başka deyişle, tekerci arz denetimi olaylar ve hükümet politikalarıyla geçerlendikçe — ve dolayısıyla spekülâtif bekleyişler azalan carî arz teklifleri üstünde önemli bir etki yaratabildikçe — üretici bekleyişleri fiyat artışları yönünde saptırılıyor. Kullanım maliyeti, enerji kaynaklarının hangi hızla işletilmesi gerektiği konusundaki bu günkü tartışmalarda ağırlıklı ola-

rak göz önünde tutulmakta.

Keynes, bir keresinde iktisadî ilerlemenin Girişim ruhuna bağlı olduğunu belirtmişti (1936). Bu bağlamda bunun anlamı, eylemsizlik yerine eylem arzusuyla güdülenmiş, ve belirsiz bir dünyada yeterince istikrarlı koşullar altında iş gören, üreticilerin ekonomide kararlı bir çıktı akımı üretmek için giriştikleri faaliyetlerdir. Keynes, belirsiz bir dünyada kimi insanların eğilimlerinin onları hep arzı eğip bükme yoluyla spekülâtif kârlar elde etme yönünde etkileyeceğini kabul etmiş ve şöyle demişti: «Spekülâtörler Teşebbüs'ün düzenli akışında hava kabarcıkları gibi zararsız olabilirler. Ne var ki, bir Spekülasyon kasırgası içerisinde Teşebbüs hava kabarcığı haline düşerse durum ciddileşir.» Amerika Birleşik Devletleri'nde doğal gaz ile petrolün bu günkü kritik arz durumu, ve dünyada bütün fosil yakıtların kartelleşmiş arzı, kısmen Girişim'in Spekülâtif pratikler girdabı içine çekilmiş olması yüzündendir. Durumun temelinde yatan, dünya çapındaki bir enerji kartelinin büyüyen gücünün yarattığı artı kullanım maliyetleri bekleyişleridir.

Tekelci Tahditlerin Kanıtları

Günümüzdeki enerji darlığının artan üretim maliyetlerinden çok arz üstündeki tekerci tahdidin gelecekteki tekel kârlarının (kullanım maliyetlerinin) daha da artacağı bekleyişlerine yol açmasından ileri geldiğini gösteren ne gibi kanıtlar vardır? 1962 ile 1972 arasındaki yıllarda — dönemin en sonuna dek fiyatlar yükselmezken — dünya petrol tüketimi yüzde 107,4, buna karşılık dünya ham petrol görünür rezervleri ise yüzde 108,5 artmıştı (Davidson et al., 1974). Bir başka deyişle, dünya, 1972'de 1962'dekinden daha büyük bir ham petrolün tükenmesi tehdidiyle karşı karşıya kalmış değildi. Dahası, tarihî olarak, petrol sanayiinin ilk yüz yılı boyunca rezerv-

ler ve üretim arttığından reel petrol fiyatı azalmıştı. Ne var ki birdenbire doğanın petrol arzının hızla yok olduğunu, ancak yetmişlerin başlarında geçerli olanlardan yüzde birkaç yüz yüksek fiyatlarla arzın önemli ölçüde artırılabilceğini öğrendik — üstelik (Enerji Bakanı James Schlesinger'a ihanılacak olursa) yüzyıl dönümünde bu artıştan bile eser kalmayacaktı. Böyle olunca Ortodoks iktisatçı Schlesinger tarafından dile getirilen biçimiyle uzlaşım sal görüş, artan üretim maliyetleri yasa sının (yoksa yapay bir kartel kısıtlamasının de ğil) nihayet müsrif tüketicinin yakasına yapışmış oldu ğu yolundaydı. Daha yüksek fiyatlarla (gelirin ço ğunlu ğunun üreticilere de ğil de hükûmete gitmesi için vergiler aracılığıyla) petrolün korunmasına yönelik Carter-Schlesinger politika önerileri buradan kaynaklanmaktaydı.

Keynes sonrası bir perspektifle Brookings Kurumu ve Ford Vakfı için yapılan incelemeler (Davidson et al., 1974, 1975), petrol ve gaz için üretim maliyetleri elâstikiyetini kestirmeye çalışırken bu maliyetleri üreticilerin talep karşısındaki arz fiyatı tepkileri ile üretim maliyetleri arasına büyükçe bir kama sokabilecek «kullanım maliyetleri»nden ayırmıştır. Bu incelemeler, kamu politikasının kullanım maliyetlerini gidermesi hâlinde, reel üretim maliyetlerinin Amerika Birleşik Devletleri için 1978 dolarlarıyla gösterişsiz bir artışla varil başına 7,00 \$ — 9,00 \$'a çıkmasının yeteceğini, böylece OPEC karteli karşısında neredeyse bağımsızlık kazanılabileceğini ortaya koymuştur. Ne var ki kullanım maliyetlerinin ortadan kaldırılması için enerji kartelinin bu günkü sömürüye elverişli piyasa konumu ile ona yalvar yakar olan sanayii ya zayıflatmak ya da ortadan kaldırmak gerekir.

Sömürüye elverişli bir tekel konumunun varlığı, ilgili fiyat aralığında talebin bu günkü ve gelecekteki fiyat elâstikiyetine, dolayısıyla OPEC karteli söz konusu olduğunda büyük ölçüde tüketici ülkelerdeki carî fiyata,

nihaî olarak da alternatif enerji kaynaklarının hangi arz fiyatında OPEC petrolü için önemli birer ikame mal olacağına bağlıdır. Bununla birlikte bir ikame enerji kaynağının arzıcısının bir OPEC imtiyazını elinde bulunduran konglomera biçimindeki bir enerji şirketi olduğu ya da başka büyük petrol rezervlerine sahip olduğu için OPEC petrol rezervlerinde de iktisadî bir çıkarı bulundu ğunu var sayalım. Söz konusu arzıcı, bu durumda her hangi bir ikame yakıtı sağ larken artı kullanım maliyetini hesaba katmak zorunda kalacaktır. Artı kullanım maliyeti, arz fiyatını (kaynak maliyetlerinin üstüne) yükseltecektir.

Bu koşullarda ikame malların artı kullanım maliyeti, rekabetçi bir ekonomide firmaya dışsal olacak olan bir maliyeti içselleştirmiş olur. Bağımsız yerli petrol, şist, katranlı kömür, uranyum ve benzeri üreticileri, (başlıca enerji şirketlerinin tekelci getirilerinden pay almalarına izin verilmemesi koşuluyla) daha ucuz bir enerji kaynağı sağlamakta yabancı yer altı petrol rezervlerinin değeri üzerinden sermaye kayıplarına uğramaya aldırılmazlar. Ne var ki rasyonel, çok kaynaklı, enerji üreten konglomeraların varlığı, ikame yakıtlar üretimini sınırlar, enerji piyasalarının tekelci denetimini kolaylaştırır ve tüketici refahını azaltır. Konglomeraların ikame enerji kaynaklarının fiyatlarını yüksek tutma yetene ği, ellerindeki OPEC petrolünün pazarlanmasında yararlandıkları tekel güçlerini pekiştirir.

Dolayısıyla, carî fiyat düzeyinde, OPEC petrolüne olan tüketici talebi hâlâ yararlanılabilir aralık içindeyse petrol üreten uluslardan oluşan güçlü bir kartel, çok uluslu enerji konglomeralarının reel kaynak maliyetlerine oranla fiyatları yükseltmeye devam etmesini mümkün kılabilir. 1970'ten bu yana ev sahibi ülkelerdeki sürekli hâsılat artışlarına OPEC petrolüne olan talebin tekel rantlarından bütünüyle yararlanılmasına elverecek kadar elâstikî hâle gelece ği noktaların aranıp bulun-

ması çabası olarak bakılabilir. (Ne var ki daha yüksek fiyatlar üretimde kısıtlamaları gerektirir; kartelin bir üyesinin başkaları aleyhine kendi kazançlarını artırmasını önlemek için geliştirilen piyasa paylaşma düzenlemelerinin nedeni de budur.) Çok uluslu petrol şirketlerinin OPEC rezervlerinin fiyatıyla ilgili yerleşik çıkarları da bulunduğundan bu şirketler, bütün fosil yakıtlarda «düzgün» bir üretim piyasasını sürdürerek OPEC kartelini desteklemek isterler. Böylece tekerci ve spekülâtif alıkoyuş birbirini pekiştirip kaynaşır.

Politika içermeleri

Yaptığımız tahlilin politika içermelerini kolayca çıkarabiliriz. Kamu politikası şunları gerçekleştirmek zorundadır :

(1) OPEC ve çok uluslu enerji konglomeralarının tekel rantlarından pay alamayacak çok sayıda bağımsız yerli enerji üreticisinin var olmasını özendirerek ithal malı petrol için elâstik bir talep yaratmak.

(2) Bütün enerji kaynaklarında üreticilerin spekülâsyon faaliyetlerini ezmek.

(3) OPEC fiyat kararlarını yürürlüğe sokmanın bir mekanizması olan uluslararası enerji şirketlerini ortadan kaldırarak bireysel OPEC üyelerinin karteli aldatmaları için teşvikler sağlamak.

Spekülâsyon şu iki yoldan birisiyle ezilebilir :

Gelecekte üretim maliyetlerine oranla fiyatlarda meydana gelecek her türlü artışın envanter üstündeki yıllık faiz yükünün altında kalacak kadar küçük bir yıllık hadde olacağı konusunda bir belirlilik ortamı yaratmak üzere kuyu başı fiyatının düzenlenmesine yönelik bir politika benimsenebilir. Bu bir kez yapıldınca envanterlerle spekülâsyon yapmak hiç bir zaman kazançlı olmaz (söz gelimi tavan fiyatlar hiç bir zaman kısa dönemli fonların ödünç maliyetinden daha çok art-

mazsa). Bu yolun alternatifi, gelecekte fiyatların düşeceği bekleyişlerini artacağı bekleyişleriyle aynı derecede olası kılacak koşulları yaratarak bireylerin spekülâtif bekleyişlerinin birbirini silmeye yönelmesini sağlamaktır. Açıkçası, günümüz bağlamında, bunun anlamı, kâr etmek için üretimi kısmış olanları «serbest» piyasanın alabildiğine ödüllendirmesini, böylece birçoklarının tüketicilerin elinde sömürülecek servet ya da gelir kalmadığını sanmalarını sağlamaktır.

Ne yazık ki gerek Başkan Ford'un (uygulansaydı enerji tüketicilerinden enerji üreticileri ile üretim payı sahiplerine doğru yeni bir gelir ve servet kaymasına yol açacak olan) enerji politikası, gerek Başkan Carter'ın (Ford plânının gelirin yeniden bölüştürülmesiyle ilgili özelliklerini ancak pek az değiştiren) enerji programı, gerekse OPEC'in tüketici ülkeler fiyat düzeylerinin enflasyonu yoluyla zorla elinden alınan reel gelirin bir bölümünü yeniden elde etmeye yönelik stratejisi, hep spekülâsyonu ezmenin ikinci aracı doğrultusundadır. Bu yaklaşımın sakıncası, A.B.D. ekonomisindeki enflasyon ve kısımla sorunlarını kaçınılmaz olarak ağırlaştıracak olmasıdır.

Sonuç

Günümüzdeki dünya enerji bunalımı, doğal kaynakların üretim akımları ve piyasa fiyatlarını anlamaya çalışırken, Keynes sonrası bir yaklaşımın yaptığı gibi, tekel gücü ve kullanım maliyetleri gibi etkenleri tahlil etmenin önemine — hele bu akımlar ve fiyatlar yavaş genişleyen bir dünya çıktısı karşısında hızlı ve beklenmedik değişiklikler gösterirken — ışık tutuyor. Neo-klâsik denge kuramcılarının Pavlovcu tepkilerinin tersine Keynes sonrası tahlilciler, doğal kaynak fiyatlarının yükselişini dolayimsız olarak azalan getiri yasasının tam rekabet piyasalarında işleyişinin —

ya da, bir başka deyişle, ucuz enerji ve öteki ham maddelerimizin tükenmekte oluşunun — **per se** kanıtları olarak görmüyorlar. Keynes sonrası bir perspektif, bunun yerine bu tür fiyat değişmelerinin en iyi, girişimci etmenler ile kaynak sahiplerinin davranışları algılanmış piyasa gücü ve/ya da geleceğe ilişkin beklentiler açısından tahlil edilerek anlaşılabilirliğini (ve uygun bir politika tepkisinin formüle edilebileceğini) önerir.

Bu konuda Keynes'in «kullanım maliyeti» kavramı kritik bir kavramdır. Keynes, «kullanım maliyeti» kavramının yalnız fosil yakıtlar gibi ham maddeler için değil, her türlü sermaye donatımı için de geçerli olduğunu kabullenmişti; çünkü «gerçekten, müteşebbis üretim ölçüsünü tesbit edince, donatımını hemen kullanmak ya da daha sonra kullanmak üzere onları muhafaza etmek şıklarından birini seçmekle karşı karşıya bulunur.» Keynes'e göre kullanım maliyetleri kavramı, kendisinin üretim tahlilinin kilit taşıdır. **Genel Teori**'de ısrarla şunu belirtir: «Bizim kanımıza göre **arz fiyatı**, kullanma giderinin giderinin tanımlanmasıyla meydana çıkan problem ihmal edildiği zaman, yetersiz olarak tanımlanmış deyim halinde kalır ... Kullanma pahası arz fiyatının dışında bırakıldığı takdirde bu metod, bireysel bir teşebbüste bir üretim ünitesinin arz fiyatına ilişkin problemlere uygun düşemeyecektir.» (*)

Bu nedenle, iktisadî tahlil konusunda Keynes sonrası bir yaklaşımı benimseyenler, doğal kaynak kullanma kararını sermaye donatımına eksi-yatırım kararına benzetirler; yeni doğal kaynaklar arayışını ise sırf bir sermaye yatırım biçimi olarak görürler. Bu artı ve eksi yatırım faaliyetleri, insanoğlunun umutlarına, düşlerine ve korkularına — ya da

Keynes'in «hayvansal güdüler» dediği şeye — bağlıdır. Dolayısıyla Keynes'in «toplumsal açıdan yararlı olan yatırım politikasının en kârlı [olduğu düşünülen] politikayla çakıştığı konusunda tecrübeyle saptanmış açık kanıtların bulunmadığı» yolundaki uyarısını ciddiye almak gerekir. Doğal kaynak kullanımı, bütün yatırım faaliyetleri gibi, özgül büyüme, istihdam ve gelir bölüşümü kalıpları yaratacaktır. İktisatçılar, Keynes sonrası bir yaklaşımı izlerlerse, değişik doğal kaynak kullanım kalıplarının vargılarının neler olacağını gösterebilirler — nasıl ki gayri safi ve safi yatırım faaliyetindeki her hangi bir değişiklik için de aynı şeyi yapabilirler. Ama gözden uzak tutmamak zorunda oldukları bir şey vardır. O da, toplumun yararına bulunup seçilen kalıbın, verilmiş piyasa koşulları altında, girişimcilere en kârlı gözükene kalıp olması gerekmediğidir.

(*) Türkçe çeviriyi İngilizce aslına uygun olarak düzelttim — çev.

ALINTI YAPILAN KAYNAKLAR

Davidson, Paul, Laurence H. Falk ve Hoesung Lee. «Oil, Its Time Allocation, and Project Independence.» **Brookings Papers on Economic Activity**, No. 2, 1974.

—, Laurence H. Falk ve Hoesung Lee. «The Relations of Economic Rent and Price Incentives to Oil and Gas Supplies.» **Studies in Energy Tax Policy**, derleyen G. M. Brannon, Ballinger Publishing, 1975 içinde.

Hartshorn, J. E. **Politics and World Oil Economics, An Account of the International Oil Industry in Its Political Environment**, Praeger, 1967.

Keynes, John Maynard. **İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi**. Fakülteler Matbaası (İstanbul), 1969.

Solow, Robert M. «The Economics of Resources or the Resources of Economics.» **American Economic Review**, May 1974.

İktisat yazınımız panoramik bir yapıt kazanıyor

■ Mehmet ALTAN/Süperler ve Türkiye,
Afa Yayınları, Türkiye üzerine araştırmalar
dizisi — 1, 1986, 243 s.)

1986 yılı içinde yayımlanan **Süperler ve Türkiye** adlı çalışmasından önce Mehmet Altan, daha çok, **Cumhuriyet**'te «Paris'ten» sütunundaki denemeleri ve aynı gazetenin —şimdi 'tarihe karışmış olan'— Siyaset Ekleri'ndeki yazılarından tanınıyordu. Ekonomi ve dış politika konularında dünya ekonomisi/sistemindeki güç, bunun dünya ve ülkelerin politikalarına yansımaları gibi zenginleştirici yaklaşımlardan bakan; «denemeci» ve araştırmacı bir yazar olarak. (Yazar, şimdi akademisyen de...) Altan 1985 yılı içinde, «Paris'ten» sütununda yazdığı denemelerden seçtiği 50 tanesini Nisan Yayınları arasında yayımlanan, «**Kanatlı Karınca**» adını verdiği bir kitapta topladı; ve yapıt 1986 yılında, Akademi Kitabevi'nin geleneksel olarak, ilk yapıtlara verdiği ödüllerden, kendi dalında «başarı ödülü»nü kazandı.

Süperler ve Türkiye ise, Altan'ın, yazıda belirtceğimiz içeriği ve özellikleri dolayısıyla, görmesi gereken ilgi ve irdeleme düzeyini bizce henüz pek göremeyen ikinci yapıtı. Altan bu yapıtında da, konuya, yukarıda sözünü ettiğimiz zenginleştirici bakışını panoramik bir biçimde sergileyerek yaklaşıyor. 8 kısımdan ve bir genel sonuç'tan oluşan yapıta «panoramik» niteliğini yakıştırmamızın nedeni, panorama kavramını, «bir uçtan bir uca, manzaranın geniş ve özellikleri de fark edilen bir şekilde» irdelenmesi diye düşündüğümüzden.

Adları — nedense — olmayan (bizim temsili adlarını verirken genellikle ilk alt-kısımları seçtiğimiz) sekiz kısım ise kitapta şöyle sıralanıyor: Daha çok başarılı bir «Giriş» niteliği taşıyan «19. yy.'a doğru ve 19. yy. da Osmanlı İmparatorluğu»; sonra sırasıyla «Genç Türkiye Cumhuriyeti», «1932-1938 dönemi», «Savaş Yılları», «1946-1960 dönemi», «1960 Devrimi ve sonrası», 80 harekâtının özelliklerini içeren ve 1980'lerin başındaki oluşumların filizlenmelerine de değinen «1970-1980 dönemi» ile 8. ve son kısım olarak da «Türkiye'de Amerikan ve Sovyet Yatırımları».

Kitabı ilk okumaya başladığınızda fark edilen ve tamamlayınca hakkında yapılabilecek ilk yorum, sanırız, yapıtın küçük oylumuna karşın, kapsamlı, olayları çeşitli cepheleriyle irdelleyen, zengin ve «tarihi düzünden okumaya ayaklanan çocukların» kitaplarından biri olduğu.

Hepimiz, her konuda bize ta ilkokuldan başlayarak geçtiğimiz bütün öğretim sürecinde verilen ve ne yazık ki üniversitelerimizdeki yaklaşımlara bile git-tikçe yerleşen; düşünmeyen, sormayan, irdelemeyen, resmî bakış ve kitapları hatırlarız. Bu basmakalıp, düz-ayak, kendini, kendi bakışının ötesinde yer alanlardan koruyarak emin kılmaya çalışan; bu, konuyu içeriksizleştiren, okuma zevkini bırakan, insanları kupku-

ru bir anlatıma boğan; resmî istatistikleri aktarıp, rakamları bir de yazı dilinde 'yazmayı' yorum yapmak; bu, iç güç/dinamiklerin çelişkileri ve olayların gerisini (daha doğrusu aslını) ver(e)meden iç politika çekişmelerini yalnızca partiler düzeyinde anlatmayı siyasi tarih sanan ve daha burada sıralamak istediğimiz tonlarca kısırlaştırıcı-özellikleri olan; bu, yaşantı ile bilimi sanki olabilmışçesine kopartan kitaplara, hepimiz yaşantımızın bir döneminde (ve umarız yalnızca bir döneminde) mâruz kalmışızdır.

Altan'ın yapıtı, böylesi yapıtlara (!) karşı, varlığıyla, öncelikle kendi konusunda ama genelde bir yaklaşım olarak da, kendisinden önce verilmiş tüm esaslı yanıtlar (yapıtlar) gibi iyi bir yanittir.

Neyse ki, gerek bu konuda; kimi Altan'la aynı, kimi daha da öncesini irdeleyen, sorgulayan çalışmalarla (Avcıoğlu, Cem, Kepenek, Küçük, Yerasimos vd.); gerekse; kimi o dönemlerin bir kısmını, kimi belli kavramları/konuları ve bunların içinde de ayrıştırılacak yönleri inceleyen, derinleştiren yapıtlardan hiç de yoksun değildir toplumsal bilimlerin yazını.

Ancak Altan'ın yapıtı, —çoğu bu yapıtlarda da olan— birkaç farklı özelliği bir arada içeriyor; olayları ve yaşanan süreci o geniş spekturumdan vermeye çalışıyor: Dünya boyutundan ve olayların Türkiye ile ilişkileri açısından... Dünya ekonomik sistemindeki oluşumların yansıdığı, süperlerin (güçlülerin) dünya politikasının, özellikle Batı sistemine bağımlı olan Türkiye gibi ülkelerin ekonomisini, siyasetini, demokrasisini ve yaşantısını nasıl etkilemeye oynadıklarını sunuyor. Elbette ülkenin iç ekonomik çelişkileri ve dinamikleriyle bunların bağına da —bunu her kısımda aynı aranda başaramasa da— atlamamaya çalışarak... İyi değerlendirdiği kısıtlı uzunluu alıntılarla hangi ekonomik-politik sistemi ihraç ettiklerini verirken, sürecin ötesinde, özellikle dikkatlerimizin yoğunlaştığı «ara dönemler» için de önemli ve açıklayıcı bir yaruma ulaşıyor. Altan'ın, Güneş gazetesindeki, 6 Mart 1987 tarihli yazısında da, kitabındaki, bu birbirine bağlı çok temel iki sav, bir köşe yazısının değinebilme boyutu içinde vurgulanmakta :

«(...) Türkiye'deki ara dönemleri doğuran nedenler arasında dış politika hep ihmal edilmiştir. Halbuki o dönemlerin sebepleri arasında dış politikadaki değişiklikler sanıldığından çok fazla yer tutmaktadır. Çünkü Türkiye, Sovyetler'e, Batı ile arasında siyasi veya ekonomik kriz çıktığında yakınlaşmıştır.» Ve «(...) Böylesi büyük çaplı bir ilişkinin siyasal uzantıları ne olabilir? Ve buna ABD ne tavır alır?» (1).

Yapıtın ikinci avantajı ise, basmakalıp, içeriksiz ve kuru bilgilere/anlatıma mâruz kalan liselimiz, ün-

versitemiz ve bu konuların eğitimini almamış okur için, ilgilenmeye başladığında bulabileceği bir «başlangıç kitabı»nın niteliklerine —henüz tamamıyla sahip olmasa da— çok yakın olmasıdır.

Türkçe'deki bilim (sanat/felsefe/kültür) yazınında, birçok konuda olduğu gibi, iktisat ve Cumhuriyet dönemi ekonomi/politikası konularında da, okuru, kenuya son derece düzeyli, olan bilgilere yeni yaklaşımlar, sorgulamalar getirerek, bağlantıları zenginleştirilmiş şekilde başlatan; meraklar gideren, ve yeni meraklara, dolayısıyla yukarıda anılan yapıtlara da yönelten; ama çok oylumlu olmayan ve bilime hakaret edeceğine adına 'bilimsellik' denen bir yaklaşımla, asık suratlılaşmaktan kendini kurtarmış, okuma tadı da veren yapıtların azlığı bilinen bir sorun.

Üstelik bizde, «başlangıç yapıtı olma», eğitsel yazın üzerinde pek de düşünülmediğinden —ve biraz da pek becerilemediğinden sanırız, bilinçaltı bir dürtü ile— sanki daha aşağı bir düzey gibi algılanmıştır. Oysa ne bu demektir «başlangıç», ne de öyle, o, çok hızlı okunulan diye övülen yapıtlardaki gibi tüketerek okutmaktır bunların amacı. Konunun eğitimini almamışlar ve gündelik okur için de esaslı bir panoramadır bunlar; ve tersine, üretmek, dürtmek okutmaya çalışırlar okuru... Çünkü, düşünmeye ve yoruma doğru yönelten bilgiler ne gökten zenbilli ya da hap gibi iner insana; ne de insan anasının karnından çıkışta ilgi duyar, bu, son derece önemli konuları da içerse 800-1000 küsur sayfalık yapıtlara.

İşte Altan'ın yapıtı, bu, değindiğimiz özellikleri ile, eleştirilebilecek yönleri belirtirken, vurgulayacağımız aksaklıklardan sıyrılırsa, konusunda, başlamanın ya da okumanın «sıfırıncı noktasında» olan her türlü okur için bir her zaman/başlangıç yapıtı olabilir. Bu yüzden de, yazım şekline kadar bütünsel olarak tartışılması, eleştirilmesi ve değerlendirilmesi gereken bir yapıttır.

Öyleyse biz de bu panoramik yapıtta, bir kitap tanıtmak/irdeleme yazısının yaklaşım sınırları ölçüsünde bir 'gezi'ye çıkalım; ve yapıtın önemli bulduğumuz sav, yorum ve içeriğini —aktarmaların ve özet-yorumların, en fazla, yerinden kopartılmış çiçeklerin vazodaki canlılığı kadar olacağını bile bile ama bunu biraz aşması için de (Altan'ın da başvurduğu) alıntılar, biraz uzun olmaları pahasına— izlemeye çalışalım...

Öncelikle, yapıt boyunca süren «tarihi düzünden okumaya ayaklanan çocukların», resmî, düz tarih dışına çıkmaya, perde arkasına geçmeye, oraları açılmaya çalışan yapıtlara bakalım... Bunun en iyi örneklerinden birini «Millî Kurtuluş savaşı dönemi»ni izlerken veriyor Altan :

«(...) Lozan konferansı..., genel çizgileriyle, Türk

devletinin toprak bütünlüğünün, ekonomik rejimin geleceğine konan ambargo karşılığı kabul edilmesidir.» İzmir İktisat Kongresi ile yeni Cumhuriyet'in rejimine ilişkin Batıya verilen garanti ise şöyle belirtiliyor: «(...) Kongrenin, Lozan görüşmelerinin çıkmaza girip, çalışmalarına iki ay ara verdiği sırada toplanması da bu açıdan çok dikkat çekiciydi.» İç ekonomik güçlerin politikaya ve kongreye yansması ile, çözümleme bütünlüyor: «(...) topraksız köylüler ile çalışanlar kongrede «demokratik» bir biçimde temsil ediliyor görülüyorlardı. Ama aslında, kongrede işçileri temsil eden işçi grubu, «Millî Türk Ticaret Birliği» tarafından seçilmişti.»

Yapıtta, idelenen ve yorumlanan bir diğer önemli süreç ise şu: Süperlerin (dünya sistemindeki baskın güçlerin), tarihsel süreçte aldığı ekonomik/politik rol ve karakteristikler ortaya çıkarken, Türkiye'nin Cumhuriyet dönemi boyunca (aslında öncesinde de) aldığı (ona verilen) rolün de temel nitelikleriyle belirginleşmesi. Bunun en tipikleşen biçimi ise, bağımlılık 'niteliğimizin' kronikleşmesi elbet.

Türkiye'nin, dünya kapitalist sisteminin, gelişen ve farklılaşan süreçlerine, değişen (ama aslında pek o kadar da değişmeyen), sistemin istediği biçimlerde eklenmesi. Üstelik, bir dünya ekonomisi kavramına sahip olamadığından da bu süreçlere genellikle 'kör' bir bağımlılıkla kapılması: Önce, doğrudan imtiyazlara sahip olan yabancı şirketlerin, sonra ticaret burjuvazisi ile ortaklık kurarak yeni avantajlarla Türkiye'ye girmesi; ardından, sürecin «ithâl ikâmesi» ve bugün de (bizde gecikerek) «ihracata yönelik büyüme» adını alması... Kısacası, sürecin değişen parçalarının «Türkiye'ye «dünya iş bölümü» çerçevesinde önerilen bir politika olması».

Politik düzlemde farkedilen ise, Türkiye'nin genelde, ve özellikle 46' sonrasında, dönemin süperlerine, onların iç ya da karşılıklı çelişki ve dengelerine dayanmaya çalışarak kendini var etmek gibi son derece aksak/kısa projektörlü bir bakışa sahip olmasıdır. Oysa bazılarımız ne çok sonra farkediyoruz süperlerin, kendi o günkü-ileriki çıkarları için ve bunlar sürdüğü sürece bu «yanlışlıklar komedyasını» 'ciddi bir biçimde oynadığını: (2) «Bu kadar **sadıkane** bağlı olduğu ABD'nin Kıbrıs gibi Millî bir davadaki tavrı, Türkiye için şaşırtıcı adeta şok tesirinde olmuştur. İşte o zaman, Türkiye, **yeniden**, ileri ufuklara bakmak **ihtiyacı** ile karşı karşıya **kalmıştır**.» Son sözcüğe dikkatimiz çekilmeli sanırım: «...kalmıştır.» Yani böyle bir **zorunluluk** olmasa, tüm ayakta uyurluğumuzu sürdürüp, aynı oyuncak/kukla, ya da daha kibar değişimi ile salınım 'politikamızı' sürdüreceğimiz de anlaşılan, bir diğer 'niteliğimiz'.

Ya bu rolümüze hep uysak, hiç dümen suyunun

dışına çıkmasak, iç dinamiklerde farklılaşma yaratarak kalkınmak gibi 'muzır' kavramları gündeme getirmeye çalışmasak rolümüzün sürekli olacağı ve bizi «kurtaracağı» garantilenebilir mi? Kitapta bu soruya yanıt olarak ortaya çıkanlar da açık: Sistem ve birer ekonomik-politik güç olarak süperler, ekonomik çıkarları zedelendiğinde, siyasal dengeler değişince; ekonomik kriz dönemlerinde ya da verilen borçların «ya ödenmez ve diğer ülkelere kötü örnek olursa» sınırına dayanmasına kadar sürdürüyorlar size verdikleri rolü. (3)

Bu rol içinde, batı sistemi ile «aramızın en iyi olduğu» 1950-54, 1960-63, 1971-73 dönemlerinde bile, değişen ekonomik ve siyasal denge ve çıkarlar sonrası, Türkiye'nin adeta sürekli olarak 'sıkıştırıldığına' tanık alıyoruz. Bu 'sıkıştırma' sürecinde Türkiye bunalım, borç ertelemek ve/veya kalkınma için yeni kaynak bulmak niyetiyle yeni «ufuklara» (Ortadoğu; 3. Dünya ülkeleri ve özellikle Sovyetlere) yanaşınca, bu çeşitlenmenin ve sistemden görece bağımsız hareket edebilme olasılığının, 'son öneri' (uyarı mı demeli?) büyük devalüasyonlarla, sonra da —sistemin— bu «kaybedemeyeceği» ülkelerde, işlerin daha rahat görülebileceği ara dönem yönetimlerini dürtüklemesi ile geliştiği izleniyor mu?

Kısacası, sistemin isteği: «Benim istediğim kadar ve bana bağımlı olarak kalkın; benim sana verdiğim rol içinde kal!» olmuş. Türkiye'nin buna tavrı ise, zaman biraz sıyrılrsa da genelde büyük bir sıklık içinde kalmış: «Müttefikin olayım yeter!»

Bu süreçte, sarunları, ânlık paylardan yararlanabildiğince hep ileri ertelemeye (çalışan bir politikanın da karakteristikleştiği Türkiye'de, yapıtta farkedilen içerde devletin ümit bağladığı kesimlerin, kendi özelliklerinin de ötesinde bu kısa projektörlü bakışlara iyice alışması ve kalkınma için iç dinamiklerden daha çok/farklı yararlanabilme kavramının da pek gündeme gelememesi; ya da bu kesimlerin yararları oranında/sistemle kesiştiğince gündeme gelmesidir.

■ **Panoramadan ne kadar 'ders' alıyoruz ya da biz bu filmi kaç kere gördük?**

Şimdi, çok özet ve dolayısıyla da biraz yüzeysel olarak belirttiğimiz bu süreci yapıttan örnekleyelim ve panoramadan ne kadar ders çıkarttığımıza bir bakalım. Altan, zaman zaman biraz örtük ama gittikçe açarak veriyor iç olayları etkileyen ve bu iç politika/dış politika sahnemize yansıyan boyutu.

[Sahne — 1/1930'lar, 1. Plan sıraları]

«Bakanın gezisinin başarısızlığı uğraması ve Amerika'nın tutumu, İstiklâl Savaşının yaralarını sarmakla uğraşan yöneticilerin gözleri «Sovyetlere» çe-

virmesine yol açar. Zaten, bu tutum daha sonra da bir **gelenek** haline gelecek, sağ iktidarların **canının yanmasına** sebep olacaktır.» (s. 62)

[Sahne — 2/27 Mayıs öncesi]

«(...) Batının sağlayamayacağı dış fonları bulmak için Adnan Menderes ve iktidarı gözlerini Sovyetler Birliği'ne çevirmiştir. **Ancak**, 27 Mayıs Devrimi ile **Batının** «çok tehlikeli» bulduğu bu girişim önlenmiş olacaktır. (s. 99-100) «ihtilâl ile **birlikte**, Batının, Türkiye'ye yaptığı **yardım da fazlaşır.**» (s. 103)

[Sahne — 3/71'e doğru]

«(...) Türkiye, Batının Türkiye'ye yüklediği işleve en fazla ihtiyaç duyduğu bir zaman kesitinde, hem Arapları ve dolayısıyla Sovyetler Birliğini Ortadoğu'da desteklemiştir. (...) Sonuç, Türkiye'deki mevcut siyasal iktidar **yerine**, söz konusu uyumsuzluklarda **Batı etkeninin daha kolay işbirliği sağlayabileceği** bir iktidar formülünün Türkiye'de **yaratılması özlemidir.**» (s. 149, alıntı 5)

[Sahne — 4/79-80: İçerde olayların, kalkınma için yapısal bir dönüşüme izin vermeyecek kadar hızlandığı/şiddetlendiği, dünya ekonomisinde bunalımın sürekleştiği bir dönem]

«(...) Türkiye politik açıdan bağımsızdır. Fakat politik etkisi ne olursa olsun bağımsız dünya ile işbirliğinin ekonomik etkisi Türkiye için **kötü** olur.» (s. 172, alıntı 35) «...ülkedeki sosyal politik çalkantılar ve Demirel hükümetinin belirsizlikleri bütün çabaları tehlikeye sokuyordu (...) Batının bütün bu **kaygılarını giderebilecek** tek gelişme ise, **Türk Silahlı kuvvetlerinin** duruma el koymasındı (...) Başka hiç bir **çare yoktu.**» (s. 175, alıntı 38/Birand)

[Ve perde... kararı!]

■ İçeriğin pek işlenmeyen/zayıf kalan yönü.

Yukarıdaki başarılı özelliklerin yanında yapının içerik olarak zaman zaman zayıf kalan, pek işlenmeyen yanı ise bizce şuydu: Altan, dönemleri incelerken içerdeki toplumsal kesim ve sınıfların, çıkar ilişkisi ve birliktelikleri ile süperlerin dış ekonomik-politik çıkar ve çelişkilerini ve bunların kesişmelerini genelde verebiliyor. Ama bu verme süreci «genelde» kalıyor ne yazık ki.

Belki, dünya ekonomik/politik sisteminin süreçlerini etkileyen şartlar ve bunların süperlerde yol açtığı değişmelerin, dönemler içinde yalnızca temel noktalarıyla verilmesi (bazan da yalnızca dış politika olarak yansıtılması) bir zorunluluk ve ötesi yapının amacını/boyutunu aşırıyor ama, bu durumda iç çıkar çelişkilerinin, dinamiklerinin ekonomiyi ve iç politika-ya nasıl yansıdığı ya da yansı(ya)madığı (ekonomik sisteme bağımlılığın dış dinamiklerin etkenini baskın

kılması ile) ve bu ikisinin etkileşimi pek belirmiyor

Oysa bu bütünsel çözümleme sürecinin verilebildiğinde, dönemi ve kitabın ele aldığı süreci, temel yapısı ve atmosferi ile algılamakta son derece önemli olduğu açık. Yapıtın ilk bölümleri, ya da daha doğru bir deyişle önemli farklılaşma dönemleri bu açıdan daha başarılı. (30'lu yılların sonları ile DP'nin ilk dönemleri). Verilememesi durumunda ise, bazı bölümler yalnızca iç politikanın bazı görüntü ve karakteristikleri ile biraz yüzeyde kalır, bu açıdan sıradanlığa doğru giderken (60 sonrası yıllar); bazı bölümlerdeki önemli değişim süreçlerinin de belirsizleşmesine yol açıyor: Özellikle, 1. Plan sonrası uygulanamayan 2. Plan yıllarında, «planlama» kavramı, ve Millî Kurtuluş felsefesinin kurumlaşması sonrası nasıl, hangi toplumsal dinamikler ve çelişkilerle gerilediği, ve bu dönemin dünya ekonomisinin süreçleri ile olan bağlantılarının ortaya çıkamaması bu konuda verilebilecek en iyi örnek.

■ Yapıtın yazım aksaklıkları

Yukarıda açıklanmaya, örneklemeye çalışılan içerik ve yorumlarındaki başarılı yönlerin baskınlığına karşın, kitabın, konusunu yazı düzleminde aktarmasında ve kısım-ici bağlantılarında atlanmaması gereken aksaklıkları var.

İlk söylenecek ve sonra açılacak olan saptama (Altan'ın doktora tezinden ürettiğini bildiğimiz) yapıtın(ın) bazı bölümlerinin henüz «tez»cil bir havadan kurtulmamış olması.

Birincisi yapıtın, tezden kitaba yol alırken o yaratma-yetiştirme-düzenleme sürecinin pek önlenemez coşkusu ve hızında, biraz acele olarak yazılmış, yeterince dinlendirilip tartışıl(a)mamış; ayrıca yayımlanma sürecinde de iyi bir editörlük süzgecinden geçmemiş izlenimi uyandırmasıdır.

Kitabın içeriğinin başarılı olmasına, konunun «kısım»larda bölümlenişinin düzenliliğine ve bu kısımların iç bölümlerinin de; genelde kendi içlerinde bütünsel olmalarına karşın; kısım —ici bölümlenişin izlediği sıra çoğunca karışmakta, yapıtta olması gereken o iç—akış zedelenmektedir. Bu ise, okuma akışını kırmakta, ve bizce, bölümler arası geçişte bellekte bırakması gereken birikimi engellemektedir. 2., 3., 6., 7., bölümlerde görülen bu aksamayı 7. kısım için örnekleyelim. Bu kısım'ın kitaptaki iç-bölümlenışı sırasıyla 1970 ile (?) 1979 dönemi/Devalüasyon/3 ve 4. beş yıllık planlar/Dış ilişkiler 1970-80/ve/80 hareketinin özelliği şeklindedir... Metnin yazım sonrası, bağlayıcılığının arttığını hatırlasak da, adlarından bağımsız olarak içerdikleri ile, sıralama, Devalüasyon/Dış ilişkiler 70-80/70-79 dönemi/3. ve 4. beş yıllık planları/80 ha-

rekâtının özelliği şeklinde olsa sanırsanız bazı tekrarlar önlenilecek, bu ve benzeri değişimlerle bağlantılar ve akış daha iyi sağlanacaktır... Ve bazı bölümlerde hakkıyla sağlanan bu yazım-içerik-üslup birlikteliği ve performansı (örn. 1., 4., 5. kısımlar) aynı düzeyi diğer bölümlerden de beklemeyi doğurmaktadır. (Bölümler arasındaki bu farklılık, yapının her bölümünün aynı dinlendirilmişlik-tartışma-editörlük süreçlerinden geçmediğinin en iyi kanıtlarından biri bizce.) (4)

Ayrıca belirtilmesi gereken, ve bizce kitabın okura ulaşma şansını da etkileyen bir düzenleme yanlışlığı da kitabın bir alt-başlık «kurbanı» olmasıdır. «Süperler ve Türkiye» başlığının ardından gelen «Türkiye'de Amerikan ve Sovyet Yatırımları» alt-başlığı ilişkiyi biraz fazla teknik ve yapının içeriğine göre çok dar bir şekilde dile getiriyor 8. kısım'a verilen bu alt-başlık, bu 'kısım'ın kendi içinde değerli, konuyu bütün ayrıntıları ve özellikleri ile veren (belki de) ilk çalışma olsa da, kitabın bütünü ile organik bir bağ kuramayıp; ayrı bir çalışma gibi kalmasına yol açıyor... Ki kitabın yazıda vermeye çalıştığımız içeriği ile böylesi bir alt-başlığın çok ötesinde olduğu açık. (Bu «kısım» Altan'ın bir başka yerde yayımlı-yacağı ve sonuçlarını, bu kitapta alıntı olarak kullandığı nice çalışma gibi kullanılabileceği bir çalışma (makale) olabilirdi.) Zaten Altan'da burada, «oluşma şartlarını 1. bölümde anlattığımız...» (s. 182) diyerek bir lapsüs yapıyor.

Bir öneri olarak, yapının adı şuna benzer olabilirdi belki: «Süperler ve Türkiye»: Cumhuriyet dönemi boyunca Türkiye'nin ekonomi ve dış politika ilişkileri. (Eğer çok gerekli görülüyorsa kitabın şimdiki alt-başlığı da ek: «...» haline getirilebilirdi.)

Bu yapıda son olarak eleştirilmesi gereken, ise yapının başarılı yorum ve içeriğinin sözünü ettiğimiz bazı aksaklıklardan arınır, bir düzenleme/yazım sürecinden daha geçerse, bizce, daha çok tezvari bir özeti andıran «Genel Sonuç»una (:çünkü bir şeyi özetlemeye, şimdiki yapısında olduğu gibi) ihtiyacı olmayacağıdır. Bu, «tezcil» yapının bir uzantısıdır ve, iki yüz küsur sayfalık, birbirini izleyen, okuru sormaya iten, zengin içerikli bir yapının, kuracağı atmosferle böyle bir şeye ihtiyacı olmayacağı, okurun(un) kendi sonucuna zaten kendi ulaşacağıdır. Üstelik bu elemenin, özetleyen, doğal olarak da biçimsel ve içerdiği

den daha sığ olan bu satırlardan yapıtı sıyracağıdır. («Genel Sonuç'ta yer alan başarılı birkaç vurgunun da içeride, gereken bölümlerde kullanılabileceği açıktır.»)

Tüm bu süreçte, başarılı bir yayıncılık örneği veren Afa yayınlarının, bu yapıttaki bazı sunuş (içindeki-lerin düzenlenmesi, kapak, bazı tashih aksaklıklarının giderilmesi vd.), editörlük işlerindeki rol ve sorumluluklarını vurguluyalım ve yayınevinin «en yalnız kalmış gözükən» dizisi Türkiye üzerine araştırmalar'ın yeni çalışmaları da zenginleşeceğini umalım.

Yazarların da o yazma-yetistirme sürecinin dışına çıktığında, kendi yapıtlarındaki aksaklıkları belki de herkesten önce herkesten iyi farkettilerini de... Öyleyse Altan, şimdi de başarılı yönleri ağır basan iyi kitabını, niçin en ince ayrıntısına kadar işleyip, tartışarak (biz böylesi bir şeye hazırız en azından), 80'lerdeki gelişmeleri de içeren yeni bir «kısım»la, ikinci basım'da, iktisat yazınımıza, kendisi ve herkes için, nefis bir panoramik başlangıç kitabı kazandırma sürecini tamamlamasın ki?.. diyelim ve biz de okur ile kitap arasına artık daha fazla girmeyelim.

NOTLAR

- (1) «Türkiye'yi Sovyetler mi kurtaracak?»/M. Altan. Cümlelerden birinin yerini değiştirdik. Vurgular, bunda olduğu gibi, bundan sonraki alıntılarda da bizim. (İ.R.)
- (2) Altan burada, Arcayürek'n 1978'de Demirel'le yaptığı bir konuşmayı anıyor.
- (3) Nedense «iyi-örnek» ülkeler —bu anlamda iç dinamikleri de çok bağlayıcı değil— hep bulunuyor. Kimi zaman Brezilya oluyor bu, kimi zaman Meksika; kimi zaman G. Kore, kimi zaman ise Türkiye!
- (4) Yapının tezden kitaba geçiş sürecinde hissedilen aceleci yazımın yol açtığı bir diğer sonuç da, Altan'ın, bazan denemelerinde geçen sevimli (tez tarzının dışındaki) sözcükleri kullansa da bazı tekrarlara, metin-içi boşluklara düşmesinin yanı sıra; birkaç sayfa önce yaptığı başarılı, ayrıntılı bir açıklamayı, az ilerde özetçi ve sığ bir biçimde tekrarlamaşındır (Bir örnek olarak s. 140-141'deki açıklamaların, s. 142'deki —tablonun hemen arkasından gelen paragraftaki— hâli verilebilir.)

İshak REYNA

İ.Ü. İktisat Fakültesi

TÜRKİYE DEMİR ve ÇELİK İŞLETMELERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

DEMİR ÇELİK TESİSLERİ ÜRÜNLERİ

- METALURJİK KOK,
DÖKÜM KOKU,
KOK TOZU
- KOK YAN
ÜRÜNLERİ
- DÖKÜM PİKLERİ
- YUVARLAK
DEMİRLER
- PROFİLLER
- KÜTÜK VE BLUM

MÜHENDİSLİK MAMÜLLERİ

- 50 TONA KADAR
TEK PARÇA ÇELİK
DÖKÜM
- ÇELİK
KONSTRÜKSİYON
- ANTEN DİREKLERİ
SANAYİ TESİSLERİ
KÖPRÜLER
- TESİS MONTAJI,
ENDÜSTRİYEL
PROJELER, MAKİNA
VE MAKİNA
PARÇALARI İMALATI

- GENEL MÜDÜR _____ 132 36 01 - 132 36 02
- GENEL MD. MV. (İDARI) _____ 132 36 04 - 132 32 64
- GENEL MD. MV. (YAT. PLN) _____ 132 36 03 - 132 25 09
- GENEL MD. MV. (MALİ. TİC.) _____ 132 36 05 - 132 17 00
- GENEL MD. MV. (İŞLET) _____ 132 36 06

SANTRAL: 33 99 85 (15 HAT)

TELEX: 42506 DEİS TR - 43174 SDC TR

TELETEKS: 44619 TDÇİ GM - TR

FAX: 34 47 05 - 34 47 06

YENİ ADRESİMİZ:

Ziya Gökalp Caddesi No: 80

Kurtuluş / ANKARA

İSKENDERUN MÜESSESE

TEL: 136 00 - 136 20 - 11 64

TELEX: 68697 İSDE - TR

68695 OSAM - TR.

(SATIŞ MD.)

KARABÜK MÜESSESE:

TEL: 11 21 - 11 27

TELEX: 48522 DTÇ - TR

48556 DÇGM - TR

(SATIŞ MD.)

Türkiye'nin
en Modern Çift Cam Sistemi

ISİcam®

“Az ödeyin... Çok ısıyın!”

Cam Pazarlama A.Ş.

Büyükdere Caddesi, Beytem Han Kat: 4-8 Şişli/İstanbul
Tel: 146 11 30 (6 hat) - 147 48 58

Kapital

Ekonomik Bülten ile başlatıp **The Economist** ile sürdürdüğümüz köşemizde bu ay sıra **Kapital**'in. Karacan Yayınları'nın farklı konulara ilişkin yayınları arasında yer alan **Kapital** dergisi, aylık ekonomi dergileri arasındaki satış sıralamasının başında bulunuyor. **Kapital**'i okurlarımıza Hakan Türkkuşu tanıtıyor.

1985 yılının Kasım ayında piyasaya ilk kez çıkan **Kapital** dergisinin yayın amaçları, 'Başlarken' yazısında şöyle özetleniyordu. «Sayılar, istatistiki bilgiler, planlar, programlar, tahminler, tablolar, dosyalar, hesaplar, sürekli çalan telefonlar, susmak bilmeyen teleksler, bitmek bilmeyen toplantılar ve sonuçta sayılar ve sayılar... Ekonomi dünyasının temeli bu. Hayır. Bu saydıklarımız değil, ekonominin tek temeli insan faktörüdür. Üreten, tüketen, planlayan, kullanan, sevenen, üzülen, başarı veya başarısızlıkla karşılaşanlar hep insanlardır. Ekonomi dünyası insan olduğu için vardır.»

Kapital dergisi, bu temelden yola çıkılarak doğdu. Ekonominin her dalında insanı arayarak, insanı düşünerek, ona yarar sağlayacak olayları arayarak yayın hayatına başladı.

1987 yılı Şubat ayından itibaren de yeni bir atılım gerçekleştirildi. **Businessweek** dergisi ile **Kapital** ortak çalışma kararı aldı. Bunun ortaya çıkan ilk sonucu, **Kapital**'in çehresindeki değişiklikti. Bunun amacı ise daha dolu ve daha güzel bir dergi sunmaktı. Amaçlara bugün **Kapital**'i yönetenlerin eklediği bir laf daha var: «Ekonominin sektörleri ve şirketlerin yöneticileri arasındaki bilgi alışverişini sağlamak esastır».

Kapital dergisi bu amacını gerçekleştirebilmek için her ay yayınladığı sektör eklerini hazırlamaya başladı. Bu sektör eklerinin hazırlanması sırasında da bütünüyle ticarî bir yaklaşım **Kapital**'ciler için esas olmadı. Bu konuda Ali Karacan sözlerini şöyle sürdürüyor. «Ayrıca konuya bir sayılıklı reklâm mantığıyla da bakmak yanlıştır. Amacımız aylık yayın organı olmasna rağmen yine de dosya hazırlama konusunda sayfa ve zaman kısıtlaması içinde olan **Kapital**'de, güncelliği ön planda olmak kaydıyla sektörleri incelemektir. Hatta bazı sektörleri her yıl bir kez inceleyebiliriz. Bunlar, Türkiye ekonomisinin dinamizminde yer alan sektörlerdir. Sektör ekle-

rinin okuyucu yelpazesinin genişlemesinde de etkisi olacaktır. Bütün yayın organlarının amacı çok satmak, okunan yayınlar ortaya çıkarmaktır. Ancak, bir yayının yaşayabilmesi, günümüz koşullarında sadece tirajla bağlantılı değildir. Takdir edilen bu gerçek doğrultusunda bizim de amaçlarımız arasında reklâm yer almaktadır. Ama bunu yaparken, bir denge kurmak ve aynı oranda bilgi vermek de gereklidir. Aksi takdirde, okunmayan ve satmayan bir yayın organına kim, ne için reklâm verir?»

Bu sözler, bir anlamda «reklâm toplama» birincisi olan Karacan yayıncılık grubunun konuya ne kadar duyarlı olduğunu ortaya koyuyordu.

Kapital'ciler, bütün Karacan'cılarının olduğu gibi yapılan en küçük bir hatanın ancak bir ay sonra temizlenebileceğinin farkında olarak çalışmalarını sürdürüyorlar. Bu nedenle de 'hatasız' ve 'gereksinimleri karşılar'

yayınlar için uğraşıyorlar.

Okur profilini çizerken **Kapital**'cilerin karşısına çıkan ilginç bir tablodan söz etmeden geçilemez. İş dünyasının yöneticileri dışında konuyu yakından izlemek isteyen bir genç kitle var. Bu gençler arasından gelen kimi mektuplar ise saklanan diğerlerinden ayrı özen gösterilerek korunuyor.

Bu mektuplardan birinde, «Bursa'da okuyan öğrencileriz. Yayınınızı takip ediyoruz. Biz 13 arkadaş, İşletme İktisadi Enstitüsü'ne kaydolmak istiyoruz. Ancak, nasıl başvuracağımızı ve şartların ne olduğunu bilmiyoruz. Bu konuda bizi aydınlatırsanız çok seviniriz.» deniliyordu.

Bu mektupla ortaya aslında Türkiye'nin eğitim koşullarının bir bölümünün de panoraması çiziliyordu. Gençler ileri dönük baktıklarında kendilerine yardımcı olacak birilerini arıyorlardı. **Kapital** de yol gösterici olan sayılı yayınlardan biri olmak durumundaydı.

“Pazarımız dünyadır,”

50 yılı aşan bir bilgi-tecrübe birikimi...

16.000 kişilik bir insan gücü...

Ekonomik bir bütün oluşturan 24 şirket...

600.000 ton düzeyinde, cam ve camla ilgili
mamul üretimi...

5 kıtada 58 ülkeye,
bir önceki yıla oranla % 10 artış sağlayarak,
170 milyon dolara yaklaşan ihracat...

Ve, 1987 yılında 57 milyar TL.

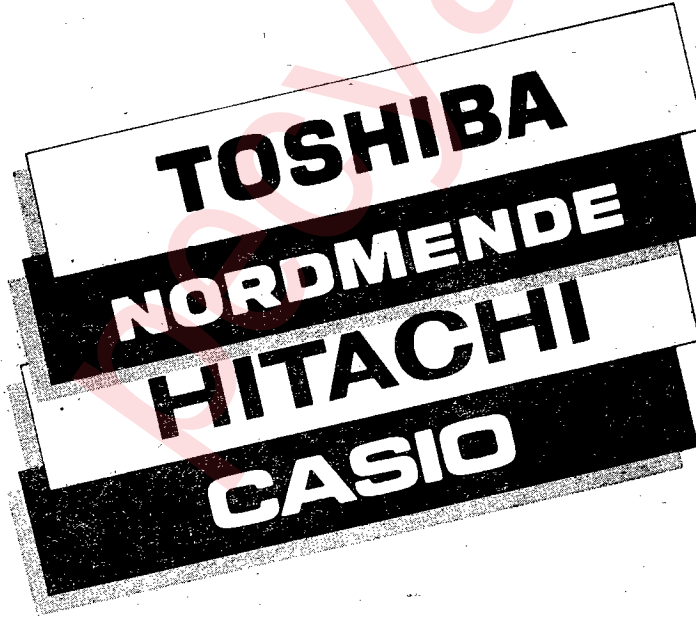
yatırım harcaması öngören,
dünya çapında bir topluluk: Şişe-Cam.

Avrupa'nın
en büyük 5 cam üreticisinden biri.

Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş.

Dünyanın en seçkin
elektronik ürünleri
Türk insanına
Beko güvencesiyle ulaşır.

GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.

Ülkemiz tarımı için gerekli fosfatlı kimyevi gübreyi üretmek amacı ile, T.C. Ziraat Bankasının öncülüğünde 1953 yılında kurulan Şirketimiz, İskenderun ve Yarımca'daki tesisleriyle Türk Tarımına hizmet sahasını gittikçe arttırmaktadır.

1982 yılındanberi de Asya ve Avrupa Ülkelerine Triple Süperfosfat gübresi ihraç ederek Ülkemize döviz kazandırmaya devam etmektedir.

ISKENDERUN KOMPLEKSİ

— Sülfürik Asit Fabrikası	230.000 ton/yıl H ₂ SO ₄
— Fosforik Asit Fabrikası	75.000 ton/yıl P ₂ O ₅
— Triple Süperfosfat Fabrikası	200.000 ton/yıl 42 – 44 P ₂ O ₅

YARIMCA KOMPLEKSİ

— Fosforik Asit Fabrikası	75.000 ton/yıl P ₂ O ₅
— Triple Süperfosfat Fabrikası	200.000 ton/yıl 42 – 44 P ₂ O ₅
— Kompoze Gübre Fabrikası	200.000 ton/yıl

GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.

DAİMA TÜRK ÇİFTÇİSİNİN HİZMETİNDE

GÜBRE
FABRİKALARI
T.A.Ş.

GENEL MÜDÜRLÜK
YARIMCA FABRİKASI
İSKENDERUN FABRİKASI

Kasap Sokak No. 22 Esentepe/İSTANBUL
Süperfosfat Fab. Müdürlüğü P.K. 39 İZMİR
Süperfosfat Fab. Müdürlüğü P.K. 238 İSKENDERUN

Tel: 1722882 (8 Hat)
Tel: 31306 — 32131
Tel: 3796 — 3791

CEVHER'den yüksek kaliteli özel alaşımlı alüminyum döküm oto jantları

DÜNYANIN EN ÖNEMLİ OTOMOBİL FABRİKALARININ ŞART KOŞTUĞU
YÜKSEK KALİTE STANDARTLARINDA ÜRETİLMEKTEDİR

GARANTİ BELGELİDİR

5 sene süre ile GARANTİLİ

CEVHER JANT
KALİTELİ - EKONOMİK

Türkiye Genel Distribütörü:

CEVHER MOTOR TİCARET A.Ş.

Halit Ziya Bul.No.74 Halk Sigorta İş Merkezi 'B' Blok Zemini

Tel: (51) 25 11 51-52 Teleks: 53 078 cese tr